

MÖ I. BİN YILDA DOĞU AKDENİZ'İN SİYASİ DURUMU

Fatma SOĞANDERELİ

**Temmuz 2022
DENİZLİ**

MÖ I. BİN YILDA DOĞU AKDENİZ'İN SİYASİ DURUMU

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Fatma SOĞANDERELİ

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

**Temmuz 2022
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Fatma SOĞANDERELİ

ÖNSÖZ

“MÖ I. Bin Yılda Doğu Akdeniz’in Siyasi Durumu” adlı tez çalışmam, tarih öncesi dönemlerin etkisiyle gelişen tarihsel bütünsellik bağlamında MÖ I. binyılda Doğu Akdeniz’in (yeni adlandırılmasıyla Levant’ın) siyasi durumu ve stratejileri hakkında bilgi vermek ve Doğu Akdeniz’in eskiçağ tarihine ışık tutan Türkçe kaynak oluşturabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Tunç Çağı’nda Suriye-Filistin ve Kenan bölgesi küçük kent krallıklarından oluşuyordu. MÖ II. binyılın ortalarıyla birlikte bu kent devletleri, güney ve kuzey sınırlarında bulunan Hitit ve Mısır’ın hem sınır güvenliği hem de ekonomik sebeplerle hâkim olmak için savaştıkları bölge haline gelmiştir. Deniz kavimleri göçünün de getirdiği yıkım ve etnik karışıklık ile karanlık bir dönemden sonra MÖ I. binyılda Demir Çağı’nda, teknik ve ekonomik olarak daha gelişmiş kent devletlerin doğmasına vesile olmuştur. Ayrıca Sami kökenli olan İbranilerin göçleri de Tek tanrı inancının bu topraklarda ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Doğu Akdeniz’de MÖ I. binyıl kavimleri olan Fenikeliler ve İsrailoğulları hakkındaki bilgilerimiz az sayıda yazılı kaynağa sahip olan yerli kaynaklarla birlikte bu bölge üzerine seferleri ile bilinen Asur ve Babil yazılı vesikalarına dayanmaktadır. Denizcilikte ve ticarete ün salmış olan Fenikeliler, Akdeniz’i aşan gemileri ile uzak bölgelerde ticaret kolonileri oluşturacak güce ulaşmıştır. İsrail krallığı ise birleşik krallık döneminde altın çağını yaşarken, yönetim dengesizliğinden dolayı İsrail ve Yahuda krallığı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Asur ve Babil saldırıları ile son bulan bu krallıklardaki Yahudiler, Babil ve çeşitli bölgelere sürgün edilmişlerdir. Yahudilerin sürgünden kurtaran ise Persler büyük bir imparatorluk kurarak, bölgeyi beşinci satraplık altında iki yüzyıl idare etmiştir. Büyük İskender’in fethi ile bölge üzerinde ve özellikle Yahudiler üzerinde, Yunan-Hellen kültürünün kabul edilmesi için baskı uygulanmıştır. Bu baskıdan kurtuluş Roma’dan beklense de bölge, bir süre sonra Roma’nın yayılmacı politikasıyla Suriye eyaleti haline gelmiş olmasına rağmen yine zulüm gören Yahudilerin tekrar ayaklanması sonucunda, Roma yöneticileri tarafından Kudüs tapınağı yıkılmasıyla son bulmuş ve Yahudiler dünyanın pek çok yerine tekrar sürgün edilmişlerdir.

Tarihi boyunca pek çok kavmin idaresi altında kalmış olan Doğu Akdeniz'in MÖ I. binyıl siyasi tarihini araştırmada; başta arkeolojik veriler ve yazılı vesikalarla birlikte konu ile ilgili mevcut kitap ve makale bilgilerinden yararlanılmıştır.

Tez çalışmamda öncelikle her zaman desteğini, bilgisini ve ilgisini esirgemeyen ve verdiği inançla bu yolda ilerlemede esin kaynağım olan kıymetli ve saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a çok teşekkür ederim. Ayrıca samimiyeti ve güleryüzü ile yardımlarını esirgemeyen sevgili Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN hocama teşekkürü borç bilirim. Hayatım boyunca üzüntü ve sevinçlerimde yanımda bulunan, maddi ve manevi olarak desteklerini her zaman kalbimde hissettiğim ve hayatta en büyük şansım olan başta baş tacım annem Ayşe SOĞANDERELİ ve babam İsmail SOĞANDERELİ olmak üzere canımdan öte kardeşlerime teşekkür ve minnetlerimi sunuyorum.

ÖZET

MÖ I. BİNYILDA DOĞU AKDENİZ'İN SİYASİ DURUMU

SOĞANDERELİ, Fatma
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Programı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Temmuz, 2022, VII + 118 sayfa

Etnik ve kültürel kimlikler bütünü olan Doğu Akdeniz bölgesi, tarihi boyunca ekonomik ve siyasi hedeflerin odak noktası olmuştur. Daha sonraları Levant olarak da adlandırılan bu bölge hem deniz hem de kara hinterlandında ticaret yollarına hâkim noktada stratejik bir önem sahiptir. Bu bağlamda bölgeye göç ile gelen ya da istila eden kavimlerin yaşam mücadelelerinin yanı sıra bölge büyük medeniyetlerin güç ve üstünlük yarışı yaptıkları rekabet ortamına dönüşmüştür. Doğu Akdeniz kıyı şeridinde hiçbir zaman büyük bir devlet kurulamamıştır. Tunç Çağı'nda Ugarit, Ebla gibi kurulan küçük şehir devletlerini, MÖ I. binyılda Fenike kent devletleri, İsrail ve Yahuda krallıkları takip etmiştir. MÖ I. binyılın ikinci yarısından sonra ise Suriye-Filistin ve Kenan Bölgeleri sırasıyla; Pers İmparatorluğu, Büyük İskender'in fethi ile Hellen kültürleri ve en sonunda Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Fenikeliler, İsrail ve Yahuda Krallıkları

ABSTRACT**THE POLITICAL STATUS OF THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE
1st MİLLENNİUM BC**

SOGANDERELİ, Fatma

Master Thesis

Department of History

Ancient History Program

Thesis Administer: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

July, 2022, VII + 118 pages

The Eastern Mediterranean region, which is a set of ethnic and cultural identities, has been the focus economic and political goals throughout its history. This region, which was later called the Levant, has a strategic importance at the point of dominating trade routes in both sea and land hinterland. In this context, in addition to the struggles of the tribes that migrated or invaded the region, the region has turned into a competitive environment in which great civilizations compete for power and supremacy. A great state has never been established on the eastern Mediterranean coastline. Small city-states such as Ugarit and Ebla established in the Bronze Age were followed by the Phoenician city-states, Israel and Judah kingdoms in the 1st Millennium BC. After the second half of the 1st Millennium BC, Syria-Palestine and Canaan Regions respectively; Persian Empire, the Hellenic cultures with the conquest of the Alexander the Great and eventually the Roman Empire came under the rule.

Keywords: Eastern Mediterranean, Phoenicians, Kingdoms of Israel and Judah

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
Doğu Akdeniz ve Çevresinin Coğrafi Konumu	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MÖ I. Bin Yıl Öncesi Doğu Akdeniz ve Çevresi (İlk Sakinleri)	6
1.1.1. Ebla	7
1.1.2. Mari	9
1.1.3 Ugarit	12
1.1.4. Amurru	21
1.2. Kenan Ülkesi (İbraniler)	26
1.3. Doğu Akdeniz’de Hitit-Mısır Mücadelesi	36
1.4. Deniz Kavimleri Göçü	44

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MÖ I. Bin Yılın İlk Yarısında Doğu Akdeniz’in Siyasi Durumu	52
2.2. İsrailoğulları	52
2.2.1. İsrail Krallığı ve Doğu Akdeniz’e Yapılan Asur Seferleri	61
2.2.2. Yahuda Krallığı ve Doğu Akdeniz’e Yapılan Babil Seferleri (Yahudi Sürgünü)	67
2.3. Fenikeliler	77
2.3.1. Fenikelilerin Ticaret Kolonileri	85
2.3.2. Fenikelilerin Ticari Emtiası	87
2.3.3 Fenike Alfabesi	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. MÖ I. Bin Yılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz’in Siyasi Durumu	91
3.2. Doğu Akdeniz’de Pers Egemenliği (II. Tapınak İnşası)	92
3.3. Büyük İskender Fethi’nden Sonra Doğu Akdeniz	95
3.4. Doğu Akdeniz’de Roma Eyaleti	98
SONUÇ	100

KAYNAKLAR	103
EKLER.....	109
ÖZGEÇMİŞ	118

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AÜDTCF.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çev.	Çeviren
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DTCF.	Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
EA	El Amarna
KTU	Keilschrifttexte aus Ugarit
KUB	Keilschrifturkunden aus Boğazköy
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
S.	Sayı
s.	sayfa
RS	Ras Şamra
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Doğu Akdeniz ve Çevresinin Coğrafi Konumu

Doğu Akdeniz, Akdeniz'in doğusunda bulunan, denize kıyısı olan ülkeler için kullanılan coğrafi terimdir. Akdeniz'i tarihi ve coğrafi olarak incelemek isteyen uzmanlar; denizi üç bölgeye ayırmışlardır. Cebelitarık-Malta Adası arasına Batı Akdeniz, Malta Adası ve 27°. Boylam arasında kalan bölgeye Orta Akdeniz, bu boylamın doğusunda kalan bölgeye de Doğu Akdeniz adını vermişlerdir.¹ Anadolu, Levant, Mısır ve Kıbrıs bu coğrafi alanı kapsamaktadır. Doğusunda Mezopotamya ve Suriye, batısında Akdeniz, kuzeyinde Anadolu ve güneyinde Mısır'ın bulunduğu Levant bölgesi; Doğu Akdeniz bölgesinin en önemli alanıdır. Büyük medeniyetlerin ortak kavşağında olmasından dolayı, ekonomik, siyasi ve kültürel geçişlerin yaşandığı kozmopolit bir yer olma özelliğine sahiptir. Hem karadan hem de deniz kıyısından rahat ulaşılabilmesi; gözde bir yer olmasını sağlamış ve ekonomisi de bundan nasibini almıştır. Doğu-batı arasındaki etkileşimi sağladığı kadar kuzey-güney yönlü etkileşimi sağladığı da görülmektedir. Dört coğrafi alanın kesiştiği yer olan Doğu Akdeniz MÖ II. binyıldan itibaren gelişen ticaret sisteminin odak noktası olmuştur ki burada Kuzey Suriye liman kentleri, malların depolanıp, dağıtılmasında büyük rol üstlenmiştir. Özellikle gıda ürünlerinin önemli olduğu Akdeniz'de, daha pahalı ve daha güvensiz olması dolayısıyla kara yolu ticareti yerine, bölge halklarını çok daha ucuz, güvenli ve kısa olmasından dolayı deniz yolu ticaretini yapmaya zorlamıştır. Bölgenin hem ekonomik hem ticari hem de siyasi bakımdan taşıdığı değerler göz önünde bulundurulduğunda bölgeyi hâkimiyetinde bulundurarak; deniz ve kara yollarını kendi gözetiminde tutmak ve siyasal egemenliklerini kurmak diğer uygarlıkların nihai hedefi olmuştur.

Verimli toprakları ile 'Bereketli Hilal' olarak adlandırılan bölgenin batı kısmını kaplayan Doğu Akdeniz, dünya tarihinde bazı ilklerin ortaya çıktığı yer olma özelliğiyle kendinden söz ettirmektedir. İlk devletleşme oluşumlarının burada ve çevresinde gelişmesi bölgeyi bir etkileşim alanı haline getirmiştir.

Doğu Akdeniz'in tarihi kavimlerce çok değişik isimlerde adlandırıldığı görülmektedir. Mezopotamya'dan başlayarak Akdeniz ve Süveyş Kanalı arasında kalan

¹ Dursun Yıldız, *Tarihi Geçmiş, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu*, Gerçeküstü Yayınları, İstanbul, 2008, s. XXI.

bölge için Eski Mısır medeniyeti “Retenu” adını kullanmışlardır. Bu isim Tevrat’ta “Lotanu” veya “Rotanu” olarak geçmektedir. Lotanu bölgesi tarihi devirlerden itibaren kendi içinde üç ayrılır; Yukarı Lotanu Mezopotamyalı kavimlerin Amu diye adlandırdıkları asıl Suriye bölgesini; Aşağı Lotanu veya Haru (Kharu) Filistin bölgesini; Zahi ismi ise daha sonra Fenike olarak adlandırılan kıyı bölgeyi kapsamaktadır.²

Doğu Akdeniz’in Levant olarak adlandırılması ise Türkçe literatürümüze Batı’dan girmiştir.³ Levant kelimesi ilk kez 16. yüzyılda İngiliz tüccarların bölgedeki ticari ve ekonomik amaçları dolayısıyla kullanılmıştır.

Etimolojik olarak bakıldığında Levant kelimesi Latince kalkmak-kaldırmak-doğmak (özellikle Güneş) anlamında kullanılan levare fiilinden türemiştir.⁴ Fransızcadan dilimize geçen bu tabir kalıp olarak ‘güneşin doğduğu yer’ veya ‘İtalya’nın doğusunda kalan Akdeniz toprakları’nı ifade etmede kullanılan bir terimdir.

Günümüz adlandırılmasında da Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ülke topraklarının yanında Türkiye’nin güneyi ve Mısır’ın kuzeyi de bu alan içine girmektedir. Tarih öncesinden itibaren Basra Körfezi ile Akdeniz arasındaki ticaret yollarına egemen olan bu topraklar istilalar ve göçler dolayısıyla çok farklı kültür yapılarının sentezlenmesini sağlamıştır.

Kenan Ülkesi/ Kenan Diyarı olarak anılan bölge bugünkü İsrail topraklarından ibarettir. Antik Çağ’da Sami dillerini konuşan halkın yaşam sürdüğü Kenan Ülkesi hem çöl hem tepelik alan hem de bereketli tarım alanlarına sahiptir. Yahudilerin kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes’te de dolaylı olarak bölgenin verimli topraklara sahip olmasının “bal ve sütün aktığı topraklar, kuvvetli doğu rüzgârı” gibi terimlerle nitelendirilmesi Bereketli Hilal olarak adlandırılan Mezopotamya’nın sınırında yer aldığını göstermektedir. Bölge kuzey Levant’taki Amik Ovası’ndaki Kel Dağı’ndan (Cebel Akra/ Mt. Cassius) başlayıp güneye doğru Suriye Lübnan sınırındaki Hermon Dağı’na (Cebel El Şeyh) kadar uzanır. Buradan Lübnan’daki Litani Irmağı Ovası ile Sur’un (Tyre) kuzeyinden Dan kentine varılır. Dan kenti düzlüğü ve Berşeva düzlüğü arasında Galile, Berşeva ve batısında Kudüs bulunur. Bu düzlüğün doğusunda Golan Tepeleri,

² Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 1.; Amélie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C.I, İstanbul, 2017, s. 417.

³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2013, s. 101.

⁴⁴ Erdal Alova, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013, s. 199.

Gilap Platosu ve antik Moab Tepelikleri yer alır. Berşeva'dan güneydeki Kızıldeniz'e kadar olan bölgede Necef Çölü bulunmaktadır. Coğrafi olarak bakıldığında bölge boylamsal bir şekilde Levant'ın Amik Ovası'ndan, Sina yarımadasının kuzeyindeki Ariş vadisine kadar uzanmaktadır.⁵

Levant'ta yer alan diğer bir yer ismi ise Filistin'dir. Akdeniz ve Ürdün Nehri arasında kalan Filistin antik çağlarda Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün bir kısmını kapsardı. Filistin ismine ilk kez Antik Yunan kaynaklarından Herodot'un Tarih adlı eserinde karşılaşılmıştır.⁶ Filistinlilerden ilk kez Prst/Plst olarak bahseden eskiçağ kaynağı ise Mısır kaynaklarıdır. III. Ramses Dönemi'ne ait Medined Habu tapınağındaki kabartmalarda ve Büyük Harris Papirüsü'nde, Filistin (Pelest) halkının MÖ XII yüzyılda deniz kavimleri ile gelen halklardan biri olduğu görülmektedir.⁷

Doğu Akdeniz'in Akdeniz kıyısı boyunca kuzeyden güneye doğru iki büyük dağ sırası uzanmaktadır. Batıdaki Lübnan Dağları ve doğudaki Anti Lübnan Dağları (Şark Dağları) adı verilen bu dağların, tarihsel zamanda denizle kaplı sahil kısmının zamanla kıvrılarak deniz seviyesinden yükselmiş olduğu; bu dağ tabakalarının içinde elli çeşit balık fosilinin bulunmasıyla saptanmıştır.⁸ Anti Lübnan Dağlarından kaynaklanan Ası Irmağı Türkiye'ye doğru kuzey yönünde akarak Amik Ovası üzerinden batı yönünde Akdeniz'e dökülür. Lübnan ve Anti Lübnan dağları arasındaki bölgeyi sulayan Litani ırmağı kuzeyden güneye ilerleyerek Akdeniz'e dökülür. Daha iç kısımlarda bulunan Şeria Irmağı ise Hermon Dağı'ndan beslenerek güneye akar ve sularını Lut Gölü'ne akıtır.⁹

Doğu Akdeniz'de genel olarak iki tür halk karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri yeterli güce sahip olan ve denize çıkma isteğiyle kıyı ve ada halkları üzerinde baskı oluşturan büyük kara imparatorluklarıdır. Diğeri ise kendine ait kültürel bir geçmişe sahip olmayan aracılık ve sızma aracı olarak görülen denizciler ve tacirlerdir. Mısır ve Mezopotamya'da sırasıyla öne çıkan büyük kara imparatorlukları kendi içlerinde güçlerini kanıtladıktan sonra hedef olarak Akdeniz'e yöneliyorlardı. MÖ III. binyılda

⁵ Şeyma Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hakimiyetine Kadar*, Ayışığı Kitapları Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 3.

⁶ Heredotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 79.

⁷ Ş. Ay Arçın, *a.g.e.*, s. 4.; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Basımevi, Bursa, 2015, s. 169-170.

⁸ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 1.

⁹ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 102.

Akad kralı Sargon'nun Suriye ülkeleri üzerindeki hakimiyeti, üzerinde “sedir ağaçları (Lübnan) ve gümüş dağları (Toroslar) bölgesinin hâkimi” yazılı yazıt ile kanıtlanmıştır. Kervanlarla gelen Akadlı tacirlerin yaşadığı Suriye içlerinde Sargon ve halefleri adına hazırlanmış Silindir Mühürler bulunmuştur ve benzer mühürlerin Kıbrıs ve hatta Girit'e kadar ulaştığı da bilinmektedir. Yaklaşık olarak MÖ 2400 yıllarına tarihlendirilen gümüş silindir mühür Mohlos Adası'nda, altın taneleriyle süslenmiş bir lapis-lazuli (lacivert taşı) silindir mühür Knossos'da bulunmuştur. Eski Babil Devleti kralı Hammurrabi Dönemi'nde de silindir mühürlerin Babil yollarından Girit ve Mısır'a ulaşması batıya olan etkilerin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mısır topraklarından Suriye bölgesine MÖ III. binyılın başlangıcından itibaren ticari faaliyetler artan bir şekilde ilerlemiştir. Biblos'ta bulunan Mısır tapınağı ve Mikerinos (Mısır'ın dördüncü hanedanlığı dönemi firavunu) ile halefleri için yapılmış vazolar bu ilişkinin somut kalıntılarıdır. Mısır ayrıca ticaret yapmakla kalmayıp bir süre sonra bütün Fenike ve Filistin kıyılarına hâkim olmuştur.¹⁰

Kıyı kavimlerinin yaşadığı yerler ise iç yaylalardan nehir vadilerinin istila yolu çizdiği yüksek dağ engelleriyle ayrılan ve derin girintilere sahiptir. Kıyısında çok sayıda adalar dizili olan Anadolu ile Doğu Akdeniz kıyı hattı, devamlı hareket eden kavim göçü silsilesiyle karşı karşıya kalmış ve yüzyıllar boyunca Doğu ile Batı arasındaki etkileşimin kurulduğu yer olma görevini üstlenmiştir. Bölge halkı mesleki olarak denizci, balıkçı ve tacir olmanın yanı sıra korsanlık da yaparak geçimlerini sürdürmüşlerdir. Doğu Akdeniz'in girintili kıyıları ve ada koylarına giren gemileri yakalayıp veya iç bölgelerden gelen kervanların önlerini kesip fidye elde ederek korsanlık faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Korsanlık, Girit'deki Minos imparatorluğunun denizlerde düzeni sağlayıp, bu kavimleri ücretli asker olarak tutmayı başardığı zamana kadar devam etmiştir. Doğu Akdeniz'in tam ortasında stratejik konuma sahip Kıbrıs Adası bakır madenleriyle hem Anadolu hem de Suriye kavimlerinin hedefi olmuştur, diğer taraftan deniz ticaretinde gemicilerin uğradığı liman görevini üstlenmiştir.

Denizcilik mesleğinin baskın olduğu Fenike, güneyde Carmel tepesinden Suriye kıyıları boyunca uzanmaktadır. Sedir ağacı ormanlarıyla kaplı Lübnan etekleri bir set

¹⁰ J. Gabriel Leroux, Georges Contenau, *Eski Akdeniz ve Yakın-Doğu Uygarlıkları*, Çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966, s. 15.

halinde duran “Hoş koku Dağları” olarak anılır. Ormanlarının yanı sıra madenlere de sahip olan Fenike tahıl, keten, meyve ve bağlar yetiştirmiştir. Mezopotamya, Anadolu, Mısır ve Ege Bölgesi arasında durmadan süren ticaretin merkezi olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1. MÖ I. Bin Yıl Öncesi Doğu Akdeniz ve Çevresi (İlk Sakinleri)

Doğu Akdeniz bölgesi -Batı Literatüründe Levant- Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasında bütün kültürlerle açık olan bir bölgede yer alır. Bu bakımdan Asya, Afrika ve Avrupa kültürlerinin bir araya gelip sentezlenebileceği yegâne yer olma özelliğindedir.

Doğu Akdeniz'in tarih öncesi incelendiğinde, Paleolitik Çağ'da insan yaşamının izleri Doğu Akdeniz mağaralarında görülmektedir. Filistin'de Karmel Dağlarında insana ait en erken kültürlerin geçmişi 75.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Paleolitik Çağ'ın sonlarına rastlayan kültürler Epipaleolitik dönem olarak adlandırılır. Bu dönem içine tarihlendirilen Kebara Kültürü'nde (MÖ 19000-14500) alet yapımında teknolojik gelişmeler olduğu, ince dilgiciklerden anlaşılmaktadır. Mikrolit (minitaş) olarak çalışılmış pek çok çeşidi bulunan ince dilgiciklerin yanı sıra kemikten yapılmış aletler ve bazı yerleşmelerde de öğütme taşları bulunmuştur. Kebara kültürü, komşu kültürleri olan Anadolu'daki Belbaşı ve Zagroslar'daki Zarziya kültürleri ile aynı döneme rastlar ve aralarında benzerlikler görülmektedir. Güneyinde bulunan Yukarı Mısır'ın Geç Paleolitik döneminin mikro alet üretimi ile olan benzerlik de aralarında bulunan etkileşimi göstermektedir.

Kebara Kültürü'nün ardından Doğu Akdeniz'de Natuf Kültürü başlamıştır. Bu kültürün çağdaşları Anadolu'da Beldibi, Zağroslar'da Zawişemi/Şanidar'dır. Genel olarak Filistin bölgesinde yoğunlaşan bu kültür kuzeyde Anadolu'ya, güneyde Mısır'a kadar yayılmıştır. Kebara Kültürü kıyı boyunca yüksek kesimlerde ve çok değişik alanlarda geometrik bezeli çanak çömleğiyle yer alırken, Natuf Kültürü günümüz Akdeniz İklim özelliklerinin görüldüğü alanlara yayılmıştır. Natuflular, Kebaralılar gibi gazel, geyik vb. hayvan avlamayı devam ettirirken, yabani buğdayı toplayıp depolamayı da öğrenmişlerdir. Bu depolama sayesinde, Filistin'in Akdeniz kıyısı dağlık kesimlerinde günümüzden 12.000 yıl önce emmer buğdayı (bir çeşit kılçıklı buğday) ve arpayı ekmeyi başararak, avcı toplayıcılıktan tarımsal üretime geçmişlerdir.¹¹

Tarımla birlikte Neolitik Çağ'a yavaş yavaş adımlar atılırken, kent denilebilecek küçük höyükler ortaya çıkmaya başlamıştır. Filistin'de Lut Gölü kıyısında bulunan ve Ürdün nehrinin sulama imkânından faydalanan Eriha (Cerico) kenti bu devrimin

¹¹ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 103.

başlamasına en müsait yerdir. Yaklaşık MÖ 8000 yıllarına tarihlenen tarımsal köy yerleşmesi ahşap sütunların sıralanmasıyla oluşturulan kulübe şeklinde ya da taş zemin üzerine pişmiş tuğladan yapılmış birkaç odalı yuvarlak tipli evleriyle kazılarda yerin on yedinci katmanında ortaya çıkarılmıştır. Bu kentin büyük bir surla ve hendekle çevrili olduğu, ayrıca sarnıçları ve tahıl silolarıyla tam bir kent yaşamını içinde barındırdığı görülmektedir. Çakmaktaşı ve bakırdan yapılmış aletler ve pişirilmemiş kilden yapılmış ilkel ana tanrıça heykellerinin olmasına karşın bu kent çanak çömlekten yoksundur. Anadolu'dan gelme obsidiyen taşı, Sina'dan gelen firuze taşı ve Kızıldeniz'den getirtilen deniz kabukları çok erken zamanda ticaretin varlığına işaret etmektedir. Ticaretlerinde Lut Gölü'nün değerli bitüm, kükürt ve tuz yataklarının işletilmesiyle elde edilen maddeleri kullandıkları tahmin edilmektedir. Ölülerini evlerinden farklı yere gömmüşler ve daha sonraları deniz kabuklarıyla mezarlarını süslemeye başlamışlardır. Bazı mezar yapılarında özel sembollerin olması ve çocuk mezarlarına daha fazla özen gösterilmesi insanlar arasında sosyal gruplaşmanın başladığının göstergesi olmuştur.¹²

MÖ 6000'lerde Doğu Akdeniz'de Neolitik Çağ'da kurulan köylerin, kente doğru gelişme yaşadığı görülmektedir. Mezopotamya'da yaşanan Kalkolitik kültürlerin etkisi bu dönemde hissedilmeye başlanmıştır. Bu kültürler sırasıyla Erken Kalkolitik'ten Geç Kalkolitik'e kadar Hassuna, Samarra, Halaf ve El-Obeyd'dir.

MÖ III. binyılda Doğu Akdeniz'de kent kültürü daha da gelişmiştir. Siyasi ve etnik kimliklerin oturduğu bu dönemde birbirleriyle ekonomik ve sosyal bağların arttığı şehir devletleri manzarası hâkim olmaya başlamıştır.

1.1.1. Ebla

Doğu Akdeniz'in MÖ III. binyıl tarihi hakkındaki bilgileri bölgede yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan yazılı belgeler ile Mezopotamya'nın yazılı kaynaklarından öğrenmek mümkündür. Bölgede dönemin en önemli merkezlerinden biri olan Ebla kenti öne çıkmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin güney sınırında, Suriye'de Halep ile Hama arasında, Halep'in 55 km güneybatısında ve İdlib'e bağlı çok eski yerleşim yeri olan Tell Mardik olarak adlandırılan Ebla kenti, adını kentin etrafını saran beyaz kalkerden yapılmış surlarından alır ve beyaz kaya anlamına gelmektedir. MÖ III. binyılın ikinci yarısında (MÖ 2400-2250) Ebla kenti; Mezopotamya, Anadolu ve Kuzey Suriye kent

¹² Fernand Braudel, *Bellek ve Akdeniz*, Çev. Ali Berkay, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65-66.; Marlena Suano, "İlk Ticari İmparatorluklar: Tarihöncesinden İÖ yak. 1000'lere", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Yay. Haz David Abulafia, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 69.

krallıkları kadar gelişmişti. Sarayları, tapınakları, devlet kanunları, yazı ve arşivleri, sanat ve sur yapıları ile kent Doğu Akdeniz’de güçlü bir şehir krallığı olduğunu göstermektedir. Ebla’nın en gelişmiş olduğu dönemlerdeki nüfusunun 260 bin kişi civarında olduğu düşünülmektedir. 1975 yılında arkeolojik kazılarda 15 bin civarında ticari ve hukuki konuları ele alan çivi yazılı tablet arşivleri ortaya çıkarılmıştır. Ebla halkı belgelerin kaydı için en başından çivi yazısını kabul etmiş ve belgelerin çoğunluğunu Sümerce ve Akadça; kalan kısmını da Sami dili olan Kenanca’nın bir kolunu oluşturan Eblaca yazmışlardır. Çivi yazılı tabletlerde Samice şahıs isimlerinin yanında çok sayıda Sümerce şahısların isimleriyle de karşılaşmıştır.¹³

Ebla, tarihi boyunca üç kez büyük krallık kurmuş ve üçü de diğer kavimlerin saldırılarıyla yıkılmıştır.

Ebla’ya karşı ilk saldırılar Mezopotamya’dan Akad İmparatorları Sargon ve Naramsin tarafından gerçekleştirilmiştir. Sargon Mezopotamya’daki hakimiyetini sağladıktan sonra Anadolu’nun güneydoğusu ve Levant bölgesine seferler düzenlerken askerlerinin motivasyonunu kuvvetlendirmek ve halkının desteğini sağlamak amacıyla kendini tanrının vekili statüsünde atfetmiş ve askeri girişimlerini tanrının emir ve buyruklarıyla yaptığını ileri sürmüştür. Nitekim Ur’da bulunan Akadça çivi yazılı bir tablette Sargon, Tanrı Nur Dagan’a dua ve yakarışından sonra kendisine yukarı ülkeleri; Mari’yi, Yarmuti’yi, Ebla’yı, Sedir Ormanları’nı (Lübnan dağları) ve Gümüş Dağı’na (Toroslar) kadar olan bölgeyi verdiğini anlatmıştır. Sargon’dan sonra tanrı destekli yayılmacı politikasını torunu Naramsin devam ettirmiştir.¹⁴ Böylece önce Sargon’a sunulan Ebla’nın tam olarak ele geçirilmesi torunu Naramsin tarafından, Ebla kralı Irkab-Dumu’nun krallığı sırasında gerçekleşmiştir. Naramsin, hiçbir hükümdarın yıkamadığı Ebla’yı elde edip yaktığından bahsetmektedir.¹⁵

İlk yıkımın ardından MÖ 2300’lerde ikinci bir krallık kurulmuştur. MÖ 2050-1950 yıllarında gerçekleştiği düşünülen ikinci yıkıma kadar süren bu krallık hakkındaki bilgiler yazılı kaynak yetersizliğinden dolayı azdır.¹⁶

Arkeolojik verilere göre Ebla’nın III. Mardik Dönemi olarak adlandırılan üçüncü krallık zamanında, Ebla kentinin MÖ II. binyılın başlarında yeniden kalkındığı, surlarını

¹³ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁴ Okay Pekşen, “Eskiçağ Akdeniz Medeniyetleri’nde “Tanrılar Adına Savaş” Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 8-16 Kasım 2016 Girne/Kıbrıs Bildiri Kitabı*, Ed. Yıldırım Atayeter, İsmail Avcı, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2017, s. 26.

¹⁵ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶ Paolo Matthiae, “A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla”, *Ebla and Its Landscape Early State Formation In The Ancient Near East*, edited by Paolo Matthiae and Nicolò Marchetti, Walnut Creek, Left Coast Press, California, 2013, s. 38.

inşa ettiği ve büyük sanat eserleri ortaya koyduğu bilinmektedir. Hatta Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Kapadokya (Kultepe) tabletleri içerisinde dört belgede Ebla'dan bahsedilmektedir. Tabletlere göre Eblalıların bakır satın almak için Kaniş'e geldikleri anlaşılmaktadır. Kumaş alışverişinde de ticari kayıtlarda geçen Ebla ismi, bir haberleşme mektubunda geçmektedir. Ebla'da yazılıp Kaniş'e gönderilen bu mektupta; kayıp olan Eblalı sikkatum adı verilen bir memurun bulunup gönderilmesi veya öldürüldüyse katilinin bulunup teslim edilmesi istenmektedir.¹⁷

MÖ 18. yüzyılın başlarında Ebla kenti, gücünün zayıflamaya başlamasıyla birlikte Yamhad Kralı III. Yarim-Lim zamanında Yamhad Krallığı'nın vasalı statüsünde olduğu görülmektedir.¹⁸ Ancak aynı zamanlarda Ebla kralı Immeya Mısır firavunu Hotepibre ile güçlü bağlantılar içerisindeydi ve firavundan Ebla kralına özel hediyeler geldiği bilinmektedir. Ebla ile Mısır arasındaki etkileşim Orta Bronz Çağı'nda en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Mısır'ın kültürel geleneği ve firavun yönetiminden etkilenen Ebla krallığı, krallığın temsilinde Mısır ikonografisini benimsemeye başlamıştır. Öyle ki Ebla'nın Kuzey Sarayı'nın odalarında yatak ya da tören tahtı başlığında bulunan Mısır motif ve stilinden ilham alınarak yapılmış fildişi oymalar bulunmuştur. Bu benimseme ayrıca Ebla ve eski Suriye krallıklarında kullanılan silindir mühürlerde Mısır panteonuna ait karakteristik figürlerin kullanılmasında da görülmektedir.¹⁹

MÖ 1600 yıllarında üçüncü Ebla krallığını yıkan ve hatta Ebla'yı tamamen sona erdiren Hitit kralı I. Murşili'dir. Son Ebla kralı olduğu düşünülen İndilimma zamanında gerçekleşen bu yıkımdan sonra kent bir daha eski haline ve eski ihtişamına kavuşamamıştır.²⁰

1.1.2. Mari

MÖ III. binyıl Doğu Akdeniz kent devletlerinden biri olan Mari kenti, günümüz Suriye topraklarında bulunan Tel Hariri'ye konumlandırılır. Suriye'deki Ebu Kemal'in 11 km kuzeybatısında, Deir ez-zor'un 120 km güneydoğusunda yer alır. Mari kenti 1933 yılında keşfedilmiş ve André Parrot yönetiminde 20 sezon kazılmıştır. 1979 yılından itibaren kazı başkanlığını Jean Margueron devam ettirmektedir. Arkeolojik

¹⁷ Emin Bilgiç, "Kapadokya metinlerinde "Ebla", *XI. TTK Bildirileri*, C. I, Ankara, 1990, s. 186-188.

¹⁸ Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford University Press, New York, 2014, s. 25.

¹⁹ Paolo Matthiae, "Ebla", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, edited by Joan Aruz, K. Benzel & J. M. Evans, Yale University Press, New York, 2008, s. 35.

²⁰ Paolo Matthiae, "Ebla: Recent Excavation Results and the Continuity of Syrian Art", *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.*, edited by J. Aruz, S. B. Graff & Y. Rakic, Yale University Press, New York, 2013, s. 110.

verilerin ışığında MÖ III. binyıldan itibaren Mezopotamya ve Doğu Akdeniz arasındaki ulaşım yolları üzerinde önemli bir varlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mari sarayında bulunan yaklaşık 20000 çivi yazılı saray arşivi kentin krallık kadar geliştiğini göstermesi ve dönemi aydınlatması bakımından önemlidir.²¹

MÖ 2900’lerde Mari halkı kenti kurduktan sonra selden korunmak için Fırat nehrine kanallar inşa ettiler ve düşmanlarına karşı şehrin güvenliğini sağlamak için savunma önlemleri almışlardır. Mari’de bu ilk kurulan kent, II. Er-Hanedan Dönemi sonlarında veya III. Er-Hanedan Dönemi başlarında sebebi henüz belirlenemeyen nedenlerden dolayı terk edildiği bilinmektedir. Kent MÖ 2450 yıllarında uzun bir terk edilme sonrasında yeni bir nüfus popülasyonu tarafından kurulup, yüksek gelişmiş teknolojilerle ve yeni prensiplerle yeniden inşa edilmiştir. Güçlenen Mari krallığı çevresine seferler düzenlemeye başlamıştır. Seferler karşısında Ebla kenti kendi topraklarına yapılacak işgallere karşı savunmaya geçmiş ancak Mari karşısında zayıf kaldığı için yüksek bir miktarda haraç ödemek zorunda kalmıştır.²² Zamanla gücünü yitirmeye başlayan Mari krallığı karşısında Ebla önce haraç ödemesini azaltmış daha sonra ise tamamen kesmiştir. Ebla ile yapılan mücadeledeki yenilginin ardından asıl yıkıcı olay Akad kralı Naramsin tarafından gerçekleştirilmiştir. Naramsin önce Ebla krallığını yıkmış, on yıl sonrasında da Mari krallığına son vermiştir.²³ Mari’de bu tarihten sonra Akad Dönemi başlamıştır. Akad kralının atadığı Şakkanakku isimli vali hanedanlığı ile yönetilen Mari kenti politik olarak da Akad krallığına bağlı olmuştur. MÖ III. binyılın sonlarına doğu Akad imparatorluğu düşürülünce, Mari yöneticisi kendi bağımsızlığını kazandı. Mari kralı Yahdun-Lim orta Fırat bölgesini kendi kontrolü altına almıştır. Kendisine doğrudan tehdit olarak gördüğü Yamhad krallığı ile akrabalık ilişkileri kurarak arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Çünkü MÖ1800-1600 tarihleri arasında Kuzey Suriye bölgesinde en baskın Yamhad krallığıydı. Fırat ve Asi nehirleri arasında bulunan Yamhad krallığının başkenti Suriye’nin en ünlü şehirlerinden biri olan Aleppo kentiydi. Kuzey Suriye bölgesi bu iki krallık için yeterli büyüklükteydi. Bu yüzden aradaki bağı kuvvetlendirmek için Mari kralı Yahdun-Lim, Aleppo prensesi ile evlenmiş ve bir evlilik birliği ile güvenliğini sağlamıştır.²⁴

²¹ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 107.

²² Jean Claude Margueron, “Mari and the Syro-Mesopotamian World”, *Art of the First Cities The Third Millennium B.C. from Mediterranean to the Indus*, edited by Joan Aruz, The Metropolitan Museum of Art Yale University Press, New York, 2003, s. 135-136.

²³ Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Routledge, New York, 2014, s. 119.

²⁴ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 18-19.

Mari kralı Yahdun-lim çevresine seferler düzenlemeye başladı ilk önce kendine isyan eden yarı göçebe olan Hana kralını yenmiş ve topraklarını ele geçirmiştir. Kralın Akdeniz kıyısına kadar ulaştığı ve Kenan ülkesindeki Lübnan'a girdiği ve buradaki Sedir ağaçlarından kestirdiği bilinmektedir. Sonrasında Terqa ve Tuttul kentlerini ele geçirince Yamhad krallığı ile arası açılmıştır.²⁵

Mari kralı Yahdun-Lim Asur kralı İlakabkabu tarafından saldırıya uğradı ve öldürüldüğünde yerine oğlu Sumu-Yamam geçti. Sumu-Yamam Yamhad kralı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışsa da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Boş kalan Mari krallığını fırsat bilen Asur kralı Şamşı-Adad, oğlu Yaşmah-Adad'ı Mari krallığına atamıştır.²⁶

Asur kralı Şamşı-Adad'ın Yamhad krallığına karşı Mari'yi güçlü kılmak için Katna ile ittifak kurmak için oğluna Katna prensesi Beltum'la evlendirmek istemiştir. Ancak zaten eski Mari kralı Yahdun-Lim'in kızıyla evli olan Yaşmah-Adad, Beltum'u alt seviye kadınlar konumunda tutunca, güç birliğinin bozulmaması için babasının zoruyla Katna prensesini üst saraya getirtmek zorunda kalmıştır.²⁷ Mari krallığı Asur'un kralının oğlunun yönetiminde sekiz yıl kalmıştır. Asur kralı Şamşı-Adad'ın ölümü ve Kuzey Suriye bölgesindeki etkisi azalmasıyla, Amori kökenli eski Mari kralı Yahdun-Lim'in oğlu, torunu veya yeğeni olduğu tahmin edilen Zimri-Lim, MÖ 1776'da Mari'ye gelerek Yaşmah-Adad'ı sürmüş ve Mari'yi ele geçirmiştir. Kuzey Suriye'de yeniden küçük ve yerel devletlerin egemen olduğu bu dönemde Mari kralı Zimri-Lim tüm gelişmeleri yakından takip ederek bölgenin en güçlü hükümdarı olmuştur. Siyasi etkileşimin çok fazla olduğu bu dönemde devlet idarecileri arasındaki mektup yazışmaları yeni kurulan devletlerin tarihlerinin belirlenmesinde olanak sağlamaktadır.

Mari'in son kralı olan Zimri-Lim kendisi gibi güçlü olan Yamhad kralı Yarim-Lim'in kızı Şibtu ile evlenerek desteğini almıştır.²⁸ Katna ile barışçıl bir ilişki içinde olmuştur. Bölgenin uluslararası ticaret ağının merkezinde olmasıyla Mari'nin zenginliğini sağlamıştır. Zimri-Lim ayrıca eşi benzeri görülmemiş büyüklükte ve ihtişamda saray inşa ettirmiştir.²⁹ Ancak bu refah dönem MÖ 1762 yılında Zimri-Lim'in çağdaşı olan Babilli Hammurabi, çevresindeki krallıkları birer birer ele

²⁵ Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 A Handbook of Political History*, Akademie Verlag, Berlin, 1992, s. 50.

²⁶ H. Klengel, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Çev. Sinem Gül, Homer Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 98.

²⁸ M. Liverani, *a.g.e.*, s. 228.

²⁹ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 21.

geçirmeye başlayınca son bulmuştur. Mari kralı Zimri-Lim ilk başta Larsa'nın fethinde Hammurabi'ye yardım etmesine rağmen, Babil kralı bu müttefikliği bozup Mari üzerine saldırıya geçmiştir. Hammurabi birlikleri kente girdiklerinde, saray arşivini ele geçirdiler, kendileriyle ilgili olan arşiv belgelerini, değerli eşyaları ve sanat eserlerini Babil'e taşıdılar. Sonrasında bütün anıtları, sarayı ve tapınağı yakıp yıkmışlardır. Belirli bir kanıt olmamakla birlikte Mari halkının çoğunluğunun Babil'e sürgüne götürüldüğü düşünülmektedir.³⁰ Öte yandan Kuzey Suriye'nin batı kısmında bulunan Yamhad krallığı Babil'e uzak olması sebebiyle Hammurabi'nin hedefi olmamıştır. Belki de bunun bir sebebinin de Mari mektuplarından da öğrenebildiğimiz gibi Yamhad krallığının kendisine yirmi krallığın itaat etmesi ile elde ettiği güç olması mümkündür. Karkamış, Urşu, Haşşu, Ugarit, Emar, Ebla, ve Tunip gibi kentler kendisine ya vasal ya da müttefik olmuştur. Bölgeye egemenliği sayesinde on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da yükselen Hititlerin Suriye yönünde yayılmalarına başlıca engel olmuştur. Hitit kralı Hattuşili yıllıklarında Alalakh, Karkamış ve Haşu gibi Yamhad'ın vasallarını yendiğini anlatır, ancak Yamhad'a ulaşamamıştır. Yamhad'ın ele geçirilmesi Hattuşili'nin oğlu I. Muşşili tarafından gerçekleştirilmiştir. I. Muşşili MÖ 1595'te Babil'e doğru ilerlerken kenti ele geçirip, yok etmiş ve Yakındoğu'nun dört yüz yıllık süren siyasi tarihini değiştirmiştir.³¹

1.1.3 Ugarit

MÖ II. binyılda Doğu Akdeniz kıyısında, Kuzey Suriye'de günümüzde Ras-Şamra olarak bilinen bölgede Ugarit kenti yer almaktaydı. Lazkiye'ye 11 km uzaklıkta olan Ugarit kentinin keşfi 1928 yılında Mahmud Menalla isimli bir çiftçinin tesadüfen bulduğu kent kalıntıları sayesinde olmuştur. Akdeniz limanlarına hakimiyetiyle eskiçağ ticaretinin önemli yeri olan kent pek çok tarihçi ve arkeologları kendine çekmiştir. Ugarit höyüğünün kazılarına ilk kez 1929 yılında Fransız arkeolog Claude Schaeffer başlamıştır.³² C. Schaeffer, kazılarına 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürdürdü. Savaş sonrasında 1948'de tekrar kazıya devam etti. Ardından 1972'de Henri de Contenson kazıyı devralmıştır. Sonrasında 1975-1976 yıllarında kısa süreliğine Jean

³⁰ Jean Claude Margueron, "The Kingdom of Mari", *The Sumerian World*, edited by Harriet Crawford, Routledge, New York, 2013, s. 536.

³¹ M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 93.

³² Bassam Jamous, "Ugarit", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, edited by Joan Aruz, K. Benzel & J. M. Evans, Yale University Press, New York, 2008, s. 45.

Marqueron'nun yaptığı kent kazılarını 1978'den yaklaşık 2005 yılına kadar Marguerite Yon devam ettirmiştir.³³

Minet el-Beyda liman koyundan başlayan ve Ras- Şamra yerleşmesine doğru ilerleyen ilk kazıda bir hektar alandan daha geniş büyüklükte bir taş saray ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen mesleki alanlara ayrılmış iki katlı evlerle dizili sokaklarıyla ve kentin ortasında Eski Ahit'ten de bilinen tanrı Baal ve Dagan adına yapılmış iki tapınak bulunan akropol tipi hakimdi. Büyük Saray MÖ 14. ve 13. yüzyıl Ugarit görüntüsünü vermektedir. İçinde hayatın pek çok yönünü gösteren çok sayıda avlular, dikmeli geçitler, sütunlu giriş kapıları, ekili bahçe ve tabletler bulunmuştur.³⁴

Ugarit kentinde üç saray yapısı ortaya çıkarılmıştır; Kraliyet sarayı, Kuzey sarayı ve Küçük saray. Kentin merkezinde bulunan büyük Kraliyet Sarayından sonra, kentin 5 km güneybatısında yer alan Res İbn Hani yerleşkesinin 1975'te başlayan kazılarında diğer iki saray bulunmuştur. Saraylarda bulunan Ugaritçe belgelerden buranın kraliyete ait olduğu çıkarılmaktadır. Birinin Ugarit kraliçesine ait olduğu bilinen ve denize uzanan kıyıda yer alan saraylar ve ayrıca kentin planlı görüntüsü burasının da kraliyet merkezi ya da yazlık saray olarak kullanıldığını düşündürmektedir. (Resim-1)

Ugarit kent sınırları kesin olarak bilinmemekle birlikte batısı Minet el-Beyda (Ma'hadu) limanından başlayıp kıyı şeridi boyunca Ugaritçe bir tabletin bulunduğu ikinci bir liman Şuksi'ye (Tell Sukas) kadar uzanıyordu. İç bölgelere ne kadar uzandığı kesin olarak bilinmeyen kentin, anlaşmalardan ve adı geçtiği göndermelerden türetildiği kadarıyla; Asi Nehri'ne ve kuzeydoğuya doğru daha ilerisine ulaşmış olabilir. Sınır devletleri ise kuzeyde Mukiş (Amik Ovası), doğuda Nuhaşşe ve güneyde Amurru'ydu. Bunların dışında birinin adı Siyannu olan iki küçük devletin Ugarit denetiminde olduğu da bilinmektedir.³⁵

Kuzey Suriye bölgesinde limanlara hâkim olan Ugarit kenti önemini, tahıl yetiştirmede önde gelen Mukiş ülkesi (Amik Ovası) toprak ürünlerini batıya ihraç edilmesindeki ticaret ağına sahip olmasından almıştır.³⁶ Halkın çoğunluğu küçük köy ve kasabalarda yaşamaktaydı. Temel geçim kaynakları tarıma dayalı olan tahıl, şarap, zeytin gibi temel ürünlerden daha fazlası üretilmekteydi. İskele etrafında istiflenmiş olarak bulunan amforalar; zeytinyağı, şarap veya tuz ihracatı yapıldığına işaret etmektedir. Ugarit halkı el işi ürünlerinde de kendini geliştirmişti. Mor boyalı ince keten

³³ Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns, Singapore, 2006, s. 8.

³⁴ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 393-394.

³⁵ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 394.

³⁶ Füzûzan Kınal, "Ugarit Krallarının Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, 1963, s. 1.

ve yün giysiler ile çok sayıda kumaş topları üretirlerdi. Hititlerin bu ürünlerden hediye olarak özellikle talep ettikleri bilinmektedir. Hitit ile yapılan anlaşmalarında Ugarit hakkında, külçe halinde veya kap kacak formunda altın ve gümüş gibi değerli madenleri biriktirebilme yeteneğine sahip olan bir yer olarak anıldığı görülmektedir. Kazılarda bulunan altın çanak, tunç bilezik ve altın kakmalı özenle işlenmiş demir balta başı gibi gösterişli madeni eşyalar el sanatlarında ne kadar ustalaştıklarını göstermektedir. Ayrıca sadece Ugarit kralı için özel üretilen fildişi oyma ve kakması el sanatı işi de vardı. Bölgedeki ormanlar yapı malzemesi olarak kullanılmasının yanı sıra lüks mobilya ve eşya yapımında da kullanılıyordu.³⁷

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan kent kalıntıları, tapınaklar, sur kalıntıları ve kraliyet saraylarının yanında döneme ışık tutan çok sayıda çivi yazılı tablet arşivi de ele geçmiştir. Genel olarak idari, hukuki ve iktisadi metinlerden oluşan belgeler ve ayrıca daha ileriki tarihte görülen Eski Ahit'teki şiirlere benzer pek çok sayıda edebi metinleri içermektedir. Arşiv muhtevası incelendiğinde Ugaritçe ve dönemin uluslararası diploması dili olan Akadça yazılmış tabletlerin yanı sıra; Hititçe, Hurrice, Asurca, Mısır, Kenan ve Kıbrıs-Minos (Grekçe) dillerinde yazılmış tabletlerle karşılaşmıştır. Ugaritli yazmanlar çivi yazısını kullanırken hece yerine çivi yazısı işaretlerini alfabe olarak kullanmalarıyla yazı tarihinde bir ilki gerçekleştirmişlerdir. Bu işaretler Proto Fenike dilinin yazıya aktarılmasında kullanılmış ve daha sonra gelişerek Grekler'e ulaşmıştır.³⁸ Ras-Şamra höyüğünde çıkarılan, sadece 25 yazı işaretiyle yazılmış ve o zamana kadar çıkarılan çivi yazılarına benzemeyen bu tabletleri 1930 yılında Alman araştırmacı Hans Bauer çözmüştür.³⁹

Akdeniz'e kıyısıyla bir liman kenti olan Ugarit kentinin tarihi Neolitik zamanlara kadar dayanmaktadır. Kentin MÖ III. binyılı kentte bulunan bir silindir mühürden yola çıkılarak Akad imparatorluğu himayesinde olduğu düşünülmektedir. Nitekim Akad kralı Sargon yazıtlarında "Güneşin battığı denize kadar bütün ülkeleri zapt ettiğini" söylemektedir. Akad imparatorluğu çöktükten bir yüzyıl sonra III. Sumerli Ur Sülalesi (MÖ 2060-1960) Dönemi'nde yazılan tabletler arasında Ugarit kelimesine rastlanılmaz. Ancak Ur şehrinden Byblos'a ticari amaçla giden tüccarların olduğunu gösteren yazılı metinler vardır.

³⁷ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 395-396.

³⁸ Pierre Bordreuil, Dennis Pardee, *A Manual of Ugaritic*, Eisenbrauns, United States of America, 2009, s. 8.; F. Kinal, *a.g.m.*, s.1.

³⁹ Benno Landsberger, "Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C/1, S.1, 1942, s.85.; P. Bordreuil, D. Pardee, *a.g.e.*, s. 4-6.

Kazılar sonucunda Orta Tunç Çağı'na tarihlenen çok sayıda nesne ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Mısır'ın varlığını gösteren nesneler dönemin en baskın özelliklerinden biridir. Hieroglif yazısıyla yazılı olan bu eserlerin en bilinenleri; Firavun I. Sesostris'in (MÖ 1970–1936) adının yazılı olduğu bir boncuk, bilinmeyen bir kişinin adının yazılı olduğu mezar heykelciği, Baal Tapınağı'ndan sfenks, II. Sesostris'in (MÖ 1897-1879) heykeline ait parçalarla III. Amenemhet'in (MÖ 1840-1792) veziri User'in heykelidir.⁴⁰ Mısır'ın Orta İmparatorluk devrinin Kuzey Suriye ile ilgilendikleri bu devirde, Mezopotamya'da Hammurabi öncesi yaşanan İkinci Ara Dönem olan İsin-Larsa Dönemi'nde küçük şehir devletlerinin kendi aralarındaki çatışmalar dolayısıyla uzak bölgelere ticari amacın dışında askeri sefer düzenlememişlerdir. Mısır'da Orta İmparatorluk çöktükten sonra, Eski Babil kralı Hammurabi Dönemi başlamaktadır. Bu dönemde Kuzey Suriye'de Ugarit'in komşusu olan Yamhad ve Mari krallıkları öne çıkmaktadır. Ugarit kralının bu krallıklarla barışçıl ilişkiler içinde olduğu Yamhad kralının Mari kralı Zimri-Lim'e yazdığı mektupta açıkça görülmektedir. Yamhad kralı mektupta “Ugarit kralının Mari kralı Zimri-Lim'in sarayını ziyaret etmek istediğini ve onu habercisi ile Mari'ye göndereceğini” yazmıştır.⁴¹

Ugarit kazılarında bulunan Babil sanatına benzer şekilde işlenmiş silindir mühür üzerinde “Nikmadu oğlu Yakaru” yazısındaki isimlerin, Ugarit kral listesinin başındaki isimlerle aynı olması bu krallığın Eski Babil Devleti zamanına kadar uzandığına işaret etmektedir. Dolayısıyla aynı dönemde Mari sarayını ziyaret etmek isteyen Ugarit kralının Yakaru olduğu tahmin edilmektedir. Ras-Şamra kazılarında Yakaru'nun sarayının yakıldığı görülmüştür. Bu yıkımın Hititlerin Hurri akınlarını durdurmak için Kuzey Suriye'ye başlattıkları seferler nedeniyle düşünülmektedir. Hitit kralı I. Hattuşili'nin yıllıklarında görüldüğü üzere 6. senesinde Yamhad krallığı ile savaştığı ve Alalakh'ı ele geçirdiği bilinmektedir. Kuzey Suriye seferleri Babil Fatihi I. Muşşili zamanında da devam etmiştir. I. Muşşili Babil'e ilerleyen yolunda Yamhad krallığına son verirken; Halep, Alalakh gibi şehirlerin yanında Ugarit şehrini de yakmış olması yüksek ihtimaldedir. Hititlerin krallarının bu seferleri Hurrileri bir süre önlese de Hurriler daha sonra tekrar yükselme gücünü Mitanniler ile birleşerek bulmuşlardır. MÖ 15. yüzyılda yaşamış olan Alalakh kralı İdrimi'ye ait bir heykelin üzerinde Mitanni kralı Barratarna'nın Halep'e saldırıp ele geçirdiği anlatılmıştır. Bu dönemde Ugarit'te

⁴⁰ B. Jamous, *a.g.e.*, s. 16.

⁴¹ F. Kinal, *a.g.m.*, s. 2.

bulunan Hurri dilinde tabletlerden ve Hurri şahıs isimlerinin yer almasından görüleceği üzere Hurrilerin Ugarit şehrini de zapt ettikleri çıkarılabilir.

Mitanniler'den sonra Ugarit üzerine yeni bir hakimiyet Mısır tarafından sağlanmıştır. Mısır yaşadığı Hiksos istilasını bertaraf ettikten sonra, başa geçen firavunlar kuzeyden gelebilecek yeni bir saldırıya karşı önlem için Doğu Akdeniz kıyısına seferler yapmışlardır. Mısır'ın seferler düzenlemesindeki amacı kuzey bölgesinin güvenliğini sağlamanın yanı sıra buradaki çıkarlarını elde etmek ve Kuzey Suriye yükselen gücüyle şehir devletlerini denetim altına alan Mitanniler'i geri püskürtmektir. Özellikle firavun III. Tutmosis 20 yıl içinde 17 kez sefer düzenlemiş ve Suriye-Filistin bölgesinde askeri üsler bulundurarak burayı sistemli bir kontrol ağı altına almıştır.⁴²

Ugarit şehrinin kral listesi; adak yemeği, cenaze töreni gibi belirli önemli olayların kayıtlarında geçen kralların isimlerinden ve diğer ülkeler ile yaptıkları temaslardan elde edilmiştir. (RS 24,257 rev.; KTU 1.113) Belirlenebilen ilk hükümdar I. Amniştamru'ya ait belgeler Ugarit dışından Mısır'ın El-Amarna arşivindeki Amarna mektuplarından gelmektedir. Ugarit kralı I. Amniştamru, Mısır firavunu III. Amenofis'e bizzat kendi yazdığı mektubunda, vasal bir hükümdarın tabi olduğu üst krallığa hitap şeklinde üslup kullanmıştır.⁴³ Yaklaşık olarak MÖ 1400'den 1350 yıllarına kadar Mısır yönetiminde kalan Ugarit'in, Mısır ile dostça ilişkiler içinde olduğu II. Nikmadu'nun Mısır firavunundan ülkesine doktor göndermesini istediği mektuptan anlaşılmaktadır. (EA 47) Ayrıca Mısırlıların sarayda yaptıkları düğün merasiminin bir sahnesinin resmedildiği ve üzerinde II. Nikmadu'nun adının yazılı olduğu kaymaktaşından yapılmış bir kap (evlilik vazosu) Ugarit ile Mısır arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴ Kesin bir kanıt olmamasına rağmen vazo üzerindeki evlilik canlandırmasının II. Nikmadu ile bir Mısır prensesi arasında yapılan evlilik birliği olması ve bu sayede II. Nikmadu'nun kent topraklarını güvenceye almayı amaçladığı düşünülmektedir.⁴⁵

Ugarit'tin yazılı arşivleri arasında ilk uluslararası anlaşma niteliğindeki belgesi, Ugarit kralı II. Nikmadu ile Amurru kralı Aziru arasında imzalanmıştır. Ugarit'in güneydoğusunda, Amurru'nun kuzeyinde bulunan ve o zamana kadar Ugarit

⁴² Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019, s. 111-112.

⁴³ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 400.; M. Yon, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁴ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 400.

⁴⁵ Itamar Singer, "A Political History of Ugarit", *Handbook of Ugaritic Studies*, edited by W. G. E. Watson, N. Wyatt, Brill, Leiden, 1999, s. 624.

denetiminde olan Siyannu bölgesinin yönetimi üzerinde karşı karşıya gelen bu iki kral arasındaki anlaşma; Ugarit'in Amurru'ya tüm var olan sorunların çözümü için 5000 şekel gümüş ödemesini içerir. Bu durum belge üzerinde Ugarit'i Amurru'ya haraç ödeyen bir duruma düşürse de aslında Ugarit'in politik bir zekasını göstermektedir. Çünkü maliyetli bir savaş ve onun getireceği yıkım yerine pahalı bir barışı tercih etmiştir. Aynı zamanda anlaşmada Aziru kendine karşı herhangi bir düşman saldırısında askeri yardım istemesine rağmen karşılıklı yükümlülükler şart koşulmadığından bu ödemenin haraç olma olasılığı kalkmıştır.⁴⁶

II. Nikmadu Dönemi'nde Hitit ile ilk yazılı iletişimler gerçekleşmiştir. Ugarit'in komşuları olan Mukiş, Nuhaşşe ve Niya Hitit'e karşı bir koalisyon oluşturmuşlar ve Ugarit'i ya kendilerine katılmasını ya da katılmadığı takdirde Ugarit üzerine de saldıracaklarını bildirerek Ugarit'i tehdit altında bırakmışlardır. Mitanni devletinin Ugarit'e anti-Hitit gruplarına katılması baskısı; güney komşusu Amurru kralı Aziru'nun kendi kaderini Hitit eline bırakması örneğini göstererek Hitit tarafına yönelmesi baskıları arasında Ugarit bir karar vermek zorunda kalmıştır. O zamanki müttefiki olan ancak zayıflamış Mısır firavunundan da yardım ümidini yitiren II. Nikmadu, çareyi Hitit kralı I. Şuppiluliuma'dan yardım istemekte bulmuştur. I. Şuppiluliuma Ugarit kralının talebini hemen kabul etmiş ve ordusunu derhal Ugarit düşmanlarını yenmek üzere göndermiştir. Kuzey Suriye'yi fethetme ve kendi idaresi altına alma fırsatı yakalayan I. Şuppiluliuma tehlike ortadan kaldırılınca II. Nikmadu ile Alalakh'da bir anlaşma imzalamıştır. Hem Akadça hem Ugaritçe versiyonlarında birkaç nüshada yazılan bu anlaşmada Ugarit'in Hitit vasalı statüsü tescillenmiştir. Belge içeriği çok kapsamlıdır; Ugarit'in Hitit ülkesine vereceği haraçların listesi, Ugarit ile kuzeyinde bulunan Mukiş arasındaki kasabaların listesi anlaşmanın en önemli konularını oluşturur. Anlaşma belgeleri siyasi öneminden dolayı gelecek nesillere aktarılacak için titizlikle korunmuştur.⁴⁷

Hitit ile yapılan anlaşmanın ardından bir süre Suriye'de sular durulmuş gibi olsa da Hitit'e karşı yeni bir isyanı Mısır kralı Horemheb'in desteği ile Nuhaşşe kralı Tette başlatmıştır. Bu sefer Hitit adına Kargamış kralı Şarri-Kuşuh, Hitit vasallarına yardım çağrısında bulunmuştur. Ugarit kralı II. Nikmadu'nun bu çağrıya nasıl cevap verdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak II. Nikmadu'nun cevabına dair iki ihtimal söz

⁴⁶ P. Bordreuil and D. Pardee, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁷ I. Singer, *a.g.e.*, s. 633-634.; Özlem Sir Gavaz, "M.Ö. 14. Yüzyılda Hitit Vassalı Ugarit, Mısır ve Doğu Akdeniz", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 140, İstanbul, 2012, s. 28-30.

konusudur. Bunlardan ilkinе göre tarafsız kalmış olabileceği, diğeri ise II. Nikmadu'nun aslında bu çağrıyı kabul etmiş olması; ancak ölümünden dolayı bunu gerçekleştirememiş olmasıdır. İkinci ihtimalin gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Nitekim aynı dönemde II. Nikmadu ölünce yerine ođlu Arhalba geçer. Dış politikayı doğru bir şekilde takip edemeyen Arhalba, Mısır destekli olan Nuhaşşe kralı ile anlaşmıştır. I. Šuppiluliuma'nın ani ölümü sırasında Hitit devletinin zayıf duruma düştüğü zamanda gerçekleşen bu isyanı, II. Muşşili tahta geçince başarılı bir şekilde bastırmıştır. II. Muşşili Ugarit krallığının başındaki sadakatsiz Arhalba'yı tahtan indirmiş ve yerine II. Nikmadu'nun diğeri ođlu Nikpema'yı geçirerek Ugarit ile yapılan sadakatsizliğe karşı ceza niteliğindeki anlaşmasını yapmıştır. Anlaşma gereği Ugarit idaresindeki Siyannu bölgesinin yönetimi Hititlere geçmiş, Ugarit kenti de Hitit soyundan gelen valilerin yönettiği Karkamış'ın denetimi altına girmiştir. Nikpema Siyannu bölgesinin kaybı sebebiyle ödeyeceği haraçta indirim yaptırmış ve bundan sonrasında Hitit vasallığında sadık kalmıştır. Kadeş savaşı sırasında Hitit tarafında yer alırken diğeri yandan Mısır ile ekonomik ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁸

Nikpema güney komşusu Amurru ile arasını iyi tutmak için Amurru prensesi Ahat-Milku ile evlenmiştir. Amurru kralı DU-Teşub'un kızı olan Ahat-Milku çok zengin bir çeyiz varlığı ile gelmiştir. Çok küçük yaşta Ugarit'e gelin gelmiş ve krallık için birçok erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Bunlardan biri Nikpema'dan sonra tahta geçen II. Amniştamru'dur. Yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre; II. Amniştamru'nun kardeşleri Hişmi-Şarruma and Abdi-Şarruma, krala ve annelerine suikast düzenlemekle suçlanmışlardır. Ugarit ülkesinde yaşanan bu sorun Kuzey Suriye sorumlusu Karkamış kralı Ini-Teşub ve Hitit kralı IV. Tuthalya'nın müdahalesiyle çözüme kavuşmuştur. Hitit kralı Ugarit'teki üstünlüklerini devam ettirmek adına hanedanlık karışıklığına müdahale etmek zorundaydı. Çözüm olarak suikast girişimindeki bu kardeşlere miras hakları verilerek; Alaşıya'ya (Kıbrıs'a) sürgün edilmelerini uygun bulmuştur.⁴⁹

II. Amniştamru da babası Nikpema gibi Amurru prensesi ile evlenerek siyasi evlilik birliği gerçekleştirmiştir. Ancak Amurru kralı Benteşina'nın kızı ve halefi Šauşgamuwa'nın kız kardeşi ile olan evliliği Amurru ile Ugarit arasında sorunlar yaratmıştır. Amurru prensesinin yaptığı “büyük kötülük”, “belaya yol açma” veya “günah” sebebiyle II. Amniştamru karısını boşamış ve çeyiziyle birlikte ülkesine geri göndermiştir. Her ikisi de Hitit vasal statüsünde olan Ugarit ve Amurru arasındaki bu

⁴⁸ H. Klengel, *a.g.e.*, s. 134-137.

⁴⁹ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 411.; I. Singer, *a.g.e.*, s. 641-642.

anlaşmazlığı çözmek yine Hitit kralı IV. Tuthalya ile Karkamışlı Ini-Teşub'a kalmıştır. Bu kralların boşanma davası kararları Ugarit'te Akadça yazılı metinler içinde bulunmuştur. Kararlara göre; Amurru prensesi çeyiziyle birlikte ülkesine geri dönecektir. Oğlu Ugarit veliaht prensi Utrişarruma isterse annesi ile gidip taht hakkından feragat edecektir ya da Ugarit'te kalıp hiçbir zaman annesi ile görüşmeyecektir. İkinci alternatifi seçerse; II. Amniştamru'nun ölümünden sonra tahta çıktığında annesini Ugarit'e geri getirmeyecek, eğer bu kuralı çiğnerse Hitit kralı tarafından tahtından edilecektir.⁵⁰

II. Amniştamru, eşini Amurru ülkesine göndermekle hata yaptığını düşünmüş ve siyasi bir soruna sebep olmasından rahatsız olarak, Amurru kralı Şauşgamuwa'dan kız kardeşini geri göndermesini talep etmiştir. Karkamış kralı Ini-Teşub'un da desteğini alarak, eski eşine uygun bir cezayı kendisi vermek ister, ancak Amurru kralı ilk başta bunu kabul etmeyince Ugarit kralı savaş hazırlığına başlamıştır. Hitit kralının Suriye bölgesinde iki vasal arasında gerçekleşecek bir savaş en son isteyeceği şey olduğundan, aralarında bir anlaşma sağlamak için bu kez devreye IV. Tuthalya girer. Haklı olan tarafın II. Amniştamru olduğunu ve kardeşini almaya geldiklerinde direnmemesi için Amurru kralına öğütler vererek ikna eder. Hitit kralı bir anlaşma ile meselenin kapanmasını sağlar. Amurru kralı istemeyerek de olsa 1400 Şekel altın karşılığında kız kardeşini teslim etmiştir. Ayrıca anlaşma Amurru kralının Ugarit kralından daha fazla bedel talep etmesini yasaklamıştır.⁵¹

Ugarit ülkesi II. Amniştamru zamanında Kuzey Suriye bölgesine yönelen Asur tehdidine karşı tabi olduğu Hitit krallığına, askeri yardım yerine 2000 Şekel (37 kg'den fazla) altın göndermeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla ekonomik olarak, askeri gücün çok daha üstünde olduğu anlaşılmaktadır.

II. Amniştamru'dan sonra çok kısa zamanlar ile krallığa gelmiş oldukları düşünülen, İbiranu ve III. Nikmadu isimleri, yaşadıkları dönemdeki belgelerin az olmasından dolayı çok fazla bilinmemektedir. II. Amniştamru'dan sonra tahta Amurru prensesinden olan oğlu Utrişarruma'nın geçmemesi onun annesi ile Amurru ülkesine gittiğini göstermektedir. İbiranu tahta geçtiğinde selefleri gibi Hitit huzuruna çıkmamış ve hediyelerini göndermemiştir. Bu yüzden Hitit prensi Pihawalwi tarafından bir mektupla uyarılmıştır.⁵² Bu dönemde Asur baskısı artınca, Hitit ve Karkamış'ın askeri

⁵⁰ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 406-410.

⁵¹ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 81-83.

⁵² H. Klengel, *a.g.e.*, s. 145.

yardım taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. İbiranu'ya yazılan bir mektuba göre, Kuzey Suriye bölgesinden Hitit sarayına getirilen 450 tonluk tahıl Hitit için çok büyük önem arz ettiği ve Ugaritli tüccarların denetiminde yapılan bu tahıl naklinin güvenliğinin sağlanması istenmektedir.

Ugarit'in son kralı Ammurapi, önceki kralların aksine tahtı gasp edip çıkmıştır. Dolayısıyla buradan Ugarit'in zayıflayan bir sürece girdiği anlaşılmaktadır. Hitit kralı II. Šuppiluliuma ve Kargamış kralı Talmi-Teşup ile çağdaş olan Ammurapi zamanında MÖ 12. yüzyılda gerçekleşen kıtlık ve yıkıcı boyutlara ulaşması sonucunda harekete geçen Deniz Kavimleri göçü, Yunanistan'dan başlayarak Anadolu, Doğu Akdeniz kıyılarını Mısır'a kadar birçok şehri yağmalamış, yıkmış ve yakmıştır.⁵³

Deniz Kavimleri'nin ulaştığı Ugarit'te, son ana kadar ticaret yollarının açıklığı Urtenü'nün evinde bulunan arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Urtenü yüksek bir sosyal konuma sahip, ticareti yöneten ve muhtemelen saraya damat statüsünde bağlı olan bir kişiydi. Arşivde bulunan ticari içerikli belgelerden yola çıkılarak Ugarit'in yıkılış tarihinin MÖ 1192-1990 tarihleri arasında olmuş olması tahmin edilmektedir.⁵⁴ H. Otten deniz kavimlerinin ilk önce Hattuşa'yı düşürdükten sonra Doğu Akdeniz'e doğru kapıyı araladıkları ve Ugarit ile Kıbrıs şehirlerinde yıkıma devam ettikleri görüşünde iken, G.A Lehmann ise önce Ugarit'in yıkıldığını ve daha sonra Hattuşa'nın yıkıma uğradığı görüşündedir.⁵⁵ Ancak Ugarit kralının, Hitit kralına yardım için asker ve gemilerini gönderdiği, düşünüldüğünde ilk saldırıya uğrayan ve yıkılan kentin Hattuşa kentinin olması daha muhtemeldir.

Ugarit'in gelen tehlikeye karşı yazdığı çivi yazılı tablet, Ugarit'teki sarayın V avlusunun içindeki Güney Arşivi içinde bulunan, Alaşiya (Kıbrıs) kralı ile yapılan mektup yazışmalarıdır. İlk mektup Alaşiya kralı Eşuwaru tarafından Ugarit kralını bilgilendirmek amacıyla gönderilmiştir. Mektupta Kıbrıs kralı Ugarit kralı Ammurapi'ye; Ugarit'in şehir surlarını güçlendirmesini ve arkasında saldırıya karşı asker ve savaş arabalarını savunmaya hazır bulundurmasını tavsiye eder. Ugarit kralının Alaşiya kralına yazdığı mektupta, Ugarit kralı bulunduğu durumu bildirir; Düşman gemilerinin yaklaşmakta olduğunu ve bazı şehirlerin çoktan yakılıp yok edildiğini söyler. Kendi askeri birliklerini tabi olduğu Hitit'e yardıma gönderdiğini, gemilerinin

⁵³ I. Singer, *a.g.e.*, s. 706-707.

⁵⁴ Eric H. Cline, *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, Çev. Ayşegül Kuglin, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, s. 128-134.

⁵⁵ Robert Drews, *Tunç Çağı'nın Sonu Askeri Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş*, Çev. Tolga Ersoy, Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

ise Lukka kıyılarında olduğunu, bu yüzden Ugarit'in düşman saldırılarına açık olduğunu ve gelen yedi düşman gemisinin zararlar vermeye başladığını belirtmektedir. Alaşiya kralından da yeni gelen düşman gemilerinin hareketleri hakkında kendisini bilgilendirmesini talep eder. Bu mektupta hitap şekline bakılırsa Ugarit kralı, Alaşiya kralına "baba" diye hitap etmektedir. Bunun sebebi Ugarit'in bir alt konumda olabileceği gibi, belki de Alaşiya kralının yaş olarak daha büyük olması ya da aralarındaki akraba birliğinden dolayı olabileceği ihtimalleridir.⁵⁶

Ugarit kazısında Schaeffer, Kıbrıs'a gönderilmek için yazılan bu mektubun pişirilmek üzere fırına konduğu, ancak yardım çağrısı yapılamadan saldırının gerçekleştiği düşüncesindeydi ve bu bilgi bütün akademik kaynaklarda kullanılıyordu. Ancak yeni yapılan araştırmalarda bu mektubun ikinci katta bir sepet içinde olup, bina terkedilince aşağı kata düştüğü ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷ Ayrıca kazılarda bulunan tunç ok uçları yıkılmış ev kalıntıları ve yakılan evlerin kül kalıntılarından yola çıkılarak buradaki yıkımın sebebinin sadece deprem olmadığı ve yıkım sorumlusunun denizden gelen yabancılar olduğu kesinleşmiştir.

Doğu Akdeniz'in önemli bir şehir devleti olan Ugarit, askeri bir güce sahip olmasa da varlığını, ekonomik gücü ve Hitit-Mısır arasındaki siyasi stratejisini akıllıca yöneterek MÖ 12. yüzyıl'a kadar sürdürebilmiştir, ancak Deniz Kavimlerinin saldırıları sonrasında yerle bir olan kent, bir daha yaşam alanı olarak yerleşildiği Pers dönemi ve Helenistik Çağ'a kadar sessiz bir yer olarak kalmıştır.

1.1.4. Amurru

Doğu Akdeniz'de Sami kavimlerinden olan Amurruların, Suriye- Filistin bölgesinde ilk kez göründükleri tarih MÖ III. binyılın sonları ile MÖ II. binyılın başlarına dayanmaktadır. Amurruların tarihlerinin ayrıntılarına geçmeden önce, göçebe bir kavimler dalgası olan Sami göçlerine geniş bir çerçeveden bakmak bu kavimleri daha iyi tanımamıza fayda sağlayacaktır. Sami ırkının ana yurdu kesin olarak bilinmese de Arabistan çöllerinde yaşadıkları ortak bir görüşe dayanmaktadır. Samiler, Arabistan Yarımadası'ndan iklim değişikliği, kuraklık, ekonomik ve dini vb. sebeplerle Kuzeydoğu-Kuzeybatı yönünde Mezopotamya ve Doğu Akdeniz bölgelerine dört önemli göç gerçekleştirmişlerdir. İlk Sami göçü MÖ III. binyıl başlarında Kuzeydoğu

⁵⁶ Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 258.; H. Klengel, *a.g.e.*, s. 150.; R. Drews, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁷ E. H. Cline, *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, s. 134-135.

yönünde Mezopotamya üzerine yapılmıştır. “Akadlılar” olarak bilinen bu ilk Sami toplulukları, Fırat ve Dicle arasında bulunan Sümer şehir devletleri arasına karışmış ve zamanla güçlenip merkezi bir devlet kurmuşlardır. İkinci Sami göçü olan “Amurrular”, MÖ III. binyıl sonları-II. binyılın başlarında Arabistan’dan hareketle Suriye-Filistin bölgesine doğru Kuzeybatı istikametinde ilerlemişlerdir. Daha sonra Mezopotamya’ya yönelen Amurrular, bütün kentlere karışıp etnik yapıyı değiştirmişler ancak saf Sami özelliklerini Babil şehrini ele geçirerek kurdukları Babil devletinde ve Doğu Akdeniz kıyısında Suriye-Filistin bölgesinde küçük bir şehir devleti olan Amurru krallığında sürdürmüşlerdir.⁵⁸

Arabistan yarımadasından üçüncü bir göç dalgası olarak MÖ 13. yüzyılda harekete geçtikleri düşünülen ve MÖ 11.-9. yüzyıllar arasında en yıkıcı olaylara sebep olan “Arami Göçleri” ile karşılaşmaktadır. Özellikle Asur kralları bu Arami göçebelerine karşı büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu göç hareketiyle Aramiler, Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu’ya taşınırken, diğer bir Sami akraba grubu olan İbranileri Filistin’e yönlendirmişlerdir. Samilerin dördüncü büyük göçü ise MS 7. yüzyılda “Müslüman Arapların” batıda Suriye-Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve hatta İber Yarımadası’na ulaşmaları; doğuda ise Asya kıtasının ortalarına, Hindistan’ın iç bölgelerine kadar İslami fetihleri ile sonuçlanmıştır. Müslüman Araplar, kısa bir süreliğine de olsa bu bölgeleri hâkimiyetleri altında bulundurmuşlardır.⁵⁹

Sami kavimleri, genel olarak Doğu Sami kavimleri ve Batı Sami kavimleri olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Akadlılar Doğu Sami kavimleri içinde yer alırken; Batı Sami kavimleri içinde ise Amurrular ile İbraniler yer almaktadırlar. Bu kavimlere daha sonraları Aramiler ve Fenikeliler de tarihi kronoloji ile katılan kavimler olmuşlardır.

İkinci Sami göçü olan Amurrular Arabistan’dan çıkıp ilk önce Filistin-Suriye kıyılarını çölden ayıran dağlar üzerinden Kuzey Suriye’ye gelmişler ve Suriye’den de Fırat Havzası üzerindeki Büyük Fırat Kervan yolunu takip edip, Mari, Terqa ve Hana gibi kervan duraklarını geçerek Mezopotamya’nın güneyine Babil’e ulaşmışlardır. Bu Sami kabilesinin bir kolu da Dicle Nehri’ni takip ederek kuzeye doğru Asur ve Kerkük arasına varmıştır.⁶⁰

⁵⁸ Ekrem Memiş, Cemil Bülbul, *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elâzığ, 2012, s. 5-6.

⁵⁹ E. Memiş, C. Bülbul, *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*, s. 6-7.

⁶⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 99-100.

Göçebe yaşam stiline sahip olan Amurru insanları, Mezopotamyalılar tarafından yadırganmış ve yazılı kaynaklarında abartılı bir şekilde eleştirilmişlerdir. Tanrıya ibadet etmeyen, ölülerini gömmeyen, buğdayı tanımayan, çiğ et tüketen, koyun derisi giyen, ev yapmasını bilmeyen ve yaşamlarını yağmurda ve rüzgârda çadırda geçiren insanlar olarak anılmışlardır. Bu göçebelerin Mezopotamya’da yer edinmelerini sağlayan özellikleri ise Akadça’ya akraba bir dilde konuşmalarıdır. Kitle halinde bir göçten ziyade, aile grupları şeklinde hareket etmeleri yerleşik kültürler ile kaynaşmalarını kolaylaştırmıştır.⁶¹

Amurrular, ilerleyen zamanlarda kendilerini hem siyasi hem de sosyal yönden geliştirerek Mezopotamya medeniyeti içinde etkin roller üstlenmişlerdir.

Amurrular, Sumerlerin Sumerce metinlerinde “Martular”, Akadlıların Akadça metinlerinde “Amurrular” olarak anılmışlardır. Kelime anlamı olarak Sumerce “MAR.TU” ve Akadça “amurru” kelimeleri; Amurruların göçlerine kadar coğrafi bir terim olan “batı” anlamında kullanılıyorken, Mezopotamya’ya batıdan geldikleri için “Batı’dan gelenler” anlamında Amurru göçebelerini tanımlamada da bu kelimeleri kullanmışlardır.⁶² Ayrıca Amurrulara Babillilerin de “Amurru” dediği, Tevrat’ta bu kabilelerden “Amori” olarak bahsedildiği ve bu sebeple modern Batılı bilim insanlarının da Amurrular için “Amorit” adını kullandıkları bilinmektedir.

Çöllerde göçebe bir hayat yaşamış olan bu istilacı Sami toplulukları Mezopotamya içlerine gelerek şehirde bayındır işlerinde çalışmaya başlamışlardır. Amurruların kendi dillerinde yazılan yazılı vesikaları ve arkeolojik kalıntıları olmadığı için bu kabileler hakkında ilk yazılı bilgiler Sumer ve Akad belgelerinden öğrenilmektedir. Akadça yazılmış bir belgede, Akad’ın son krallarından olan Şarkali-Şarri; “Başar dağlarındaki Amurrular’a karşı savaştığını” belirtmiştir. Burada adı geçen Başar dağının Palmir ile Fırat Nehri arasındaki Cebel Bişri (Bişri Dağları) olduğu düşünülmektedir.⁶³

Sumerli III. Ur Hanedanı Dönemi’nde Mezopotamya’da Amurru göçleriyle nüfus sayısı artmış ve tüketici olan sınıf, üretim faaliyetlerini aşınca dolayısıyla ülkede ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda III. Ur Sülalesi (MÖ 2060–1960) kralları Sumer kentlerine gelen Amurru (Martu) göç akınlarını engellemek

⁶¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 96-97.; Turgut Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarih Öncesinden Pers İstilasına Kadar)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2020, s.112.

⁶² Ekrem Memiş, Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014, s. 34-35.

⁶³ T. Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarih Öncesinden Pers İstilasına Kadar)*, s. 111.

için çareler aramışlardır. Bunlardan biri olan 4. Kral Su-Şin Babil şehrinden ve Orta Mezopotamya'daki Abgal (Büyük Su) kanalından 26 saat uzaklıkta bulunan yerde “Martu Duvarı” adı verilen büyük bir kale duvarı inşa ettirmiştir. Ancak alınan bu tedbir Amurruları durdurmaya yeterli olmamıştır. III. Ur Sülalesi son kralı İbbi-Sin Dönemi’nde, haberini vermektedir. Nitekim Kral İbbi-Sin’in krallığı 15 yıl dayanabilmiş (MÖ 1975-1960) ve III. Ur Sülaleler Devri; en önemli sebebi Amurru istilasına başta olmak üzere, partükülarizma (parçalanmışlık) ve Elam-Babil rekabeti sorunlarından dolayı son bulmuştur.⁶⁴

Yeni Sumer Devri’nin sonlanmasından sonra Mezopotamya yeniden küçük şehir devletlerine bölünmüştür. Ancak bu sefer bu devletlerin başında Amurrulu krallar yer almaktadırlar. Babil devletini kuran Sumu-Abum, Terqa’da İlakabkabu, Larsa’da Naplanum, İsin’de İşbi-erra gibi martu göçebelerinin kurdukları şehir krallıklarının yanında; Tel Brakta, Halep’te Yamhad kralları, Fırat kıyısındaki Karkamış’ta Aplahanda Amurru kimliğine sahip şehir krallıklarıdır. İki yüzyıl süren ve birbirleriyle devamlı çatışma içinde olan bu krallıkların hâkimiyet dönemi, Mezopotamya için İkinci Ara Devir olarak adlandırılır. Ayrıca en çok İsin ve Larsa şehirlerinin baskın olmasından ve yazılı belgelerinde Sumer kültürünü devam ettirmelerinden dolayı İsin-Larsa Devri olarak da isimlendirilir.⁶⁵

Amurru soyundan gelen Babilliler MÖ 1850’lerde Eski Babil krallığını kurmuşlardır. Aynı dönemde kuzeyde Asur ve kuzeybatıda Mari de Sami kavimlerce yönetilmekteydiler. Eski Babil krallığının 6. Kralı Hammurabi Mezopotamya’da devam eden parçalı politik yapıya son vererek merkezi devletini kurmuştur. Hammurabi çağdaşı olan Asur kralı Şamşi-Adad ile Mezopotamya’da gerek siyasi alanda gerekse de toplumsal ve kültürel alanda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Samilere has olan kısasa kısas ağır cezalarıyla ünlü Hammurabi Kanunları, Hammurabi’yi ölümsüzleştirmiş ve kendisine “Martuların Atası” unvanını kazandırmıştır. Hammurabi’nin ünü o kadar yayılmıştır ki kendisinden 750 yıl sonra bile Tevrat’ta bahsedilmiştir. Tevrat’ın Tekvin (Genesis) Kitabı’nın XIV. Bab’ında adı geçen Amrafel adlı kişinin Hammurabi olduğu kabul edilmiştir.⁶⁶

Mezopotamya kentlerinde yaşayan Amurrular, buranın kültürel yaşamına ayak uydurmuşlar ve hatta Sumer kökenli mitolojik birikimleri özümseyip tek tanrılı dinlere

⁶⁴ Cemil Bülbül, “Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Roller”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 48, 2010, s. 39.

⁶⁵ Füzüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ADTC Basımevi, Ankara, 1983, s. 100.

⁶⁶ E. Memiş, C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 46.

aktarılmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Eski Ahit kaynağının aktardığına göre bir grup göçmen Amurrulu, muhtemelen ikinci binyılın başlarında İbrahim Peygamber önderliğinde, yerleştikleri Güney Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz kıyısındaki Kenan ülkesine ve oradan da Mısır'a ulaşmıştır. İbrahim Peygamberin göçü olarak adlandırılan bu olay, Amurru göçlerinin kültürel etkileşime katkısı ve tek tanrılı bir dinin tarihi kaynaklarına ışık tutması bakımından önemlidir.⁶⁷

Mezopotamya ve Kuzey Suriye arasında Amurru asıllı kralların yönettiği Mari krallığına Hammurabi son vermiştir. Kuzey Suriye bölgesine seferlere başlayan Hititler, yine Amurru kökenli olan Yamhad krallığını yıktıktan sonra, Hitit kralı I. Murşili, MÖ 1595'te Eski Babil krallığını fethetmiştir. Hititlerin bu son darbesi ile Mezopotamya'da üç Amurru yönetimli krallıklar yıkılsa da Amurrular, yeni kurulan diğer devletlerin idareleri altında etnik kimliklerini sürdürmüşlerdir. Bunların arasından da Suriye- Filistin bölgesindeki Amurru krallığının, siyasi olarak yeniden ortaya çıkmayı başardığı, Hitit ve Mısır'ın Amarna Çağı vesikalarında kendisinden bahsedilmesiyle görülmektedir.

Suriye-Filistin bölgesindeki Amurru krallığı, MÖ 1400-1350 yılları arasına tarihlenen Amarna Çağı'nda saf Amurrular'dan oluşan bir şehir devletidir. Buradaki varlığını, ticaret faaliyetlerine ve ticari ilişkilerine borçlu olan Amurru krallığı, dolayısıyla çevresinde bulunan devletlerle sağlıklı ticari ilişkiler yürütebilmek için, iyi ilişkiler içinde olmak zorunluluğundaydı. Nitekim Amurrular, diğer Kuzey Suriye şehir devletleri gibi bölgeye hâkim olmak için savaş içinde olan büyük devletlere tabi olmuş ve bu bağlılığı gereği bu devletlere zaman zaman yüklü miktarlarda vergiler ödemişlerdir. Amarna Çağı'nda bölgeye Hititler hâkimdiler. Bu sebeple Amurrular Hititlerle yakın ilişkiler kurmuş ve Hititlerin çıkarlarına göre hareket etmişlerdir. Burada hayat mücadelesinde olan Amurruların iki önemli kralı olan Abdi-Aşirta ve oğlu Aziru'nun El-Amarna arşivinde bulunan mektuplarında, diplomatik alanda iki yüzlü bir politika izledikleri açıkça görünmektedir.⁶⁸

Hititlerle Amurru ilişkilerinde; I. Şuppiluliuma Kuzey Suriye seferinde Amurru krallığını ele geçirdikten sonra Amurru kralı Aziru ile bir anlaşma imzalamıştır. Daha sonrasında Aziru'nun oğlu Du-Teşup isyanı sebebiyle II. Murşili anlaşmayı tekrar yinelemiştir. Amurrular Hitit tabiyesine bağlı kalmayıp yine II. Murşili zamanında, Anti-Hitit grupları olan Mukiş ve Nuhaşşe ülkeleriyle birlikte iki kez isyan etse de II.

⁶⁷ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 97.

⁶⁸ C. Bülbül, *a.g.m.*, s. 43.

Murşili her seferinde bu isyanları bastırmada muvaffak olmuştur. Muvattali Dönemi'nde Amurru kralları Hitit'e karşı aynı tutumu sergilemişlerdir. Mısır ile Hitit arasında tampon devlet konumunda olan Amurru krallığı, Hitit ve Mısır arasındaki hâkimiyet savaşına da sebep olmuştur. Amurru kralları buradaki dengeyi koruyamadıklarında büyük devletlerin mücadeleleri arasında kalmışlardır. Nitekim IV. Tuthalya ile Amurru kralı İştarmuva arasında imzalanan anlaşmada İştarmuva; “Babası Penteşina'nın Mısır tarafına geçmesi üzerine Mısır ve Hitit Devletleri'nin harp ettikleri” söylemektedir.⁶⁹ Bu anlaşmadan sonra Amurru kralları Hititlere sadık kalmış ve bir daha ihanet etmemişlerdir.

Ege Kavimleri göçü sonrasında Amurru krallığı, Hitit İmparatorluğu ve Ugarit krallığı gibi yıkılmaktan kurtulamamıştır. Bu göç sonrasında Amurrular hakkında bilgi veren kaynak Tevrat'tır. Bunun dışında Asur kral annalleri de Amurrular hakkında çok az bilgi vermektedir. Tevrat'ta (Sayılar 13: 29) “*Negeb memleketinde Amelikallılar oturuyorlar; Hittiler (Hititler), Yebusiler ve Amoriler (Amurrular) dağlık memlekette oturuyorlar; denizin kıyısında ve Erden (Ürdün) boylarında ise Kenanlılar oturuyorlar.*” denilmektedir. İsrailoğulları, Amorileri Erden'in hem doğusunda hem batısındaki dağlık arazilerde ve tepelerde yaşayanlar olarak; Kenanlıları ise düzlük ovalarda yaşayanlar olarak tanımlamışlardır. Yine Tevrat'ın verdiği bilgilere göre; İsrailoğulları, bu bölgede düşman olan; Ege kavimleri göçleriyle yerleşen Filistler başta olmak üzere, Amoriler (Amurrular) ve Kenanlılar ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Amurrular ege göçleri saldırısı ile askeri olarak zayıflaması nedeniyle, İsrailoğulları ile karşılaşmalarının hepsinde mağlup olmuştur. Ayrıca Asur kral yıllıklarında da Amurru ismi vergi ödemesi gereken krallıklar arasında geçmektedir. Görülüyor ki Amurrular, Deniz kavimleri göçünden sonra siyasi ve etnik varlıklarını kendilerini daha güvenli ve daha iyi savunabildikleri dağlık bölgelerde sürdürmüşlerdir. Ancak MÖ 9. yüzyıldan sonrasında Amurru ismine rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi olarak muhtemelen Amurrular'ın kendileri gibi Sami göçü olan Arami Göçü sonrasında siyasi güçlerini kaybetmiş olmaları ve Arami kabilelerine karışıp kaynaşmış olmalarıdır.⁷⁰

1.2. Kenan Ülkesi (İbraniler)

İsrailoğulları'nın atası olarak bilinen İbranilerin tarihi hakkındaki bilgiler, karanlık olmakla birlikte dini olarak baskın ve yanılsamalı bilgilere sahip olan Eski

⁶⁹ C. Bülbül, *a.g.m.*, s. 43-44.

⁷⁰ E. Memiş, C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 98-101.

Ahit'ten öğreniliyordu. Ancak yeni araştırmalarla birlikte komşu kavimlerin bıraktığı tarih yazımlarıyla, Yahudilerin tarih yazımları karşılaştırılarak doğru bir sonuç çıkarılabilmektedir. Yahudiler, eski Yakındoğu toplumları arasında halkın krallık ile olan kültürel bağından ve Demir Çağı'nda bölgenin çoğunlukla küçük yerleşimlerden oluşması gibi nedenlerle köken ve tarihi temel açısından en az bilgilere sahip olan topluluktur. Dolayısıyla Eski Ahit, kendi temellerini ve küçük bir aileden güçlü bir krallığa uzanan gelişimini, bir temel üzerine oluşturma isteğiyle diğer kayıtlardan farklıdır.

Tevrat'a göre İsrailoğulları'nın tarihi MÖ 1750'lerde başlamaktadır. Tevrat'ın ilk kitabı Yaratılış'a (Genesis) göre Yahudi kavminin atası İbraniler'dir ve Yahudi dininin kurucusu Hz. İbrahim (Abraham veya Abram)'dir.⁷¹ Kuzey Sami kavimlerinin atası ve Hz. İbrahim'in soyu olarak bilinen İbrani kavmi, Hz. İbrahim'in tanrı ile anlaştığına ve kendilerinin de onu kutsayanlar olarak seçilmiş kavim olduklarına inanmışlardır. Büyük bir ulus, ün ve bereket ile müjdelenen Hz. İbrahim, bütün yeryüzü halklarına tanrı bilgilerini aktarmakla görevli bir peygamber olarak halkını yönlendirmiştir.⁷²

Tevrat'ta İbri (çoğul İbrim) olarak geçen ibrani kelimesinin, Hz. İbrahim'in atası olan Ever'den (Eber) geldiği tahmin edilmektedir. *“Tekvin 10: 21: Yafet'in ağabeyi olan Sam'ın da çocukları oldu. Sam bütün Ever soyunun atasıydı.”*⁷³ İbri kelimesi bir köküden türemiştir ve Sami dilinde “karşıya geçmek” anlamına gelmektedir. Bu tabir yine Eski Ahit'te *“Yeşu 24: 2-3: Yeşu bütün halka, “İsrail'in Tanrısı RAB şöyle diyor” diye söze başladı, “İbrahim'in ve Nahor'un babası Terah ve öbür atalarınız eski çağlarda Fırat Irmağı'nın ötesinde yaşar, başka ilahlara kulluk ederlerdi. Ama ben atanız İbrahim'i ırmağın öte yakasından alıp bütün Kenan topraklarında dolaştırdım; soyunu çoğalttım, ona İshak'ı verdim.”*⁷⁴ sözleriyle İbranilerin Fırat nehrinin ötesinden karşıya geçerek Doğu Akdeniz kıyısındaki Kenan Bölgesine göç ettiklerini anlatmaktadır.⁷⁵

Tevrat'ta Hz. Nuh'un oğlu ve Sami ırkının atası sayılan Sam'ın soyundan gelen Yahudilerin uzun süre Arabistan çöllerinde yaşadktan sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin hayat verdiği Mezopotamya'ya göç ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu topluluk öncelikle Mezopotamya ve Akdeniz sahillerini içine alan Verimli Hilal bölgesinde

⁷¹ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C/ 2, sayı. 1, 2012, s. 37.

⁷² Yaratılış, 12: 2-3.

⁷³ Yaratılış, 10: 21.

⁷⁴ Yeşu, 24: 2-3.

⁷⁵ Ş. Ay Arçın, *a.g.e.*, s. 6.

tarıma elverişli alanlara göç etmişlerdir. Bu ilkel zamanlarında Yahudiler, Suriye ve Mezopotamya arasında çobanlıkla geçimlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonrasında Hz. İbrahim Dönemi'nde Filistin bölgesine yerleşmişlerdir. Hz. İbrahim, Yehova'dan (Allah) aldığı emirle bu Sami topluluğunun başında, Babil'deki Ur şehrinde Tanrı tarafından “*vaat edilen topraklar*” olduğuna inanılan Kenan Diyarına göç etmiştir.⁷⁶ Tevrat'ta geçen Tanrının Hz. İbrahim'e bu vaat ettiği topraklar şöyledir: “*Mısır Nehri'nden büyük nehir olan Fırat'a kadar Kenaniler, Keniziler, Kadmoniler, Hettiterler, Perizziler, Refailer, Amoriler, Girgaziler ve Jebusilerin memleketini senin nesline veriyorum,*”.⁷⁷ Buna göre Nil Nehrinden Fırat nehrine kadar uzanan bölge, tanrı tarafından İsrailoğullarına verilmiştir. Yahudiler Kenan diyarına geldiklerinde, Filistin'in ilk halkı olarak bilinen daha önceki Sami göçüyle gelen Kenaniler ile anlaşamamaları ve ayrıca bölge ikliminde yaşanan kuraklık sebepleriyle Mısır'a göç edeceklerdir.

Kenan diyarına göç eden bu insanlar etnik bir topluluk ya da kabile değil, belli amaçları doğrultusunda ülkelerini terk eden toplumsal bir grupturlar. Gittikleri yerdeki kentliler, onları aşağılamış, küçümsemiş ve ayrıca onlardan korktukları için “soyguncu” ya da “başıboş” anlamına gelen *habiru* tabiri ile adlandırmışlardır.⁷⁸ Bu tabir çeşitli ses değişimleri ve farklı anlamları ile Eski Yakındoğu toplumlarının arşivlerinde kullanılmıştır. İbrani (İbri) kelimesinin, *habiru* (Akadça *apiru*) kelimesi ile benzerliği dolayısıyla yazılı kayıtlarda bahsi geçen *habiruların* Batı Samiler olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Mısır'daki Tell el Amarna kazılarında ortaya çıkan Amarna Mektupları'nda *habirulara*, Doğu Akdeniz bölgesinin süren düzenine karşı bir tehlike olarak önyargıyla yaklaşıldığı görülse de bu önyargı yersiz değildi. *Habirular* kentlere ve köylere yaptıkları yağmalarla kendilerine çokça düşman kazanmışlardır. Ancak yeri geldiğinde yerel devletler tarafından işçi veya paralı asker olarak başvuruldukları da kayıtlarda görülmektedir. Bu iyi ilişkiler sayesinde *habirular* yerel halkla kaynaşmışlar ve bölgeye adapte olmaya başlamışlardır.

Habiru topluluğunun ismi, Eski Babil Dönemi ile çağdaş olan Mari arşivlerinde *habaru* şeklinde kaydedilmiş ve bu kelime “göçmen” olarak tanımlanmıştır. Bu metinlerde ayrıca *hbr* kökünden gelen *hibrum* sözcüğü de göçebe yaşam biçimiyle birbirlerine bağlı olan göçebe ve yarı göçebe insanlar için kullanılmıştır. *Habirulardan*

⁷⁶ S. Kızıloğlu, *a.g.m.*, s. 37-38.

⁷⁷ Yaratılış, 15: 18-21.

⁷⁸ M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 151.

bahseden diğer bir yazılı eser MÖ 15. yüzyıla tarihlenen Nuzi metinleridir. Hurrilere ait bu metinlerde ekonomik durumları kötüye giden habirular, yabancı memleketin insanları ve Nuzi toplumunun köleleri tabirleriyle yer almışlardır. Kölelik durumundan ancak bedelini ödemek koşuluyla çıkabildikleri bilinen *habiruların*, belirli bir millete bağlı olmadıkları, çok farklı etnik gruplardan oluştukları ve köleliğin yanında ayrıca paralı asker ve bayındırlık işlerinde çalışan işçi statüsünde çalıştırıldıkları da anlaşılmaktadır.⁷⁹

Amarna mektuplarında *habiruları* nitelendiren Sumerce SA.GAZ ifadesi de “saldırgan kişi, rakibini yere seren ve yağmacı” anlamına gelmektedir. Akadça’da SA.GAZ ifadesinin karşılığı olan *habbatu* kelimesi de “hırsız, yağmacı, serseri, başboş tarım işçisi, gezgin, göçebe, karşıya geçmek” anlamlarında yine *habiruya* yakın bir anlamdadır. Lipit İştar kanunlarında SA.GAZ illegal işler ve kaçakçılıkla ilişkilendirilmektedir. Akadların Agade’nin Laneti adlı metninde SA.GAZ grupları için, Akad kenti düşürüldüğü zaman bu grupların ticaret yolundaki işlerinden mahrum olduklarından bahsedilmiştir. Yeni Sumer Devri’nde Şulgi Dönemi’ne ait bir metinde SA.GAZ toplulukları sürekli isyan edenler olarak belirtilirken, MÖ 1500’lere tarihlenen bir Hitit metninde askeri amaçlı ücretli olarak çalıştırılan kişileri tanımlamaktadır.⁸⁰ Bu yağmalayıcı göçebe halk, Hititler üzerinde öyle bir kötü etki bırakmıştır ki; kehanetlerinde bile *habiru* halkının ülkeye uğursuzluk getireceğini kaydetmişlerdir. Anormal bir doğum olayının anlatıldığı KUB VIII 83⁸¹ metninde *habiruların* uğursuzluğu; gerçekleşen bir anormal doğum ardından *habiruların* ülkeye gireceği ve ülkeyi yağmalamaya başlayacaklarına bağlanmıştır.

Fernand Braudel, *hapiru* kelimesinin, dönemin ticaretinde eşeklerle yapılan kervancılıkta çalışan eşek sürücülerini tanımladığını belirtir. MÖ 23. yüzyılda bu tabirin ortaya çıktığını ve 12. yüzyıldan sonra kullanılmadığını söyler. Ayrıca MÖ 1890 yıllarına tarihlenen bir Mısır resminde, eşekleriyle birlikte tasvir edilen bu Asya çölü Samilerinin, uzun renkli entariler giydiklerini, yanlarında çeşitli hediyeleriyle birlikte; siyah boyadan elde edilen göz sürmesi (kohl) ve çöl ceylanlarını Mısır’daki Beni Hasan’a taşıyarak Firavun Knumhotep’e sunmalarının betimlemesini aktarır.⁸²

⁷⁹ Ş. Ay Arçın, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁰ Ş. Ay Arçın, *a.g.e.*, s. 10.

⁸¹ Şeyma Ay, “Hititçe Metinlerde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2012, S. 12, s. 51-52.

⁸² F. Braudel, *a.g.e.*, s. 188.

Habiruların ismi (Akadça *apiru*) Amarna Dönemi'nin yaklaşık bir yüzyıl sonrasında yine Mısır kaynaklarında görülür. II. Ramses Dönemi'ne tarihlenen ancak I. Seti zamanında yaşanan “Yarmuta Dağı'nın *Apiruları*'nin saldırısından” bahseden Betşan Steli, Büyük Harris Papirüsü, Leyden Papirüsü ve Wadi Hammamat yazıtı içerisinde geçen *eperu(-p-r)* / *apirular* sözcüğünün İbranileri karşıladığı tahmin edilmiştir. Bu yazıtlara göre ekonomik şartların zorlamasıyla memleketlerinden göç eden bu topluluk hiçbir siyasi bağa sahip değildi ve çok farklı idarelerin alt sınıfında aşağılanan Batı Asyalı bir gruptu. İbrani kelimesine benzetilen bir diğer kelime ise Asur kralı Sanherib'in MÖ 703 yılında Kalde'ye ve MÖ 701 yılında Yahuda'ya, Asurbanipal'in MÖ 653 yılında Elam'a yaptığı seferlerde adı geçen “^{LU}*urbi*” *urbi* adamlarıdır. *Habiru* ile aynı sosyal yapıya sahip olan ^{LU}*urbi* grubu da *habiru* gibi kaçaklar-haydutlar anlamına gelmektedir.⁸³

Genel olarak baktığımızda İbranilerin, Ön Asya toplumlarında erken devirlerde *habiru* vb. kelimelerle adlandırıldığı ve zamanla diğer toplumlarla birleşerek Doğu Akdeniz coğrafyasında yayıldıkları görülmektedir. Sami nüfusun daha fazla olmasıyla, başta sosyal olan bu toplum sonrasında etnik bir kimliğe yol almıştır. MÖ I. binyıla gelindiğinde Bronz Çağı sona ermiş ve merkezi devletler yeniden güçlendiğinde *habiru* kelimesi yerini İbrani kelimesine bırakmıştır. *Habiru* kelimesi artık kralların düşmanlarını küçümsemek için kullandıkları bir kelime haline gelmiştir. İsrailoğulları kendi devletlerini kurmuşlar ve krallık öncesi dönemlerini anlatırken de İbrani kelimesini yurtsuz oldukları dönemi nitelemek için kullanmışlardır. Yakındoğu'da bu halklar, MÖ III. binyılın sonları ile II. binyılın başlarında ön plana çıkan Amurru ismi ile de anılmışlardır.⁸⁴

İsrailoğulları, tarihleri ne kadar karanlıkta kalırsa kalsın, geniş bir örüntü ile nasıl meydana geldiğinin öyküsünü korumuş tek gruptur. Böylece yazıldığı zamanda bir halkın kuruluşunu ve gelişim sürecini nasıl hayal ettiklerinin iç yüzünü göstermektedir. Bu bağlamda Eski Ahit metin anlatılarından doğru tarihsel kaynak olarak yararlanmak zordur. Kurgusal olarak tanrı Yehova'nın yeryüzü planlarını gerçekleştirmek için seçtiği İsrail halkının, tanrının verdiği görevlerini yerine getirmelerinin öyküsünü içermektedir. Ancak Yahudiler tarafından geçmişten ders çıkarılması adına bazı yönlerden yeniden biçimlendirilmiş ve ideolojik olarak bir derleme niteliğindeki metin haline gelmiştir.⁸⁵

⁸³ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 12.

⁸⁴ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 13-14.

⁸⁵ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 47.

Eski Ahit'e göre İsrail tarihi geleneksel olarak bazı ana bölümlere ayrılmıştır. Yehova halkının bu önemli devirleri deneyimlemek için bu tarihi süreçleri aralarında paylaştıklarına inanılır. Yaratılış diğer adıyla Tekvin bölümü ilk insan ve dünya çapında herkesi etkileyen tufan; daha sonra özel öneme sahip ilk peygamberlerin zamanlarını anlatmaktadır. Bu peygamberler Hz. İbrahim gibi Yakındoğu genelinde kabileleriyle dolaşan ve bütün İsrailoğullarının onun soyuna bağlı olduğuna inandıkları bilge, dindar aile reisleriydiler. Dolayısıyla onların öyküleri Babil, Yukarı Mezopotamya, Filistin ve Mısır ile ilişkilidir. Mısır serüveni Hz. İbrahim'in oğlunun torunu olan Hz. Yusuf'un ardından İsrailoğullarının tamamının Mısır'a gelerek Pithom ve Ramses kraliyet şehirlerinin inşaatında çalışmaya zorlandıkları ve firavundan zulüm gördükleri zamanlardır.⁸⁶

İbrani kavmi ismiyle başlayan ve İsrailoğulları adıyla devam eden bu kavmin tarihi Eski Ahit Tekvin bölümünde Hz. İbrahim, İshak, Yakup ve 12 oğlunun yaşamış olduğu ve Mısır'dan çıkış zamanına kadar süren "Atalar" dönemini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. İkinci bir zaman dilimi de İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı ve Filistin bölgesine geri dönüp yerleşiminden, Birleşik Krallık döneminin başlangıcına kadar geçen zaman "Hâkimler" dönemidir ki bu dönemler Eski Ahit'te Yeşu, Hâkimler, Samuel ve 1. Krallar bölümünün ilk 12 babında anlatılır. Bu dönem yaklaşık olarak MÖ 1400-1051 yılları arasına tarihlenmektedir.⁸⁷

Hâkimler dönemi, Filistinlilerle başa çıkması için Saul'un krallığa getirilmesiyle sona erer ve sonraki yüz yıllık süreçte İsrail'in tamamına hâkim olan ve art arda gelen üç krallık; Saul, Davut ve Kudüs'te tapınağı yaptıran Süleyman'ın krallıkları dönemi "Birleşik Krallık" olarak nitelendirilir. Birleşik krallık sonrasında İsrail krallığı iki devlete bölündü. Bu "Hizipleşme Dönemi"nde (Bölünmüş Krallık) kuzeyde İsrail Krallığı, güneyde Yehuda Krallığı olarak yollarına devam ettiler. Asur krallığı MÖ 721 yılında kuzeyde bulunan İsrail krallığına son verince, Yehuda Krallığı tek bağımsız Yahudi krallığını sürdürüyordu ancak Babil kralı II. Nebukadnezar MÖ 587 yılında Kudüs tapınağını yerle bir ederek Yahudileri Babil'e sürgün etmiştir. "Sürgün dönemi" çok uzun sürmemiş, Pers kralı Büyük Kyros'un MÖ 539'da Babil'i fethettikten sonra İsrailoğullarını geri getirdiği ve Kudüs tapınağını yeniden inşasına başlattığı dönemle son bulmuştur. Bundan sonrasına "Onarım dönemi" denir. Yapılan "İkinci tapınak" ile başlayan son dönem, MS 70 yılında Roma İmparatoru Titus tarafından yerine bir daha

⁸⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 47-48.

⁸⁷ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 15.

yenisi yapılmamak üzere tapınağın yıkılması ile son bulur.⁸⁸ Eski Ahit'te İsrailoğullarının Birleşik Krallık ve sonraki yaşanan dönemleri Samuel 1'deki 9. babdan başlayıp Samuel 2, 1. Krallık ve 2. Krallık bölümlerinde tarihsel, edebi ve kâhince yazılmış derlemelerde anlatılmıştır.

İsrailoğullarının atalar dönemini en iyi aktaran Eski Ahit kaynağına günümüzde Tevrat dışı kaynaklar da eklenmiştir. Tevrat'ta anlatılan Peygamberler döneminin aktarıldığı bölümün, Mezopotamya ve Mısır'da bulunan Tevrat dışı arkeolojik ve yazılı kaynaklar ile paralellik göstermesi bazı tarihçiler tarafından Tevrat'a olan güveni artırmıştır. İbrahim Peygamberin döneminin genel olarak MÖ II. binyılın ilk yarısında (MÖ 1900 yıllarında) başladığı kabul edilir. Tevrat dışı kaynaklardaki Batı Sami kavimlerinin göçleri, yönleri ve nitelikleri, İbrahim'in Tevrat'ta anlatılan göç hareketi ile benzeşir. Ancak bir noktada diğer Ortadoğu kavimlerinden farklılaşır: *"Terah, oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu olan torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan gelini Saray'ı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Kildaniler'in Ur Kenti'nden ayrıldılar. Harran'a gidip oraya yerleştiler."*⁸⁹ Hz. İbrahim ve kabilesi Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz ülkesi Kenan iline göç etmişlerdir. Orta Fırat bölgesindeki Mari arşivleri, Mezopotamya'daki Nuzi vesikalarındaki Hz. İbrahim ve onun kabilesinin yaşam biçimleri, liderlik anlayışı ve toplumsal yapısı ve yasaları hakkında verilen bilgilerin de Tevrat'ta verilen bilgiler ile örtüştüğü bilinmektedir.⁹⁰

Avram yani İbrahim ve kabilesi göçebe bir yaşam arzını benimsemiş bir gruptu. Vaad edilmiş topraklar olan İsrail bölgesine göç etmeleri öyle kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir. İbrahim öncelikle Mezopotamya'daki Ur şehrinden Arami şehri olan Harran'a gider ve orada bir süre yaşar. Babası Terah orada vefat etmiştir. Sonrasında Rab İbrahim'e görünerek *"Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git" dedi. "Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım, Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığıyla kutsanacak."* Diyerek Kenan iline gönderir. İbrahim, karısı Sara ve yeğeni Lut ile Harran'da elde ettiği mallarla Kenan'daki Şekem'e varırlar. Buralarda yaşayan Kenanlı Samiler ile karşılaşırırlar. Tanrı bu toprakları ona ve onun soyundan gelenlere bağışladığını söyler ve İbrahim de her seferinde ona sunaklar hazırlar. Ancak İbrahim zamanında başlayan

⁸⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 48.

⁸⁹ Yaratılış, 1: 32.

⁹⁰ Yusuf Beşalel, *Yahudi Tarihi: Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri*, Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 30-31.

kıtlık nedeniyle Mısır deltasına göç ederler.⁹¹ Tevrat'ta Nil deltası Erets Goşen olarak geçmektedir. İbrahim peygamber firavun ile anlaşarak oradan birçok davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi olarak geri döner. İbranilerin göçleri Mezopotamya'dan Kenan'a ve oradan Mısır'a olmakla kalmaz. Kıtlık, sürgün ve vatan döngüsü İsrail oğulların kaderinde yazılmış gibi işlemektedir. İbrahim'in oğlu İshak zamanında yaşanan kıtlıkta komşu kent olan Gerar ile iyi bir anlaşma yapılarak su kuyuları paylaşılmıştır. Keza yine bir kıtlık sebebiyle Mısır'a göç hadisesi İbrahim'in torunu Yakup Dönemi'nde görülmektedir.

“Yakup’la birlikte aileleriyle Mısır’a giden İsrailoğullarının adları şunlardır; Ruben, Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun, Benyamin, Dan, Naftali, Gad, Aşer. Yakup’un soyundan gelenler yetmiş kişiydi. Yusuf zaten Mısır’daydı. Zamanla Yusuf kardeşleri ve o kuşağın hepsi öldü. Ama soyları arttı, üreyip çoğaldılar, gittikçe büyüdüler, ülke onlarla dolup taşı. Sonra Mısır hakkında bilgisi olmayan yeni bir kral Mısır’da tahta çıktı. Halkına “bakın İsraililer sayıca bizden daha çok” dedi. ‘Gelin onlara karşı aklımızı kullanalım yoksa daha da çoğalırlar. Bir savaş çıkarsa düşmanlarımıza katılıp bize karşı savaşır, ülkeyi terk ederler’ Böylece Mısırlılar, İsraililerin başına onları ağır işlere koşacak angaryacılar atadılar. İsraililer firavun için Pitom ve Ramses adında ambarlı kentler yaptılar.”⁹²

Yakup’un 12 oğlundan biri olan Hz. Yusuf, babasının onu kardeşlerinden çok sevmesi ya da Yusuf’un rüyasında gördüğü “Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler.” olayını anlatması sebebiyle kardeşleri tarafından kıskanılmış ve onların gazabına uğramıştır. Kardeşlerinden kimisi onu öldürmek istemiş; kimisi de onu İsmaililer kabilesine satmak istemişlerdir, ancak onu kendi kaderine bırakmak için su kuyusuna atmışlardır. Yusuf’u kuyuda bulan oradan geçen Midyanlı tacir kafilesi olmuştur. Yusuf’u bulan tacirler sevinçle onu Mısır’a köle olarak satmışlardır. Yusuf, Kenan El’inden kaçırıldığını iddia ederek firavundan kendisini zindandan çıkarmasını ister. Hiksosların hâkim olduğu firavun zamanında, Yusuf kendi nefsinin koruması ve güzel ahlakı ile Mısırlılar tarafından yüksek mertebelere getirtilmiştir. Babası Yakup ve kardeşleri kıtlık dolayısıyla Mısır’a geldiklerinde onları geri çevirmedi. O kıtlıktan önce öyle çok buğday stoku yapmıştı ki ölçüsü bilinmiyordu. Tevrat’a göre Yusuf, babasına,

⁹¹ Yaratılış, 12: 1-10.

⁹² Mısır’dan Çıkış, 1: 1-11.

kardeşlerine ve onların ailelerine yetecek kadar buğdayı bedava vermiştir. Hâlbuki Mısırlılar aynı buğday almak için para ödüyorlardı.⁹³

Yine Tevrat'ın aktardığına göre İsrailoğulları, Goşen bölgesinde (Nil Deltası) refah içinde yaşayıp nüfusları artarken; Mısır halkı kıtlık neticesi ile devamlı krala borçlanıp, firavunun kölesi durumuna düşmüşlerdir. Mısırlılar düştükleri durumdan silkelenip Hiksos hâkimiyetine savaş açmışlardır. Hiksoslu kralın hakimiyetine son veren firavun Ahmose, Mısırlıları bu durumdan kurtarmak için başlatılan ve 150 yıl süren mücadeleyi başarıyla tamamlamıştır. Mısır halkı içinde yaşayan İsrailoğullarının sayısının artması ve olası bir düşman saldırısında karşı tarafa geçmeleri ihtimaliyle, Mısırlı yöneticiler tarafından İsrailoğullarına karşı baskı uygulanmış, ağır işler ve angarya işler verilerek güçleri kırılmaya çalışılmıştır.⁹⁴

Hız. Yusuf'un ölümünden sonra nüfus sayıları daha da artan ve yüksek mevkilere gelmeye başlamasıyla, Mısır firavunu I. Amenhotep İbranilerin bu durumuna engel olmak istemiş ve emrindeki güçlerine, İbranilerden doğacak bütün erkek çocuklarını öldürme emri vermiştir. Bu söylemi duyan Levi kabilesinden Amram ve Yehofet'in oğulları olan Hız. Musa'yı, henüz bebekken bir sandık içine koyarak hayatının kurtarmasını sağlamışlardır. Mısır kökenli bir isim olan ve genel kabule göre "çocuk" anlamına gelen Musa ismi, daha sonraki dönemlerde tarihi önemiyle birlikte İbrani kökenli olarak "sudan gelen" anlamında bir mana almıştır. Mısır kralının kızı Musa'yı bebekken bulup- kurtarmış, adını koymuş ve saraya alıp büyüttüştür. İbrani tarihinde önemli bir lider ve yasa koyucusu (On Emir) olacak olan Musa, Mısır'da bulunduğu zamanda I. Amenhotep sonrasında tahta çıkan I., II. ve İsrailoğullarını en çok baskı altına alan III. Tutmosis firavun olmuşlardır.⁹⁵

Hız. Musa Firavunun sarayında büyüyüp, genç bir birey olduğunda bir cinayet işlemiştir. Mısırlı bir işçi başının, İbrani kölelerinden birine kötü davranması sonucu Mısırlı işçi başını tek yumrukta öldürmüştür. Bu olayın ortaya çıkmasıyla firavunun onu cezalandırmasından korkan Musa, Mısır'dan kaçarak Medyan/Midyan memleketine sığınmıştır ve orada bulunan bir kâhinin kızı ile evlenerek bir süre buraya yerleşir.

Musa'nın bir insanı tek yumrukta öldürebilecek güçte olması onun en az 20 yaşında olduğunu göstermektedir. Musa'nın Medyan'a kaçmasından hemen sonra Mısır'da II. Ramses'in öldüğü bilinmektedir. MÖ 1236 yılına denk gelen bu zamanda

⁹³ Mahmut Nana, *Yahudi Tarihi*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105-109.

⁹⁴ M. Nana, *a.g.e.*, s. 110-112.

⁹⁵ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 25.

II. Ramses sonrası Merheptah firavun tahtına çıkmıştır. Musa'ya, Tanrı'dan Mısır'da zor durumda kalan İsrailoğulları kavmini Mısır'dan kurtarma ve Kenan bölgesine geri götürme görevi, Musa 80 yaşında iken gelmiştir. Bu durumda Musa'nın Mısırlıyı öldürüp Medyana kaçması üzerinden 60 yıl geçmiş olmalıdır. O zamanın tarihi olan II. Ramses'in ölümü olan MÖ 1236 yılından 60 yıl çıkardığımızda MÖ 1176 yılı olur ki bu zaman İsrailoğullarının Mısır'dan kaçabilmeleri için şartlar gayet uygun olmuştur. 19. Sülale firavunlarından firavun III. Ramses'in Dönemi'nde (MÖ 1198-1167) Mısır, Deniz Kavimleri Göçü'nün ikinci dalgasını oluşturan Egeli kavimler ile mücadele etmekteydi. Bu savaş ortamında İbraniler ile uğraşacak ne vaktini ne de ordusunu ayırabilirdi. Bu kaos ortamından en iyi şekilde yararlanan Musa, İsrailoğulları kavmini Mısır'dan çıkarıp, vadedilen Arz'ı Mev'ud topraklarına doğru yola koyulmuştur.⁹⁶

Hız. Yusuf'un zamanında başlayan (MÖ 1600'lerde) ve 400 yıl Mısır'da kalan İsrailoğulları, tanrı Yehova'nın yeniden irtibata geçtiği Musa önderliğinde Mısır'daki firavunun işkencelerinden kurtulma fırsatı bulmuşlardır. İsrailoğulları kavminin sayısı 603.550 kişiydi. Bu sayı o zamanın göç hareketine göre çok fazlaydı. Böyle bir kalabalık insan göçü ile tenhalaşan Mısır ülkesi, insan gücünün azalması sebebiyle, firavunların yaptırdığı inşaat faaliyetlerinin durmasına neden olmuş. Ayrıca Mısır hem ekonomik açıdan gerilemiş hem de deniz kavimleri ile savaşlarında galip olsa bile kaynaklarını tükettiği için çöküş dönemine girmiştir.

İsrailoğulları Mısır'dan çıkarıldıktan sonra, Musa önderliğinde Arz'ı Mev'ud yolunda 42 yerde konaklamışlardır. 40 yıl süren uzun ve yorucu yolculuğun ardından eski toprakları olan vadedilmiş ülkelerine geri döndüler. Ancak memleketlerini umdukları gibi bulamamışlardır. Çünkü Deniz kavimleriyle gelen Filistiler/ Pelesterler, bugünkü Filistin olan bölgeye yerleşmişlerdir. Ayrıca demirden silahlara ve savaş arabalarına sahiptiler. Bu yüzden İsrailoğulları kavmi geride kalan verimsiz arazilere yerleşmek zorunda kaldı ve 130 yıl Filistinlilerin egemenlikleri altında varlıklarını sürdürdüler.⁹⁷

Filistilerle mücadele edebilmek için savaş teçhizatlarına ve organize olmaya ihtiyaçları vardı. Musa öldükten sonra başa geçen liderler de var gücüyle Filistin topraklarını ele geçirmek için çarpıştılar. Bütün uğraşlarına rağmen ancak MÖ 11. yüzyılda Benyamin kabilesinden uzun boylu ve yakışıklı bir adam olan Saul, İbranilerin

⁹⁶ E. Memiş, C. Bülbul, *Eskiçağda Göçler*, s. 130-131.

⁹⁷ Ekrem Memiş, "Eskiçağda Filistin ve Filistinliler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 2, Elâzığ, 2011, s. 8.

kralı olup, Filistiler üzerinde üstünlük sağlamıştır. Ancak Filistileri MÖ 1000 yılına doğru ağır bir şekilde mağlup edip, bağımsız bir İbrani devletini kurarak tarih sahnesine çıkaran Hz. Davud olmuştur.⁹⁸

1.3. Doğu Akdeniz’de Hitit-Mısır Mücadelesi

Mısır ülkesinin Doğu Akdeniz’e olan ilgisi zaman zaman değişmekle birlikte en erken olarak Kalkolitik Çağ’a kadar dayanmaktadır. Suriye-Lübnan ve Mısır arasında ticaret trafiğinin, Mısır’daki hanedanlık zamanı öncesi kadar erken zamanlara gittiği arkeolojik buluntularla desteklenmektedir. Mısır’da üretilen kalsit kavanozu, çanak ve çömlekler, kırmızı cilalı çanak-çömlek ve paletler Doğu Akdeniz kıyı halkları tarafından ithal edilmiştir. Buna karşılık Mısır’da delta bölgesi zirvesinde Levant izlerine rastlanır; Levant tarzı yer altı konutları, birçok eşek kemiği, bakır cevher ve külçeleri, sanat eserleri bulunmuştur. Ayrıca Lübnan kıyılarına denizden temas sağlandığı, Mısır’da bulunan sedir, çam, selvi/ardıç ağacı ve lapis lazuli taşının varlığı ile kanıtlanmıştır.⁹⁹

Mısır’ın erken hanedanlık dönemi ilk kralı firavun Menes’in diğer adı olan Narmer isminin yazılı olduğu seramik parçaları İsrail’in güneyinde bulunan Nahal Tillah kazılarında ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Bu buluntular Mısır’ın Doğu Akdeniz’le etkileşimlerinin zamanla arttığını göstermektedir. İlk hanedanlık zamanında Mısırlılar Kuzey Sina bölgesi sahil kıyı şeridi ile Filistin’in güney bölgelerinde ticari amaçla koloniler kurmuşlardır. Suriye-Lübnan ve Kenan bölgelerine gelen Mısırlılar buradaki bereketli topraklarında üretilen Suriye zeytinyağı ve şarabı, Lübnan kerestesi (sedir) gibi ürünlerin yanında; bakır, gümüş madenlerini ve lapis lazuli taşı gibi ihtiyaçlarını karşılamak için Biblos kıyısındaki limanlarda Biblos gemileriyle ticaret yaptıkları bilinmektedir.¹⁰¹

MÖ III. binyılın başlarında bakırın yanında yeni bir maden olan tunç madeninin ortaya çıkması; Ön Asya ülkelerine alet, silah ve araç-gereç yapımında yeni bir teknoloji getirmiştir. Bu durumda büyük ülkeler için tuncun alışımlı olan bakır ve kalayın temini meselesi ile uluslararası ticaret noktalarının önemi artmıştır. Hem deniz hem de kara hinterlandı ile Doğu Akdeniz kıyıları, ticaretin kesiştiği konumuyla ve

⁹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basın Yayın, Bursa, 2008, s. 198.

⁹⁹ Gregory Mumford, "Egypt and the Levant", *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant c. 8000-332 BCE*, Ed. M. Steiner & A. E. Killebrew, Oxford University Press, 2014, s. 69-71.

¹⁰⁰ T. Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, s. 37.

¹⁰¹ F. Braudel, *a.g.e.*, s. 110.

ekonomik değeri ile Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Mısır ve Hitit devletlerinin hâkimiyet yarışında oldukları yer olmuştur. Ayrıca Doğu Akdeniz'e hâkim olmanın ekonomik çıkarların yanı sıra uluslararası kültürel ve siyasi alanlarında politik bir üstünlük sağladığı da görülmektedir.¹⁰²

Anadolu'da kurulan Hitit devletinin ilk yılları olan Eski Hitit krallığında, ilk kral I. Hattuşili devleti kurduktan sonra, Orta Anadolu'dan batıya, güneye, güneydoğuya ve Kuzey Suriye'ye askeri seferler düzenlemiştir. Hititlerin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye ile etkileşimleri hakkında bilgi sağladığımız en önemli kaynak kral yıllıklarıdır. Özellikle I. Hattuşili'nin altı yıllık askeri girişimlerinin anlatıldığı bu vesikalar Hititlerin Kuzey Suriye'deki icraatlarını günümüze aktarmaktadır. Bunun dışında I. Murşili zamanına ait kronikler ile Telepinu Fermanı da Hititlerin Kuzey Suriye ile ilişkileri hakkında bilgiler sunan belgelerdir. Belgelere göre; I. Hattuşili, Kuzey Suriye seferinde bölgede ilk önce Halpa (Halep) şehrini ele geçirmiştir. Hitit ordularının bölgeye geçiş yaptığı düşünülen yol güzergahı (Kilikya kapısından (Gülek Boğazı) Çukurova'ya indikleri ve Amanosları Belen Geçidi'nden aştıkları yol) üzerinde bulunan Alalakh şehir devleti de Hititlerin saldırısına uğramıştır. Ancak Hititlerin asıl hedefinin, MÖ II. binyılın başlarında Alalakh gibi birçok küçük şehir devletleri üzerinde nüfuz sahibi olan Yamhad Krallığı'dır.¹⁰³

I. Hattuşili Kuzey Suriye seferinde iken Anadolu'nun güneybatısında bulunan Arzawa ülkesi Hititlere karşı ayaklanmıştır. Bu iki savaş alanı arasında kalan Hiti kralı, yönünü Arzawa ülkesine çevirmek zorunda kalmıştır. Kısa sürede isyanı bastırıp ülkesine geri dönmüştür. I. Hattuşili'den sonra vasiyetnamesinde belirttiği üzere yerine torunu I. Murşili geçmiştir. Küçük yaşta tahta çıkan I. Murşili büyükbabası gibi yayılmacı politikasını Kuzey Suriye üzerinde yaparak, yarım kalan seferleri tamamlamıştır. Yamhad krallığına son verdikten sonra Fırat Nehri boyunca güneye doğru inerek Babil'e ulaşmış ve Eski Babil krallığını yıkmıştır. Hitit ülkesinin güney sınırları Basra Körfezine kadar ulaşmasıyla, Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki ticaretin yürütüldüğü Fırat kervan yolunun denetimi Hititlerin eline geçmiştir.¹⁰⁴

¹⁰² Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, C. VI, S. VI, s. 2820.

¹⁰³ Turgut Yiğit, "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası", *XV. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 97-99.

¹⁰⁴ Gürkan Gökçek, Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 94-95.

I. Muşili büyük bir ganimet ve ayrıca Mezopotamya medeniyetinin kültürel özelliklerini Hitit'e kazandırmak için sanatçı, taş ustası, doktor ve kâtip gibi pek çok Babilli insanı Hattuşa'ya getirmiştir. Büyük bir zaferle Anadolu'ya dönen Babil fatihi I. Muşili'yi, taht düşmanlığı beklemektedir. Eniştesi Hantili ve ittifakı Zidanta I. Muşili'yi bir suikastla öldürdükten sonra tahtı gasp ederler ve Hantili kral olur. Bu tarihten itibaren Hititlerin halefinin selefini öldürerek tahta geçmesinden dolayı Gasıp Krallar Dönemi denen dönem başlamıştır. Hitit başkenti Boğazköy'de yaşanan bu kargaşa döneminde Babil ve Kuzey Suriye bölgelerinde Hitit hakimiyeti zayıflamış ve burada oluşan boşluktan faydalanan göç dalgaları bütün Ön Asya'yı etkilemiştir. MÖ 16. yüzyılda görülen göç hareketlerinde Kassitler Babil'i, Hiksoslar Mısır'ı ve Hurriler üzerine gelen Mitanniler ise Kuzey Suriye başta olmak üzere; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya bölgelerini işgal etmişlerdir. Yazılı belgelerin az olmasından dolayı bu dönem tarihçiler tarafından "Karanlık Çağ" olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁵

Karanlık Çağ'ın sonunda Hiksos göçlerini bertaraf eden XVIII. Sülaleler Devri'nin ilk kralı firavun Ahmose ile Mısır'ın Yeni Krallık tarihi başlamış ve yeniden toparlanan Mısır kuzeye doğru seferlere başlamıştır. XVIII. Sülaleler Devri'nin diğer kralları da aynı hedefte seferler düzenlemişlerdir. III. Tutmosis, Kuzey Suriye bölgesindeki Hurrilerle karışmış olan Mitannilerin içlerine kadar ilerlemiş, Fırat nehrini geçen ilk Mısırlı olarak diğer devletlere korkular salmış ve oradan güneye doğru inerek Kadeş (Kinza) şehrini fethetmiştir. Ancak Mitannileri kesin bir yenilgiye uğratamadığı için bir tehdit olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁰⁶

Hurri-Mitanni devleti MÖ 15. yüzyılda bölgenin en güçlü devleti haline gelmiştir. Kuzey Suriye bölgesini, III. Tutmosis'in önderliğindeki Mısır güçleriyle başarılı bir şekilde savaşılarak, kendi denetimi altına almayı başarmıştır. Daha sonrasında MÖ 14. yüzyıla gelindiğinde Mısır ile Mitanni arasında barış müzakeresi imzalanmıştır. Hurri-Mitanni prensesinin Mısır firavunu ile evlendirilmesi ile bu iki ülke arasında diplomatik akraba birliği kurulmuştur. El-Amarna arşivinde bulunan Mitanni kralının Mısır'a gönderdiği mektupta; Mısır'a göndereceği çeyizin listesi ile karşılığında alacağı altın miktarını belirtilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ H. Bahar, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁰⁶ Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 97.

¹⁰⁷ Jean M. Evans, "The Mitanni State", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, edited by Joan Aruz, K. Benzel & J. M. Evans, Yale University Press, New York, 2008, s. 194.

Mitanni devletinin MÖ 13. yüzyılın başlarında Kuzey Suriye’de hâkim olduğu Tell Brak yerleşmesi, Asur genişlemesi ile tehlikeye girmiş ve buradaki saray yağmalanıp-yakıldığında, birçok obje kırılmış ve dağılmıştır. Kazılarda bulunan altın ve cam parçaları; ahşap, fildişi ve tunç mobilya bileşenleri ve Nuzi boyalı eşyalar yıkımın önemli kanıtlarıdır.¹⁰⁸

Kuzey Suriye’de çıkarları doğrultusunda gelişen Mısır ve Mitanni dostluğuna engel kuzeyden doğru Hititler tarafından gelmiştir. I. Šuppiluliuma tahta geçer geçemez Hitit ordusunun yönünü Kuzey Suriye’ye çevirmiştir. Ancak Hitit kralı ilk seferinde başarılı olamamış ve Mitanni kralı Hititlerden elde ettiği ganimetlerden birazını Mısır’a hediye olarak göndermiştir. Sonrasında I. Šuppiluliuma, ikinci seferinde Hurri-Mitannilerin batısında bulunan Kizzuwatna krallığı ile anlaşarak kendi tarafına çekmiş ve Doğu Akdeniz kıyı şeridini ele geçirerek buradaki Mısır ve Mitanni hakimiyetini kaldırıp kendi lehine çevirmiştir.¹⁰⁹

I. Šuppiluliuma Mitannileri yendikten sonra zaferini bir antlaşma ile tamamlamıştır. Šattivaza adı verilen bu antlaşma, Hurri-Mitannileri Hitit devletine tabi eden bir “vasal antlaşması”dır. Mitanni kralı Šattivaza’yı kızı ile evlendirerek burayı kendine bağlamış, ülkenin kontrolünü de Kargamış yöneticisi olan Hitit valisine (I. Šuppiluliuma’nın oğlu) devretmiştir. Gücünü yitiren ve toprakların çoğunu kaybeden Hurri-Mitanni devleti artık Asur’a karşı bir tampon devlet konumuna gelmiştir.¹¹⁰

Mısır’ın El-Amarna Dönemi’nde Doğu Akdeniz üzerindeki küçük kentlerinden olan ^{URU}SALİMUM kenti ile yedi adet mektup yazışmaları El-Amarna arşivinde bulunmuştur. ^{URU}SALİMUM kenti Kudüs üzerinde kurulmuş ve Mısır’da eğitim almış Abdi Heba’nın idaresinde Suriye-Filistin kentlerindendir. Dolayısıyla Mısır ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Din reformu sırasında Mısır’ın buraya olan müdahalesinin azalması sonucu, Apirulara, bölgede Mısır’ın paralı askerleri olan isyancı Kuşilere ve komşu kent devletlere savunmasız kalan bu kent, Mısır kralı IV. Anemhoptep’e “güneş tanrım” hitapları ile Mısır’ın bölgede bulunan garnizon komutanlarının ilgisizliğini şikâyet mektuplarıyla bildirmiş ve düzenli birlik göndermesini talep etmiştir. Mısır, din reformu olmasa bile zaten bu bölgenin askeri olarak gelişimine engel olarak burayı

¹⁰⁸ J. M. Evans, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁰⁹ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 127.

¹¹⁰ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 381-387.

kendine bağımlı bir kent olarak elinde tutmayı sürdürmüş ve bu sayede bölgedeki çıkarlarını denetim altında tutmuştur.¹¹¹

Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Kuzey Suriye'ye seferi, Mısır'ın Amarna Çağı'na rastlamaktadır. Mısır yaşadığı dini reform ve iç karışıklıklar sebebiyle Hitit'i durdurma mücadelesine girişememiştir. Öyle ki Hitit ilerleyişinden rahatsız olan Doğu Akdeniz kıyısındaki yerel krallıkların Mısır'a yazdıkları şikâyet ve yardım mektupları El-Amarna arşivinde cevapsız olarak kalmıştır. Hitit kralı Mısır ile iyi ilişkiler kurmak ve arada bir dostluk sürdürmeyi planlarken, Mısır'ın bu bölgede hâkim olduğu Kadeş (Kinza) kenti halkının, Hitit ordusuna saldırması üzerine Kadeş fethedilmiş ve Hitit vasallığına alınmıştır. Kadeş'in kaybı üzerine Mısır askerleri, I. Šuppiluliuma Anadolu'ya gittiği sırada Kadeş'i yeniden elde etmek için harekete geçmişlerdir. Bunu haber alan I. Šuppiluliuma, Karkamış seferi esnasında olduğu için, emrindeki Lupakki ve Tarhundazalma isimli komutanlarını Lübnan ve Biga arasında bulunan Mısır toprağı olan Amka ülkesini ele geçirmek üzere göndermiştir. Mısır, Hitit'in bu hareketi karşısında büyük bir savaş başlatabilirdi ama firavunun ölümü ve süren karışıklıklar nedeniyle Amka ülkesinin elden çıkışına hiçbir şey yapamamıştır. Hitit kralı I. Šuppiluliuma Amka ülkesi fethinin sebebini şöyle açıklamaktadır:

“(Ben) iyi niyetli idim. (Bana) siz kötülük yaptınız. Geldiniz benim Hurri ülkesi kralından aldığım Kinza (Kadeş) adama saldırdınız”¹¹²

Mısır firavunu III. Amenofis'in (Tutankamon) ani ölümü ile Mısır-Hitit ilişkilerinde daha önce hiç yaşanmamış bir olayla karşılaşmıştır. Firavunun dul kalan eşi Ankhesenpaaten (Dahamunzu), I. Šuppiluliuma'dan oğullarından birini, kendisi ile evlenmesi ve Mısır'a firavun olması için göndermesi isteğidir:

“Benim kocam öldü. Benim oğlum yok. Ama senin birçok oğlana sahi olduğun söyleniyor. Eğer oğullarından birini bana verirsen; o benim kocam olacak. Ben asla bir hizmetçiyi almayacağım ve onu kocam yapmayacağım”

I. Šuppiluliuma, Mısır kraliçesinin bu isteğı karşısında şaşkına dönmüş ve bu isteğe şüphe ile yaklaşmıştır. Çünkü o zamana kadar yabancı prenseslerin Mısır'a gelin olarak geldikleri bilinirken, yabancı bir prensin getirildiğı ve hatta firavun tahtına

¹¹¹ Cemal Yılmaz, Şeyma Ay Arçın, “^{URU}SALİMUM ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri”, *Cedrus*, S. 8, 2020, s. 80-91.

¹¹² Özlem Sir Gavaz, “Medeniyetler Savaşı Mısır ve Hitit”, *Popüler Bilim Dergisi*, Işık Yayıncılık, Ankara, 2015, S. 238., s. 20.

oturtulduğu görülmemiştir. Bu sebeple Hitit kralı, kraliçenin ciddi olup olmadığını ve gerçeğin ne olduğunu öğrenmesi için elçisi Hattuşaziti'yi Mısır'a göndermiştir.¹¹³

Hititliler bu haberciden haber gelene kadar Fırat Nehri üzerinden en iyi şekilde korunan Kargamış kentinin işgalini tamamlamışlardır. I. Şuppiluliuma tanrılara olan saygısı sebebiyle Kubaba tapınağına dokunmazken; şehrin geri kalanı yağmalanmıştır. Buranın halkı da elde edilen ganimetlerle birlikte Hattuşa'ya sürülmüştür. Bu stratejik olarak önemli olan Kargamış kentine Hitit kralı I. Şuppiluliuma, oğlu Piyaşşili'yi (Hurrice Şarri- Kuşuh) vali olarak atamıştır.¹¹⁴

Ertesi yılın bahar gelince Hitit elçisi Hattuşaziti, hayatında ilk defa kar ve çiğdem görececek olan Mısır elçisi ile Hattuşa'ya geri döner. Hitit başkentinde bütün halk merakla Mısır'dan gelecek haberi bekliyordu. Elçi elindeki mektubu Hitit kralına iletir. Mektupta Mısır kraliçesi kendisine inanmadığı için sitem etmişti. I. Şuppiluliuma bir hata yapmamak ve oyuna getirilmemek için o güne kadar yaşanmış ve arşivlere kaydedilmiş Hitit-Mısır ilişkilerine baktırdı. Böyle bir olayın emsali olmadığı için bu haberin doğruluğuna inanarak, oğullarından Zananza isimli oğlunu Mısır'a gönderdi. Kralın oğlunu göndermekteki amacının belki de Mısır'a politik olarak sahip olmak, Mısır'ın zenginliğini Hitit'e taşımak ve hâkimiyet alanını genişletmek planları olmalıdır. Ancak Hitit prensi Zananza, daha Mısır'a ulaşmadan Sina çöllerinde kraliçenin düşmanları tarafından öldürülmüştür.¹¹⁵

Hitit kralının oğlunu yolda öldüren ve firavun olarak Mısır'da tahta çıkan Ay, bir erkek varisi olmadığı için General Horemheb'i halefi olarak duyurmuştur. Ay firavun iken ülkeyi Hititlilerin intikamından korumakla görevlendirilmiş olmalıdır. Bir taraftan da I. Şuppiluliuma oğlunun ölüm haberi ile yıkılmış ve evlat acısı ile feryat etmiştir. Mısırlıların bu hareketine sert bir tepkiyle karşılık vermiştir. İlk önce Hitit veliahdı olan II. Arnuvanda, Hitit ordularının ve savaş arabalarının başında bölgeye gönderilmiştir. Hititliler, Mısır topraklarına defalarca saldırılar gerçekleştirirler ve Mısır orduları yenik düşünce, Hitit askerleri yakaladıkları esirleri Hatti'ye sürmüşlerdir. Ancak bu esirler Hitit ülkesine veba salgını getirerek 20 yıl sürecek felaket zamanlarını başlatmıştır. Veba salgını Hitit krallığını da vurmuştur; önce I. Şuppiluliuma bu salgına yenik düşmüş ardından da tahta geçen veliaht II. Arnuvanda da muhtemelen bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Hitit tahtına

¹¹³ Trevor Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 178.

¹¹⁴ Ahmet Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 6000-1180)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018, s. 598.

¹¹⁵ A. Ünal, *a.g.e.*, s. 599.

çocuk yaşta II. Muşşili çıkarılmıştır. Hem salgın hem de krallık değışimleri süresince Mısır ülkesi düşmanın yokluğunda rahat bir nefes alabilmiştir. II. Muşşili tahta tam olarak hâkim olduğunda babasının dış siyasetini devam ettirerek Kuzey Suriye bölgesinde Mısır destekli olarak baş gösteren isyanları bastırarak buradaki kontrolünü güvence altına almayı başarmıştır.¹¹⁶

Mısır'da tahta geçen II. Ramses babası I. Seti'nin Ön Asya'da konumunu güçlendirmek için Kuzey Suriye ticaret yollarını ele geçirme hedefiyle başlattığı seferleri devam ettirmiştir. Mısır firavunu Hitit vasalı olan Amurru ve Ugarit kentlerini ele geçirince bu krallıklar saf değıştirip Mısır hâkimiyetine geçmişlerdir. Bunun üzerine Hitit ve Mısır arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. II. Muşşili'den sonra tahta geçen II. Muwattali ordularını toplayıp bölgeye gelmiştir. MÖ 1275 yılında Kadeş kenti yakınlarında karşı karşıya gelen iki ordu arasındaki savaşta kimin galip geldiği belirsizdir. Ancak Hititlilerin Kuzey Suriye'deki hâkimiyetlerinin devam etmesi, daha önce Mısır tarafına geçen Amurru ve Ugarit gibi kentlerin yeniden Hitit tabiyesine girmesi ve ayrıca sonraki dönemlerde Mısır'ın bölge hâkimiyeti için sefer girişimleri olması savaşın Hititlerin lehine sonuçlandığını göstermektedir.¹¹⁷

Kadeş savaşından yaklaşık 15 yıl sonra MÖ 1260 yıllarında Hitit ve Mısır arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Kadeş Barış Antlaşması adıyla bilinen bu antlaşma, tarihin ilk iki eşit düzeydeki imparatorluk arasındaki antlaşmasıdır. Hitit kralı III. Hattuşili ve II. Ramses muhtemelen yükselen Asur tehdidine karşı Kuzey Suriye'deki çıkarlarını korumak adına bu anlaşmaya ortak olmuşlardır. Ayrıca anlaşma Kuzey Suriye'deki bütün küçük şehir krallıklarını da koruyacağından üçlü bir güç oluşturmak hedeflenmiştir. Anlaşmaya göre; her iki kral birbirlerini kardeş ilan etmişler, çocukları da bu kardeşliği devam ettireceklerdir, karşılıklı olarak birbirlerine saldırmayacaklar ve bir sorun olduğunda birbirleriyle dayanışma içinde olacaklardır. Ayrıca bu antlaşmadan 13 yıl sonrasında III. Hattuşili'nin kızı ile II. Ramses'in evliliği ile bu dostluk aile birliği ile bağlandı. Anlaşmanın gümüş tablet üzerine yazılmış ve III. Hattuşili ve eşi kraliçe Puduhepa'nın mühürlerinin bulunduğu asıl metin günümüzde henüz ele geçmemiştir. Akadça çivi yazılı kil tablet nüshası Boğazköy'de bulunan bu

¹¹⁶ Hasan Peker, "Hitit Devleti'nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yay. Haz. Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 49-50.

¹¹⁷ Ö. Sir Gavaz, "Medeniyetler Savaşı Mısır ve Hitit", s. 23.

anlaşmanın, bazı değişiklikler yapılarak Mısır hiyeroglifleri ile yazılmış Mısırcı kopyası Karnak'ta Amon Tapınağı'ndaki duvar üzerinde yer almaktadır.¹¹⁸

III. Hattuşili, Asur tehdidine karşı Mısır krallığı ile yaptığı dayanışmayı aynı şekilde Babil ile de yapmıştır. Bu sebeple Babil kralı Kadaşman-Enlil'e bir mektup yazarak Asur'a karşı müttefiklik teklifinde bulunmuştur. Böyle uzlaşmacı ve dostluk anlayışıyla bir dış politika sürdürmesinin tek sebebi Kuzey Suriye hakimiyetini bir süre daha garanti altında tutmak ve çıkarlarını korumaktır. Ancak Asur'da yayılcı politikaları ile I. Salmanassar ve I. Tukulti-Ninurta, Akdeniz kıyısına egemen olmayı ve Asur'un büyük devletler arasına çıkarmayı hedeflemişlerdir. III. Hattuşili veya IV. Tuthalya zamanında Asurlular Fırat'ın doğusuna saldırarak Ergani Bakır madenini ele geçirmişlerdir.¹¹⁹

IV. Tuthalya Dönemi'nde, Asurlu tüccarlara bir ambargo uygulaması yapıldığı, Hitit kralı ile vasalı olan Amurru kralı Şauşgamuwa arasında yapılan anlaşmadan anlaşılmaktadır: *“Ve benimle eş konumdaki Krallar Mısır'ın firavunu, Babil kralı, Asur kralı, Ahhiyawa kralıdır. Bana Asur kralı nasıl düşman oluyorsa, sana da öyle düşman olsun. Senin bir tüccarın Asur'a gidemez, oradan gelecek bir tüccarı da sen kendi ülkeneye salamazsın”* Bu maddeden anlaşıldığı üzere Hitit kralı Asur'u Akdeniz ticaretinden uzaklaştırmıştır. İki ülke arasında Nihriya savaşında Asur kralı I. Tukulti-Ninurta Hitit'e karşı bir zafer kazandığını belirtse de Fırat Nehri'nin batısına geçmeye cesaret edememiştir. Bu nedenle yönünü Babil krallığına çevirmiştir. Asur'un hız kazanmış olan yükselişi de I. Tukulti-Ninurta'nın MÖ 1200'de ölümüyle son bulmuştur.

Hitit kralı IV. Tuthalya'dan sonra III. Arnuvanda ve II. Şuppiluliuma dönemlerinde Doğu Akdeniz kıyısı ile ilgili faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hititlilerin son kralı olan II. Şuppiluliuma KBo XII 38 nolu metninde Alaşia (Kıbrıs) seferine çıktığından ve bu adayı zapt ettiğinden bahsetmiştir. Alaşia krallığı ile Hitit kuvvetleri arasında üç kere deniz savaşı yapılmış ve en sonunda Alaşia'nın mağlup edilmesiyle son bulmuştur. Metinde Hitit kralı, ada ülkesinin kontrolü altına aldığını ve ağır bir vergi ile kendi ülkesine bağladığını söylemektedir. Alaşia'nın Hitit idaresindeki tarihi I. Şuppiluliuma'nın Kuzey Suriye politikası ile Hitit nüfuz alanına girmesiyle başlamış; III. Hattuşili zamanında vasal olarak bağlanmış; IV. Tuthalya ile tamamen Hitit hâkimiyeti altına girse de kralın ölümüyle isyan eden Alaşia

¹¹⁸ A. Ünal, *a.g.e.*, s. 829-832.; H. Peker, *a.g.e.*, s. 50-52.; G. Gökçek, O. Abacı, *a.g.e.*, s. 106-109.

¹¹⁹ Ö. Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası”, s. 2832.

ülkesini deniz savaşları ile tekrar Hitit imparatorluğuna bağlayan II. Šuppiluliuma olmuştur. Alaşia adasının Hitit ülkesine katkıları hem ekonomik açıdan hem de ticaret yollarının güvenliği açısından büyük öneme sahiptir. Birçok önemli doğal kaynak ve özellikle bakır madeninin zengin olduğu ada, Akdeniz üzerinden ticaret yollarının korunaklı bir limanı olarak stratejik önemiyle Hitit kontrolünde olmuştur.¹²⁰

Hitit kralı II. Šuppiluliuma Hititlerin son kralı olmuş ve Hititlerin MÖ 1200’lerde yıkıldığı bilinmektedir. Bu yıkımın kıtlık, iç siyasetle ilgili sorunlar gibi sebeplerinden daha çok Ege tarafından gelen deniz kavimlerinin saldırıları sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir.

1.4. Deniz Kavimleri Göçü

Ege kavimleri göçü olarak da bilinen deniz kavimleri göçü, biri MÖ 13. yüzyılın sonları diğeri 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Mısır ve Ugarit’in yazılı kaynakları bu göç saldırıları hakkında ayrıntılı bilgi veren kaynaklardır. Ayrıca Geç Tunç Çağı zamanına ait yerleşim yeri merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılardaki veriler de bu büyük göç hareketinin izlerini kanıtlamaktadır. Egeli kavimleri göçe iten ana sebep ekonomik sıkıntılardır. İlk durakları olan Yunanistan dağlık ve tarıma elverişsiz olması nedeniyle göçlerin buradan Anadolu, Doğu Akdeniz kıyıları ve Mısır sınırına kadar taşması kaçınılmaz olmuştur.¹²¹

Doğu Avrupa’dan kıtlık yaşanması ile başlayan göç hareketi doğuya doğru ilerlerken önlerine gelen kavimleri de sürükleyerek Anadolu ve Suriye’ye kadar uzak bölgelere göç etmeye zorlamıştır. Doğu Avrupa’dan güneye inen İlliryalılar İtalya’da ve Balkan halkı olan Dorlar Yunanistan’da bulunan halkları doğuya doğru sürüklemişlerdir. Hatta Dor göçleri ile Ege ve Yunanistan’daki Aka halkı yok olmuştur. Bu kavimlerin önünden gelen kavimler de Hitit devletinin yıkılmasına veya bir süre sessizliğe bürünmesine sebep olmuşlardır. Akademik olarak genel kabul, Hitit devletinin Deniz Kavimlerinin göçleri sonucu yıkılmış olduğudur. Hitit devleti yıkılınca Hitit halkı da Orta Anadolu’nun güneyine, Toroslar üzerine sürüklenmiş ve varlıklarını küçük beylikler olarak sürdürmüşlerdir.¹²²

¹²⁰ Ö. Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası”, s. 2833.; E. Cline, *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, s. 119-120.

¹²¹ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 165.

¹²² H. Bahar, *a.g.e.*, s. 216.

Bu istilacı kavimler, o zamana kadar büyük devletler tarafından korunan etnik, siyasi ve sosyal sistemi yerle bir etmişlerdir. Hitit devletini yıkmakla kalmayıp; bir taraftan Anadolu'nun doğusuna ilerleyip Transkafkasya'ya ulaşmışlar, diğer taraftan da Suriye-Filistin üzerinden Mısır sınırına kadar dayanmışlardır.¹²³

Doğu Akdeniz şehir devletlerinin çöküş sebeplerinin en önemlisi olan Deniz Kavimleri göçünün her iki dalgası da Mısırlılar tarafından kayıt altına alınmıştır. İlki Merneptah'ın tahta çıkışının beşinci yılında (1220 (1209)) gerçekleşen, Mısır ordusunun, Libyalıların Mısır'ın Batı Deltası'na sızmak için oluşturdukları koalisyonu karşı savaşmasının tasvir edildiği Karnak'taki bir yazıttır. Mısırlılar, Libya güçlerinin oluşturduğu koalisyon güçlerini tanımlarken; “dört bir yandan gelen kuzeyliler” ve “deniz ülkelerinden gelenler” vb. isimlerde halkların varlığına dikkat çekmişlerdir. Merneptah'ın mağlup ettiği bu kavimlerin isimleri: *Šrdn*, *Ekwš*, *Trš*, *Škrwš* ve *Rwkw* şeklinde yazılıdır.¹²⁴ Bu kavimler; Şerdanalar (Sardunyalılar), Ekweşler (Aqaivaşa'lar=Akalar), Turşalar (Etrüskler), Şekeleşler (Sicilyalılar) ve Rukkular (Lukkalar)'dır.¹²⁵ Bu ilk dört gruptan esir alınan kişilerin sayısı 2200 kişidir. Buna karşılık birçok kabile ile karışık olan 7000 Libyalı esirlerle karşılaştırıldığında Libya nüfusunun daha az bir sayıda olduğunu gösterir. Mısır belgelerine göre denizden gelenlerin sadece erkeklerden oluştuğu ancak Libyalıların yanlarında aileleri ile geldikleri belirtilmiştir. Bu sebeple deniz kavimlerinin, Libyalı reis Maryare'nin kiraladığı paralı askerler olduklarını düşündürmektedir.¹²⁶

Merneptah Dönemi'ne ait diğer bir yazılı kaynak ise Mısır'da Kahire'de bulunan İsrail Anıttaşı¹²⁷ (Merneptah steli) olarak bilinen stel üzerindeki bilgilerdir. Merneptah tahta yeni geçtiğinde Mısır daha bu savaş ile karşılaşmadan önce, Mısır halkı barış ve huzur içinde yaşam sürerlerken; Anadolu'da Hitit zor durumdaydı. II. Šuppiluliuma ülkesinde yaşanan kıtlık sebebiyle Mısır firavunundan hububat göndermesini talep etmiştir. Merneptah da hububatın Anadolu'ya taşınmasında Ugarit krallığının gemilerini

¹²³ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1971, s. 87-88.

¹²⁴ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

¹²⁵ E. Memiş, C. Bülül, *Eskiçağda Göçler*, s. 109.; H. Bahar, *a.g.e.*, s. 217.

¹²⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 6.

¹²⁷ “İsrail steli” denilmesinin sebebi Mısır kaynaklarında ilk defa İsrail adının geçtiği yazıt olarak ün yapmasından dolayı bu adla anılmasıdır. Merneptah steli; Merneptah'ın, Libyalılar ile müttefiki olan deniz kavimlerine karşı kazandığı galibiyeti aktarmaktadır.

istemiştir.¹²⁸ Ayrıca Merneptah bu vesikada Deniz kavimleri ile savaştıktan sonra halkının bu galibiyetle yeniden mutluluğa kavuştuğunu şu sözleriyle belirtir;

*“Adamlar şarkı söyleyerek gidip geliyorlar. Dertli insanların ağlamaları kesildi. Şehirler yeniden iskân ediliyor. Bağına asma diken adam, üzümünü yiyecek. Tanrı Ra, Mısır’a geri döndü.”*¹²⁹

Deniz kavimlerinden bahseden diğer yazılı kaynaklar, Ugarit ve Alaşia (Kıbrıs) krallığı arasında, yaklaşan deniz kavimleri saldırısını haber veren Akadça çivi yazılı mektuplardır. Bunlardan ilki (UGARİTİCA V. 233 RSL. 1) Alaşia kralı Pagan’ının, Ugarit kralı Ammurapi’ye gönderdiği mektuptur:

“Kral, Ugarit kralı Ammurapi’ye der ki;

Selam olsun ve tanrılar senin sıhhatini korusun.

Senin bana daha önce dediğinle alakalı olarak:

“Denizde düşman gemileri göründü.”

Eğer gemi görüldüğü doğru ise, savunmanı güçlendir. Askerlerin ve savaş arabalarının neredeler? Onlar senin yanında değiller mi? Yoklar mı? Seni düşmandan kim koruyacak?

Şehrin etrafını surlarla donat ve bu surların arkasına askerlerini ve savaş arabalarını yerleştir. Düşmanın hamlesini yakala ve kendini güçlü tut!”

Alaşia (Kıbrıs) kralı, Ugarit kralını düşmanın yaklaşmakta olduğunu söyleyerek uyarmış ve nasıl önlemler alması gerektiğiyle ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.

Ugarit kralının Alaşia kralına cevap niteliğindeki mektubu şöyledir:

“Babam Alaşia kralına, Ugarit kralı olan oğlu der ki; Babamın ayaklarına kapanıyorum. Babama sağlık dilerim. Evlerine, eşlerine, askeri güçlerine ve babam Alaşia kralına ait olan her şeye çok çok iyilik olsun. Baba, düşman gemileri geldi. Köylerimi yakıp küle çevirdiler ve ülkeme alçakça davrandılar. Babam, sen bilmez misin ki benim askerlerimin hepsi Hatti ülkesinde ve bütün gemilerim Lukka

¹²⁸ Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, s. 149.

¹²⁹ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 166.

ülkesindedir. Onlar henüz geri dönmüş değiller ve bu sebeple ülke kendini koruyamaz haldedir. Babam bunları işitsin; düşmanın yedi gemisi ülkeme kötülük etti. Eğer başka bir düşman gemisi geliyorsa bana bir şekilde haber et ki ben bileyim.”¹³⁰

Ugarit kralının bu mektubu Alaşia ülkesine ulaşamamış olsa da Alaşia valisinin Ugarit’e yazdığı mektupta yaklaşan felaketin haberini vermektedir:

“Alaşia valisi Eşvura şöyle söyler; Ugarit kralına söyleyin ki: Sana ve topraklarına selam olsun. Düşmanlarının ülkene, halkına ve gemilerine yaptıkları ile bağlantılı olarak, bu ülkenin halkına bu suçları işlediler. Bu yüzden bana kızma.

Şimdi, düşmanların yirmi gemisi daha önce durduğu dağlık bölgede durmuyor. Bir anda gittiler ve nerede olduklarını bilmiyoruz. Sana yazıp haber ediyorum ki kendini koruyabilesin. Haberin olsun!”¹³¹

Deniz Kavimleri göçünün ilk göç hareketinden yaklaşık kırk (otuz) yıl sonra ikinci büyük dalgası gerçekleşmiştir. MÖ 1177 yılında Mısır firavunu III. Ramses, hükümdarlığının sekizinci yılında, Suriye bölgesine deniz ve kara üzerinden gelip ve güneye doğru ilerleyen yabancı kavimler ile savaşmıştır. Bu göç hareketi de ilkinde olduğu gibi Mısır ordularının galibiyle sonuçlanmıştır. Savaşın hem resimli hem de yazılı olarak ayrıntılı bir şekilde kayıtlara geçirildiği yer, Medinet Habu’da bulunan III. Ramses’in mezar tapınağı duvarlarıdır. Mısırlılar bu yıkıcı Ege göçlerini durdurmanın ve savaşı kazanmanın sevinciyle zaferlerini göklere çıkarmak için edebi dil kullanarak olayları aktarmışlardır:

“...yabancı ülkelere gelince, bunlar kendi adalarında bir komplo düzenlediler. Bir anda ülkeler harekete geçti, savaşlar başladı. Kuvvetlerinin önünde hiçbir güç duramıyordu: Hatti (Hitit), Kode (Kilikya), Karkamış, Arzava ve Alaşia (Kıbrıs) yıkıldılar. Bunların kolları kanatları kesildi. Bu kavimler Amurru’nun (Kuzey Suriye) bir yerinde karargahlarını kurdular. Buranın insanlarını perişan ettiler ve toprakları hiç var olmamış gibi mahvettiler. Onlar Mısır’a doğru ilerlerken onları karşılayacak bir yangın onları bekliyordu. Bu ittifak Prst, Šrdn, Škrwš, Trš, Wšš, Dnn ve Tjkr kavimleri arasında kurulmuştu. Dünyanın bir ucundaki yola çıktıkları yerden itibaren geçtikleri tüm ülkelere el

¹³⁰ M. V. Mieroop, a.g.e, s. 172.; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 167.

¹³¹ M. V. Mieroop, a.g.e, s. 172.

koydular. Kalplerinde bulunan inanç ve güven duygusuyla: “Planlarımız başarılı olacak” diyorlardı.”¹³²

Deniz kavimlerinin bu ikinci dalgasında gelen halkların isimleri, Merneptah zamanında gelen ve Merneptah stelinde yazan *Šrdn* (Şerdanalar), *Trš* (Turşalar), *Škrwš* (Şekeleşler) isimlerinin aynısıdır ve bunlara ek olarak *Prst*, *Wšš*, *Dnn* ve *Tjkr* isimleri katılmıştır. Sonradan katılan kavimlerden; *Prst*’nin Pelestler/Filistler, *Wšš*’nin Vavaşlar/Veşşeşler, *Dnn*’nin Danunalılar ve *Tjkr*’nin ise Tjekker/Zakalalar oldukları bilinmektedir.

Pelestler olarak geçen ve bugünkü Filistinlilerin ataları olan kavmin Doğu Akdeniz kıyılarına ilk kez deniz kavimleri göçü ile firavun III. Ramses Dönemi’nde geldikleri ve tarih sahnesine çıktıkları görülmektedir.

Medinet Habu Zafer Kitabesi’nin yanında resmedilen resimler, Ege göçleri ile gelmiş olan kavimlerle yapılan mücadeledeki şiddeti göstermesinin yanı sıra bu kavimlerin giyim-kuşamını, savaş teçhizatını, yük arabalarını ve teknelerini göstermesi bakımından da önemli bir kaynaktır. Özel bir tek tip kıyafetleri olmayan bu kavimlerin bazılarında kuş tüylü baş süsü; bir diğer grupta takkeler, bir başkasında ise boynuzlu miğferler görülmektedir. Kimisi sivri sakallı kısa etek üzerine tunik giymiş olarak ya da göğsü çıplak şekildeyken, kimisi de sakalsız ve uzun etek benzeri peştamal ile resmedilmişlerdir.¹³³

Pelestler bu resimlerde temiz sakal traşlı, özel bir tür başlığa sahip insanlardı. Başlıklarının tepesinde deriden yapılmış şeritler ya da tüyler bulunmaktadır. Başlık çenenin altından geçen bir çene kayışı ile tutturulmuştur. Giyimlerinde dizlerine kadar uzun kapalı ve püskülle süslenmiş etek giymişlerdir. Silah kullanımında ise mızrak, ince uzun kılıç ve Şerdanaların kullandıklarına benzer kulplu yuvarlak kalkanlar kullanmışlardır. Savaş arabaları, ikisi savaşçı biri şoför olmak üzere üç kişiliktir. Ayrıca Pelestlerin yelkenli gemilere sahip oldukları da bu resimlerden anlaşılmaktadır.¹³⁴

¹³² A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 7.; A. M. Mansel, *a.g.e.*, s. 88.; E. Memiş, C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 114.

¹³³ Medinet Habu kitabesinin 1920’den itibaren incelenmesi, James Henry Breasted tarafından kurulan Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından yapılmaktadır. Bkz. E. Cline, *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, s. 2-6.

¹³⁴ E. Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, s. 6.

Tevrat'ta göre Filistinlilerin, Ege göçleri ile Doğu Akdeniz kıyılarına Girit'ten (Tevrat'ta Kaftor- Mısır belgelerinde Keftiu) geldikleri belirtilmektedir. Bu insanlar Girit adasının yerlisi (Keretiler) değillerdi. Adaya sonradan gelenler olarak anılan Peletiler gruplarının Filistinliler oldukları ve Girit adasına MÖ 1400'lerde Yunanistan'dan Aka istilacıları ile gelmiş olabilecekleri düşünülmektedir.¹³⁵

Mısır sınırlarına kadar dayanıp, III. Ramses karşısında mağlup olan deniz kavimlerinin bir kısmı memleketlerine dönerlerken, bir kısmı da Mısır firavununun kontrolünde olarak ve yıllık vergi ödemek şartıyla Mısır sınır kalelerine yerleştirilmişlerdir. Ancak III. Ramses'in MÖ 1167 yılında vefat etmesiyle, ondan sonra tahta geçen Mısır firavunları Ramses lakabını kullanmışlar ancak onun kadar kabiliyetli bir yönetim başaramamışlardır.¹³⁶ Bu durumdan cesaret alan Egeli kavimler zamanla vergilerini ödememeye başlamışlardır. Sonrasında da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsız olan kavimlerden Zakalalar Kuzey Filistin bölgesini, Pelestler ise Güney Filistin bölgesini yurt edinmişlerdir. Pelestlerin (Filistinlilerin) toprakları daha III. Ramses zamanında Filistin liman kentleri olan Gaza, Askalon ve Aşdot ve iç kesimde bulunan Gat ve Ekron kentlerinin işgali ile genişlemiştir. Daha sonraları ise sınırları içine Gezer, Gerar, Lakiş, Yafa ve Ziglag kentlerini de eklemişlerdir.¹³⁷

Deniz kavimleri göçlerinin adının geçtiği bir diğer belgelenmiş bulgu da III. Ramses'e ait Büyük Harris Papirüsü'dür. Bu kayıtlar firavunun dindarlığını ve adaletini, Mısır halkına göstermek için yazılmıştır. Metnin bazı bölümlerinde kral barışçıl yönü ile vurgulanmış ve düşmanını dize getiren bir yönetici olarak tasvir edilmiştir. Bir bölümde de deniz kavimleri ve göç sonucunda akıbetleri hakkında bilgiler verir:

“Mısır'ın sahip olduğu hâkimiyet alanını genişlettim. Memleketlerinden gelip oraları işgal edenleri dışarı attım. Dnn'i kendi adalarında kılıçtan geçirdim, Tjkr ve Prst'yi (Zakala ve Filistin) yakıp küle çevirdim. Bir zamanlar esir alınmış, Mısır'a esir getirilmiş, yok olmak üzere yaratılmış Šrdn ve Wšš'i (Şerdanalar ve Vavaşlar) sahip olduğum sahil kalelerine yerleştirdim. Bu insanlar yüz binlerceydiler. Hepsini, ambarlarından yıllık olarak kumaş ve haraç ödemelerine mecbur bıraktım...”

¹³⁵ E. Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, s. 7.

¹³⁶ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 171.

¹³⁷ E. Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, s. 6-7.

“Yaya ve atlı savaşçıları kendi ÷lkemde ikamet ettirdim şrdn ve Khk (Libyalı bir grup) kendi şehirlerinde sırtüstü yatıyorlardı, korkmuyorlardı, çünkü ne Kuş’tan ne de Suriye’den gelecek düşman vardı. Okları ve silahları cephaneliklerindeydi, onlarla mutlu olup kutlama yapıp içiyorlardı. Kadınları, çocukları yanlarındaydı, çünkü ben de onları korumak ve kollamak için orada bulunuyordum.”¹³⁸

Bu papirüste gör÷ldüğü üzere deniz kavimleri, Mısır firavunu III. Ramses’e yenildikten sonra ona tabi olmuşlar, sınır kalelerine yerleşip vergiye bağlanmışlardır. Bazı halklar da savaştan sonra Mısır ordularına paralı asker olarak katılmışlardır.

Ege Göçleri’nin Anadolu ve Doğu Akdeniz çevresi başta olmak üzere bütün Ön Asya’ya etkileri sadece siyasi olarak kalmayıp, verdikleri yıkımla birlikte sosyal ve ekonomik etkileri daha fazla olmuştur. Tunç Çağı’nın güçlü monarşik krallıkları olan Hitit İmparatorluğu, Mitanni devleti, III. Babil krallığı (Kaslar) ve Doğu Akdeniz’in küçük şehir devletleri teker teker ortadan kalkmış ve onların yerini teşkilatsız ve kültürsüz toplulukların kurduğu kabile devletleri almıştır. Bu felaketlerle gelen halkların getirdiği gerileme ile Anadolu, MÖ 12.-8. yüzyıllar arasında hiçbir yazılı vesikanın bulunmadığı karanlık devirler yaşamaya mahkûm olmuştur.

Deniz kavimleri göçleri sonrası yaşanan karanlık süreç içinde Tunç Çağı tamamıyla sona ermiş ve Yakın Doğu’da Demir Çağı başlamıştır. Levant bölgesinde yapılan arkeolojik araştırmalar ile bu bölgenin tam olarak Demir çağına girmesi MÖ 1000 yıllarına denk gelmektedir. Bu tarihlendirme süreci arkeolojik verilerin oranları ile de desteklenmiştir. Öyle ki MÖ 12. yüzyıl Yakınoğu silahlarının %3’ü demirden, gerisi tunçtandır. MÖ 11. yüzyılda demir kullanım oranı %20’lik bir yükselişle %6,6 oranına çıkmış ve MÖ 10. yüzyılda da %16,6’lık bir büyüme ile demir oranının %50’yi aşmış olduğu gör÷lmektedir. Demir madeni başta çok daha az bilinen değerli ve pahalı bir maden iken; metalürji tekniklerinin gelişmesi ve artan talep sayesinde zamanla yaygınlaşmış ve ucuzlamıştır. Ucuz olmasının asıl nedenleri de yer kabuğunda bulunan madenlerin %7’sini oluşturması ile, bakırdan 10.000 kez daha çok oranda, en yoğun

¹³⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 9.; E. Cline, *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, s. 8.

maden olması, yer yüzüne yakınlığı ve tunç yapımında karıştırılan bakırdan daha kolay çıkarılıp elde edilmesidir.¹³⁹

Demir madenini işleme teknolojisinin nerde geliştiği ve nereden yayıldığına dair pek çok görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre demir işlemenin Yakındoğu’da bilindiği, bazı yazılı belgelerde demir madeninden söz edilmesiyle ileri sürülür. Diğer bir görüş ise demir metalürjisinin Batı’dan Akdeniz ticaret yolu ile Doğu’ya geldiği ve yayıldığı görüşüdür. Doğu Akdeniz’de görülmesi ise deniz kavimlerinin, bölgeye hâkim olan Yakındoğu’nun üstün medeniyetlerine son vermesiyle başlamıştır. Demir madenini ergitmek için gerekli olan hammadde kaynakları, buradaki üretimi kültürler tarafından kullanılmıştır. Nitekim Doğu Akdeniz Dağları, Lübnan sediri, Toros Dağları’ndaki Toros köknarı, saçlı meşe ve tüylü meşe gibi pek çok baltalık ormanlara sahip olmasıyla bol odun kömürü kaynağı sunmuştur.¹⁴⁰

Karanlık ve sıkıntılı zamanların ardından, Doğu Akdeniz’de kurulan yeni etnik sistem birçok yeni olaylar ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Özellikle MÖ 10. yüzyıla gelindiğinde Ön Asya’da yeni toplumlar ve farklı siyasi oluşumlar belirmeye başlamıştır. Doğu Akdeniz kıyılarında İsrail ve Fenikeliler; Güneydoğu Anadolu’da Geç Hitit krallıkları; Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu bölgesinde Ege göçlerini fırsat bilen Sami kavimlerinin üçüncü göçünü gerçekleştiren Aramilerin kurdukları Arami şehir devletleri ortaya çıkmışlardır. Tüm bu krallıklar Ege Göçleri yıkımından hasar almadan çıkan Asur’un batı politikasında etkin bir role sahip olmuşlardır. Ancak bu kavimlerin içinden Aramilerin, Mezopotamya ve çevresine etkileri daha baskın bir şekilde olmuştur.¹⁴¹

¹³⁹ Hakkı Fahri Özdemir, “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, Adana, 2007, s.503.

¹⁴⁰ H. F. Özdemir, *a.g.m.*, s. 503-505.

¹⁴¹ G. Gökçek, O. Abacı, *a.g.e.*, s. 139.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MÖ I. Bin Yılın İlk Yarısında Doğu Akdeniz'in Siyasi Durumu

MÖ I. binyılın başlamasıyla Yakındoğu'nun çeşitli yerlerinde siyasi durumun yatıştığını ve yeni devletler sisteminin oluştuğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu dönemde tarih kayıtları yeniden yazılmaya başlandığı için, bu dönemlerin tarihleri için daha doğru bilgiler öğrenilmektedir. Ancak yazının tekrardan yayılması yüz yıllık bir zamandan sonra MÖ 9. yüzyılda gerçekleşecektir. Bu dönemin askeri olarak bölgeye hâkimiyet sahibi olan Asur devleti vardır. Ama Asur kaynakları henüz yetersizdir. Asur'un tam olarak hâkim olması için MÖ 7. yüzyıla gelinmesi gerekecektir. Bunun dışında diğer kavimlerin kaynaklarına da bakılması gereklidir. Birinci binyıl kavimleri içinde Mezopotamya'da Babil'i, Doğu Anadolu'da Urartu'yu, 8 yüzyılda Batı İran'daki Elam'ı ele alabiliriz. Ayrıca Mısır önemini hala sürdürürken, Suriye ve Filistin bölgesi ile Anadolu'da çok sayıda küçük devletlerin ile karşılaşmaktayız. Bunlardan kimisi ikinci binyıl kavimlerinin devamı niteliğinde iken; Fenike liman kenti ve Geç Hitit beylikleri gibi. Kimileri ise yeni devletlerdi; Suriye'deki Arami devletleri, Kenan diyarında İsrailoğullarının Birleşik Krallığı ve sonrasında ayrılan İsrail ve Yahuda devletleri ve komşularını sayabiliriz.¹⁴²

2.2. İsrailoğulları

İsrailoğulları, MÖ I. binyıla doğru Mısır'da firavunun kötü muamelesinden deniz kavimleri göçünün Mısır'la savaştığı kaos ortamından faydalanarak Hz. Musa önderliğinde önce Arabistan ve Suriye arasında kalan Sina çöllerinde 40 yıl süren yolculuklarının ardından, Tanrının onlara vadettiği bal ve süt akan topraklara geri dönmeyi başarmışlardır. Ancak onlar Arz-ı Me'vud olarak niteledikleri topraklarda, deniz kavimleri içinde gelip yerleşmiş olan Filistiler/Pelestler karşılaşmışlardır. Zor geçen uzun yolculuğun ardından İsrailoğulları, demirden silahlara sahip Filistilerle savaşmak için hiçbir savaş teçhizatına sahip değildi. Bu sebeple Doğu Akdeniz kıyısında bulunan Filistin bölgesinin arkasında kalan verimsiz ve çorak araziye yerleşmek zorunda kalmıştır.

İsrailoğulları 12 Kabile olarak Kenan bölgesinin çeşitli bölgelerini ele geçirerek yayıldılar. Bu dönemde kabilelerin birliğini, başa geçen ve Hakimler olarak anılan

¹⁴² M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 185-186.

Otniel, Ehud, Debora, Gideon, Yiftah, Samson gibi güçlü kişilikler sağlamışlardır. Ancak bu kişiler birer hâkim (Tevrat'ta Şof-Etim) statüsünde olup, bütün kabilelerin liderliğini yapacak ve Kenan'ın tamamının fethini başaracak güçte değildiler. İsrailoğullarının Kenan'a gelmeleri ve yerleşmeleri hakkında üç bilgi bulunmaktadır. Tevrat'ta Sayılar bölümüne göre Sina çöllerinde konaklayan İsrailoğulları, Kadeş-Barnea'dan itibaren Edom ülkesine doğru yola çıkmışlardır. Burada Edom kralı kalabalık göçebe grubuna geçme izni vermeyince, ülkenin çevresini dolaşp Ürdün nehrinin doğu yakasından İsrail diyarına girmişlerdir. Yine Tevrat'ta Sayılar (33) bölümünde anlatılan diğer bir öyküye göre İsrailoğullarının Edom ve Moab ülkelerine girdiklerinden ve Ürdün nehrinin batısındaki Yeriho'ya ulaştıklarından bahseder. Bu sebeple araştırmacılar, Kenan bölgesine iki ayrı zamanda girildiği kanaatine varmışlardır. Kenan'a giren İsrailoğulları hakkında bilgi veren diğer kaynak Tevrat haricidir. Mısır'da firavun II. Ramses'in oğlu olan Merneptah tahta geçişinin (MÖ 1220) beşinci yılında yazılan Merneptah yazıtında İsrailoğullarının Kenan'ı yeniden fethettiğinden bahsetmektedir.¹⁴³

Filistlerin sahip olduğu silahlar Anadolu Hatti insanların kullandığı silahlara benziyordu. Uzun boylu, savaşçı, cesur ve atılgan olan bu kavim, İbranileri çok uğraştırmıştır. Sayıca az olmalarına rağmen kuvvetli birlikleri sayesinde üstün hale geliyorlardı. Ayrıca yeni gelen göç dalgalarıyla da İsrail oğullarının en tehlikeli düşmanı oluyorlardı. Filistlerin bu bölgede Ekron, Asdod, Askolon, Gazze ve Gat gibi beş bölgede yurt tuttukları bilinmektedir. Bu bölgelerin her birinde Seren denilen başbuğ, kendi bölgesini idaresi altında tutuyordu.

Filistiler, İsrailoğulları kabilelerinin birbirleriyle ve komşularıyla yaptıkları anlaşmazlık zamanlarını da fırsat bilip İbranilere hâkim konuma gelmeyi başarıyordu. Hatta onları idareleri altında ezmeye başlamışlardı. Buraya görevli atayıp onları denetlediler. Kılıç, mızrak, bıçak gibi silah aletlerini yapmamaları için demircilerini çalıştırmadılar ve hatta yok ettiler. İsrailoğullarının Filistilere karşı galibiyet kazanmaları bir yana dursun yaşam alanlarını bile kaybetme tehlikesi yaşamaya başladılar. Karşılarında en sağlam silahlarıyla ve iyi bir şekilde organize olmuş Filistler, tek bir güç olarak bulunuyordu. Buna karşılık dağınık bir şekilde yaşayan İsrail kabileleri sadece kendi aralarında atışmaktan başka bir şey yapmıyordu. MÖ 1100

¹⁴³ Y. Beşalel, *a.g.e.*, s. 37-38.

yılında Mispa civarında bulunan Apek’de bir grup İsrailoğulları kavimleri ile yapılan kanlı bir savaştan İsrailoğulları büyük bir yenilgi ile çıktılar. Bunun sonucunda İsrailoğullarının, kendilerine galibiyet vermedi için Silo tapınağından getirttikleri kutsal Ahit Sandığı, düşman Filistilerin eline geçmiştir. Filistiler Kenan bölgesinin merkez ve güneyini hâkimiyetleri altına aldılar. Silo mabedi ve İbrani şehirlerini yıktılar. Halkın elinden silahlarını toplattılar.¹⁴⁴

İsrailoğulları bu kötü giden durumun ciddiyetini artık anlamaya başlamış ve güçlü bir liderin yönetimi altında birleşmedikleri sürece; sürekli yenileceklerinin ve aralarındaki bu sürtüşmelerin durmadan devam edeceğinin farkına varmışlardır. Bu hususta önderleri olacak kişi hem askeri komutan hem de siyasi bir hükümdar onları bu durumdan kurtarabilirdi. Bu amaçla zamanın dini bir lideri olan Peygamber Samuel’e danışılmıştır. Samuel monarşiye karşı olsa da teokrasi yönetimin bırakılıp monarşiye geçilmesini uygun görmüştür. Lider olarak da Benjamin kabilesinden Gibealı çiftçi Saul’u seçmiştir. Saul bütün İbrani kabilelerini birleştirerek düşmana karşı o zamana kadar görülmemiş büyük bir birlik kurdu. Bu birliğin Filistlere karşı zaferler kazanmasıyla, İbrani monarşisinin temelleri atıldı ve artık İsrailoğullarının milli duygularının uyanmasını sağladı.¹⁴⁵

Saul kral olmasıyla İsrailoğullarının Birleşik krallık dönemi (MÖ 1030-931) başlamıştır. (Harita-1) Bu dönem Eski Ahit’te diğer zamanlardan daha fazla anlatılır ve *altın çağ* olarak adlandırılır. Saul, Hz. Davud ve Hz. Süleyman’ın idaresindeki bu dönem, tarihçiler arasında görüş ayrılığına sebep olmuştur. Bazı araştırmacılara göre; Birleşik krallık döneminin arkeolojik veriler ile desteklenmesinin yetersiz olmasından dolayı gerçek olamayacağını ve Pers ve Helenistik dönem yazmanlarının yazdıkları efsanelerden olduğunu ileri sürerlerken; bazıları ise Tevrat’ta anlatılanların gerçekliğini kabul ederler. Bunların dışında asıl önem kazanan, İsrailoğullarının tarihlerinin Eski Ahit’te ilk kez Samuel bölümünde geçen krallık kurumu ile sadece kutsal kitapta kalmayıp tarih sahnesinde yer almaya başlamasıdır. Nitekim MÖ I. binyılın başlamasıyla Kenan çevresinde bulunan devletlerin az da olsa tarihi kayıtlarıyla

¹⁴⁴ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 311-312.

¹⁴⁵ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 313.

karşılaştırma yapılmaktadır. Fakat bu dönemin üç kralından ilki olan Saul hakkında bilgiler sadece Eski Ahit'te dayanmaktadır.¹⁴⁶

Kral Saul (MÖ 1020-MÖ 1004) isminin İbranice'deki anlamı "istenmiş, aranmış, ödünç verilmiş (tanrı tarafından)" anlamına gelmektedir. Tevrat'a göre; Saul genç ve güzel bir kişiydi. Saul'un kral seçilmesi, gençliğinde gösterdiği askeri başarılarla ilgilidir. İsrail krallığına geçtiğinde, etrafında bulunan düşmanları; Ammon Oğulları'na, Edom'a, Moab krallığına ve Filistilere karşı savaş açtı ve her ne tarafa yönelirse orayı yenerek döndü. (1 Samuel, 14:47) Saul İsrailoğullarını kabile yapısını bozmadı, aralarında olabilecek anlaşmazlıklara imkân vermedi. Ancak Saul'un siyasi ve askeri kral seçilmesiyle, Tanrının eli olan ruhani lider ve yargıç olan Samuel ile arası açıldı. Bu olay yargıçlar döneminden krallar dönemine geçişte ortaya çıkan güçlüğün göstergesidir.¹⁴⁷

Eski Ahit Samuel 1 bölümünde anlatıldığına göre, Tanrı Yehova Samuel aracılığıyla Saul'a şöyle der; *"RAB'bin sözlerine kulak ver. Her Şeye Egemen RAB diyor ki, 'İsrailliler'e yaptıkları kötülükten ötürü Amalekliler'i cezalandıracağım. Çünkü Mısır'dan çıkan İsrailliler'e "RAB seni kendi halkı İsrail'in Kralı olarak meshetmek için beni gönderdi. Şimdi karşı koydular. Şimdi git, Amalekliler'e saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür."*¹⁴⁸ Tanrının bu acımasızca isteği Amelekliler kavminin hepsinin öldürülmesi ve bütün mallarının tanrıya adanmasıdır.¹⁴⁹ Kral Saul, iki yüz bin askeri ve Yahuda kabilesinden de on bin askeri ile Amelekliler üzerine gider. Ameleklilerin halkını kılıçtan geçirirler. Ama Saul ve askerleri Amelek kralı Agak'ı sağ olarak esir alırlar. Bunun yanı sıra İsrail krallığı askerleri ele geçirdikleri koyun, kuzu, sığır ve besili danaların en iyilerini kendilerine ayırarak, sadece zayıf ve değersiz olanları tanrıya adanmışlardır. Saul askerleri üzerinde otorite sağlayamamış tanrı adaklarının askerlerin almasına müsaade etmiştir. Bu yüzden sözünü tam olarak yerine getirmediği için Tanrı Samuel yoluyla, Kral Saul'a hesap sormuştur. Saul yaptığından pişman oldu ve özürler diledi. Tanrı onu krallığa geçirdiği için pişman olmuştu ve Saul'un krallığını reddetti. Samuel tanrının buyruğunu tamamladı ve Amelek kralı Agak'ı tanrı huzurunda kılıcıyla parçaladı.

¹⁴⁶ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 33-34.

¹⁴⁷ Y. Beşalel, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴⁸ 1. Samuel, 1: 1-3.

¹⁴⁹ M. Nana, *a.g.e.*, s. 126.

Saul zamanla Tanrısal gücün kendini yalnız bıraktığını hissetmiştir. Belki de tanrı ile iletişime geçen bir peygamber olmadığı için kendini kötü hissetmiş olmalıdır. Bunun üzerine Filistinlilerin büyük komutanı Golyat'ı yenen ve halkın takdirini kazanan Yahuda kabile başı Davud, Saul ile rakip olmaya başlar. Saul, başarısını kıskandığı Davud'u yanına getirtir ve kendi askeri (zırh taşıyıcısı) yapar. Davud onun her zaman yanında bulunur, işlerini halleder ve hatta krala arp çalardı. Tüm bunlara rağmen kral Saul'un kıskançlık duygusu geçmez ve Davud'u defalarca öldürtmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Davud kaçmıştır. Bu durumu fırsat bilip saldırıya geçen Filistlilere karşı, Saul komutasında İsrail krallığı Gilboa'da savaşa çıktı. Ancak İsrail ordusu savaşı kaybetti ve kral Saul, Filistli askerin eline düştü. Tanrı, Saul'u daha önce Amelek savaşında sözünü tutmadığı için cezalandırmıştı. Saul, aşağılanmaktan korktuğu ve ölümünün bir Filistli tarafından olmaması için intihar etmiştir. Aynı savaşta Saul'un üç oğlunun öldüğü de bilinmektedir.¹⁵⁰

Saul'un ölümünden sonra yerine oğlu İş-baal/İşboşet geçti. Ancak diğer bir İsrail kabilesi olan Yahuda boyu Hebron'da Hz. Davud'un (MÖ 1004-MÖ 965) krallığını ilan ettiler. Daha önce Saul'un hizmetinde bulunmuş ve cesareti ve kahramanlığı ile ün yapmış olan Hz. Davud Yahuda memleketinin Beyt Lehem halkından Yesse'nin küçük oğludur. Hz. Davud ve İş-baal arasında uzun yıllar hâkimiyet yarışı yaşanmıştır. Yedi sene süren bu savaşın sonunda, İş-baal iki hizmetçisi tarafından öldürülmesi üzerine, zaten İş-baal'ın idaresinden hoşnut olmayan kuzeyde yaşayan İsrailoğulları kabileleri Hz. Davud'un krallığını tanımışlardır.¹⁵¹

Tevrat'a göre Hz. Davud Dönemi (MÖ 1004-MÖ 965) İbranilerin tarihinde savaş ve fetihlerle parlayan şeref ve zafer dönemidir. Hz. Davud hem dini bir peygamber hem de milli bir kahramandır. Düşmanları olan Filistlileri, Moab krallığını, Ammonluları, Oront vadisinin kuzeyindeki Arami Soba krallığını, Edomluları yerle bir ederek Dımişk'taki (Şam) Arami krallığını haraca bağlamıştır. Otoritesi ile İbrani kavimlerini birliğe bağlamış ve bu birliğin sınırlarını genişletmiştir. Tanrının vadettiği toprakları Kızıldeniz'den Fırat Nehrine kadar ulaştırmıştır.¹⁵²

¹⁵⁰ M. Liverani, *a.g.e.*, s. 404.; Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁵¹ Ahmet Usta, "Ali Reşat'ın Tarih-i Kadiminde İbraniler", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 14-15, Haziran, 2003, s. 142.

¹⁵² Abdulvehap Ballı, Ali Fuat Gökçe, "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu", *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, S. 5, 2021, s. 68.

Davud Dönemi'nde Filistinlileri birçok kez yenilgiye uğratmış ve onların kıyı şeridine doğru uzaklaşmalarını sağlamıştır. İsrailoğullarının merkezinde kalan ve Yebusilerin elinde olan Kudüs kenti, Kuzey ve Güney kabilelerin birleşmesinde engel olmaktadır. Davud, MÖ 1000 civarında Kudüs şehrini Yebusilerin elinden alarak şehri zapt etti. Filistiler'den geri alınan Ahit Sandığı'nı buraya getirerek Kudüs'ü İsrail krallığının başkenti ilan etti. Davud buraya büyük ve görkemli Kûs tapınağı yapmak için planlar tasarladı. Ancak, dini lider Natan'ın sözlerine uyarak bu işi kendinden sonra gelecek olan varisine bırakmıştır.¹⁵³

Davud, Sur kralı Hiram ile yaptığı anlaşma ile İsrailoğulları tarihinde ilk kez ticari ilişkiler yolunda adım atan kral konumuna erişmiştir. Bu anlaşma ile Fenike-İsrail siyasetinin geleceği de belirleniyordu. Tacir bir kral olan Hiram, Doğu Akdeniz'de Davud'un fetihlerini ve yayılma alanlarını yakından takip ediyordu. Ticaret kervan yollarının İsrailoğullarının eline geçmesi sebebiyle de iş birliği yapmanın imkânlarını arıyorlardı. İsrailoğulları da bu yakınlaşma ile güney ve doğusundaki Araplar ile Sur'daki müttefiklerinden ticareti ince ayrıntısına kadar öğreniyorlardı.¹⁵⁴

Davud Dönemi'nde İsrailoğulları ordusu iki gruptan oluşuyordu. Biri Davud'un kahramanları denilen ve daimî kuvvet grubu olan Gibborimler, diğeri ise savaş ve tehlike anların İsrail kabilelerinden toplanan ve eli silah tutan askerlerin oluşturduğu Şabalardır.¹⁵⁵

İsrail krallığının Hz. Davud Dönemi'nde bu kadar geniş alanlara seferlere çıkabilmesi, o dönemde Asur devletinin duraklama devresine denk gelmesinden ibarettir. Nitekim İsrail krallığı ele geçirdiği alanlarda bir devlet hâkimiyetinden çok bir beylik yönetimine benzemektedir. Bunun sebebi İbranilerin bu topraklara Kenanlılar üzerine gelmeleri ve kaynaşma imkânı olmamasıdır. Hz. Davud'un bu hâkimiyet alanı içinde Eski Ahit haricinde bilgi veren arkeolojik kaynaklar hem az hem de tartışmalıdır. Kudüs'te bulunan Opel'in güneyindeki anıtsal yapının kral Davud'a ait olduğu düşünülse de genel görüş kral Süleyman'a ait olduğunu üzerinedir. Bu döneme ait olduğu düşünülen diğeri bir yapı Davud Şehri'nin doğu yakasında bulunan Yebus Rampası (taş basamaklı yapı)'dır. Bir diğeri tartışmalı konu, Kudüs şehrinin ele geçtiği MÖ 10. yüzyılda henüz yeni ikamet edilmeye başlanıldığı görüşüyle birlikte bu kentin

¹⁵³ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁵⁴ M. Nana, *a.g.e.*, s. 176-178.

¹⁵⁵ Ş. Günlaltay, *a.g.e.*, s. 322.

başkent olacak kadar gelişmediği sadece köy görünümünde yer olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Yazılı arkeolojik buluntular ise Tel Dan şehrinde bulunan ve üzerinde bir satırda Aramice “Davud’un Evi” yazılı olan stel ve Moab Kralı Meşa’nın İsrail krallığına karşı kazandığı bir zaferini anlattığı Meşa Steli’inde geçen “Davud’un Evi” kelimeleri ile kısıtlı olarak ele geçmiş olması, Hz. Davud Dönemi’nin Eski Ahit’te anlatıldığı kadar parlak bir dönem olmadığını akla getirmektedir.¹⁵⁶

“Davud’un Evi” yazılı olan Tel Dan Steli, İsrail’in kuzeyinde bulunan Galile bölgesindeki Hermon Dağı eteklerinde 1993 yılında ortaya çıkarılmıştır. Stelin bulunduğu bölgedeki yıkım izlerinin, III. Tiglat Pilaser’in MÖ 733-732 yıllarında İsrail’in kuzeyine yaptığı seferlerle aynı dönemde olduğu belirtilmektedir. Asur kralının saldırıları sonucunda İsrail ve Yahuda krallıklarının yanında küçük şehir krallıkları da saldırılara maruz kalmışlardır. Tel Dan kentinin Asur saldırılarından ilk etkilenen kentlerden olduğu bilinmektedir. Stelde yazılanlar Asur saldırılarından bahsetmese de siyasi bir metin olduğu anlaşılmaktadır. Yazılı metnin çevirisi şöyledir:

1. ...
2. ...*babam doğruldu*
3. ...*ve babam öldü, o [kaderine] gitti [İs-]*
4. *rail önceden babamın topraklarına...*
5. *ben [İsrail’e karşı savaştım?] ve Hadad benim önümden gitti...*
6. ...*kralım. Ve ben kılıçtan geçirdim [onların X piyadelerini ve savaş ara-]*
7. *balarmı ve iki bin süvarisini...*
8. *İsrail kralı. Ve [ben] kılıçtan geçirdim [... kra-]*
9. *lını **Davud’un evinin**. Ve ben yerleştirdim...*
10. *onların topraklarını*
11. *diğerleri...[...hü]*
12. *küm sürdü İs[rail]in üzerinde*
13. *üzerine kuşatma...*

Bu metni yazdıran kralın adı metinde geçmese de muhtemelen Asur kralı III. Salmanassar’ın ölümünden sonra İsrail’in kuzeyinde hâkimiyet kurmaya çalışan Şam

¹⁵⁶ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 41-42.

kralı Hazael tarafından Şam (Damascus) kralı tarafından yazdırıldığı düşünülmektedir. Metinde Şam kralı, İsrail ve Yahuda krallıklarını kılıçtan geçirterek yendiğini söylemektedir. Nitekim MÖ 9. yüzyıl hem İsrail, Yahuda ve Şam krallıklarının kendi aralarında savaşlar yaptıkları hem de Asur krallığının yayılmacı politikasına karşı ittifak haline geldikleri bir dönem olmuştur. Şam ve İsrail krallığı arasında geçen ticaret yollarına egemen olma savaşında, Yahuda kralı Ahazya, İsrail kralı Yoram'a destek olmuş, ancak Yoram savaşta yaralanınca, Hazael desteğiyle Yehu İsrail tahtına geçmiş ve Yoram ve Ahazya'yı öldürtmüştür. Stelde adı geçen Davud Evi kralının Yahuda kralı Ahazya olduğu ve İsrail kralının da Yoram olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Dolayısıyla Tel Dan Steli üzerindeki Davud Evi adlandırmasıyla, Davud soyundan gelenlerin devam ettirdiği Yahuda krallığı ve Kudüs akla gelmelidir. (Resim-2)

Davud, 40 yıl idaresinden sonra hastalanıp yatağa düştüğünde, Peygamber Natan'ın isteği ile, yerine Bethseba'dan olan küçük oğlu Süleyman'ı varisi olarak atadı. Diğer oğulları olan Abşalom ve Adonia babalarına karşı isyanı çoktan çıkarmışlardı. Bu isyanlar bastırıldı. Davud'un oğluna bıraktığı vasiyeti, kendine ihanet eden komutanlarının yok edilmesi idi.

Süleyman'ın veliaht olarak tahta çıkmasının Eski Ahit 1. Krallar 3'te anlatılan olayla tanrı tarafından desteklendiğinin duyurusu yapılmaktadır. Bu hikâyeye göre; Süleyman tepedeki bir tapınak ile Gibyon yakınlarındaki bir sunağı ziyaret ettiği anlatılır. Burada uykuya dalan Süleyman'ın rüyasına Yehova girerek ona bir dilek hakkı verir. Süleyman da tanrıdan bilgelik ister. Burada anlatılanlar ile tanrı Yehova'nın Süleyman ile iletişime geçerek onun krallığının onayladığı ima edilerek Süleyman'ın hakkı olduğu meşrulaştırılır.¹⁵⁸

Davud'un oğlu Süleyman (MÖ 970/968-MÖ 931), bu karmaşık olayların ardından Birleşik İsrail Krallığı'nın son kralı olarak tahta çıkmıştır. İlk işi, babasının vasiyeti üzerine; diğer veliahdı savunan baş haham Abijatar ile Şaba grubu askerlerinin generali ve Davud'un sağ kolu olan Joap'ı cezalandırmak oldu. Böylece kardeşi Adonia, General Joap ve komutanı Şimei hemen idam edildiler. Baş haham Abijatar ise sürgüne gönderilmiştir.

¹⁵⁷ Şeyma Ay Arçın, "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2018, s. 3-4.

¹⁵⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 97.

Süleyman babasından öyle büyük ve güçlü bir krallık devralmıştır ki hakimiyeti sadece İsrail krallığının topraklarıyla sınırlı kalmayıp komşu ülkeler de hakimiyeti altında vergiye bağlamıştır. Birleşik monarşi devri Süleyman Dönemi'nde altın çağını yaşamıştır. Savaş ve seferlerin olmayışı sanatın, edebiyatın ve ticaretin gelişmesine vesile olmuştur. Kral Süleyman çok sayıda güzel şehir ve sağlam kaleler yaptırmış, İsrailoğulları halkı da onun merkezi yönetimi ve dini sistemi altında gururla birleşmiştir. 12 İsrail kabilesi Süleyman'ın idaresi altındaki valiler ile yönetiliyordu. Tanrı ona bilgelik, derin sevgi ve kıyılarıdaki kum kadar anlayış vermiştir.¹⁵⁹ Ayrıca diğer hükümdarlara karşı stratejik davranarak onların kızları ile evlenerek daha savaş başlamadan önlemeye çalıştığı da görülmektedir. Örneğin Firavunun kızı ile evlenerek bir evlilik- akraba birliği kurmuş ve bu sayede batıdan gelebilecek tehlikeleri engellemiştir.¹⁶⁰

Süleyman'ın askeri başarısından çok politik gücü daha üstündü. Barışçıl bir siyasetle, sorunlarını diplomatik yollar çözmüş ve bu sayede neredeyse dönemin büyük hükümdarları kadar nüfuz sahibi olmuştur. Fenikeli Tir (Sur) kralı Hiram ile Davud arasında yapılan dostluk anlaşmasını daha da kuvvetlendirmiştir. Süleyman yaptırmak istediği saray ve mabet yapıları için, Fenike'den kereste vb gibi inşaat malzemeleri satın almış ve hatta altın getirtmiştir. Aynı zamanlarda Mısır ile de dostluk anlaşması sağlanmıştır. Süleyman, Fırat kervan yolu üzerinde bulunan Filistin'e sefer için gelen Mısırlılar ile tanışma fırsatı bulmuştur. Her iki tarafında karşılıklı olarak sınır güvenliklerini güvence altına alma sebebiyle anlaşma kararına vardıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen Mısır'ın XX. Sülalelerinin son hükümdarı olan firavununun kızı ile evlenerek çeyiz olarak, firavunun Filistin'den ele geçirdiği Gezer şehrini almıştır. Ayrıca Süleyman'ın Fenikeli Tir kralı Hiram'ın kızı ile evlendiği de bilinmektedir.¹⁶¹ Kral Süleyman'ın haremine bir de Ammon krallığından Namah ile yapılan diplomatik evlilik anlaşması sonucunda Ammon prensesi gelmiştir. Süleyman'ın bu evlilikten olan oğlu Rehoboam Süleyman'dan sonra tahta geçecektir.¹⁶²

Süleyman'ın yaşadığı babasından kalma Siyon tepesindeki sarayı bu geniş ailesine dar gelmiş olmalı ki yeni saraylar inşa ettirmek ve bunun yanında da babasının Kudüs'te yapmayı planladığı ancak tanrı tarafından yarım bıraktıran Kudüs mabedinin

¹⁵⁹ 1.Krallık, 4: 1-29.

¹⁶⁰ 1.Krallık, 3: 1.

¹⁶¹ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 324-325.

¹⁶² Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 44.

tamamlamak için Fenike'den mimarlar, ustabaşları ve işçiler getirtmiştir. Bu yapıların ve sarayın giderleri için, İsrail krallığının başlarında valiler bulunan 12 ayrı idari bölgesinden her ay birinin ödemiş olduğu vergiler temin edilmiştir. Böylelikle Süleyman mabedi de denilen tapınağın inşası tamamlanmıştır.

Eski Ahit'e göre Tanrı İsrail oğullarına başka uluslardan yabancı kadınlarla evliliği yasaklamıştır. Bunun sebebi de evlilik ile başka uluslarla tanışmak ve onların tanrılarını da tanımak anlamına geliyordu. Ancak Süleyman Fenikeli, Mısırlı ve Ammonlu kadınla evlenmesine rağmen tanrı onu babasının hatırına cezalandırmamış ve krallığın kendi ailesinde kalacağını bildirmiştir. Ama krallık oğluna geçeceği vakit krallığı oğullarından alıp ikiye ayıracağını bildirmiştir. 40 yıllık idaresinden sonra Süleyman'ın yerine oğlu Rehoboam geçmiştir. Ancak babasının döneminde aşırı yüklenen vergi sebebi ile yoksullaşan İsrail halk onun krallığını kabul etmeyerek isyan başlatmışlardır. Rehoboam bu olaylardan kaçarak Mısır'a sığınmıştır. Orada daha önce Şilo kentinde isyan edip sonrasında Mısır'a sığınan Nebat'ın oğlu Yereboam ile karşılaşır. Yereboam, ona vergi yükünü azaltması ile halkının ona kulluğunun süreceğini bildirmesine rağmen Rehoboam bunu kabul etmez. Bunun sonucunda Yereboam ve yanındaki İsrail boyları birleşerek Birleşik krallıktan ayrılırlar. Bu ayrılma ile Birleşik İsrail Krallığı kuzeyde "İsrail Krallığı" ve güneyde "Yahuda Krallığı" olmak üzere ikiye bölünmüştür.¹⁶³ (Harita-2)

2.2.1. İsrail Krallığı ve Doğu Akdeniz'e Yapılan Asur Seferleri

İsrail krallığı, Yereboam ve 10 İsrail kabilesi tarafından, başkent Samiriye'de kurulmuştur. Tevrat'ta Yereboam'ın krallığının ilahi olarak ona peygamber Ahiya tarafından verildiği belirtilmektedir. Peygamber Ahiya, üzerindeki pelerinini yırtıp 12 eşit parçaya böler ve 10 parçasını Yereboam'a verir. Geri kalan iki parçayı da Davud'un hatırına Davud'un soyundan ilerleyen Yahuda krallığına bırakmıştır. Bu sembolik olay ile Yereboam'ın hâkimiyetine verdiği on kabile simgelenmiştir.¹⁶⁴

Yereboam, (MÖ 931-910) İsrail krallığının ilk başkentini Şekem kenti olarak belirlemiştir. Bu kentin özelliği, Mısır'dan çıkış ile İsrail oğulları halkının Yeşu liderliğinde ilk kez Tanrı Yehova'yı tanıdıkları ve Hz. Musa'nın emirlerini tekrar ettiği

¹⁶³ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 47-48.

¹⁶⁴ Jean Christophe Attias, Esther Benbassa, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, Çev. Nihal Önel, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 42.

yer olmasıdır. Bunlara bir de ağır vergilerden ezilen on kabilenin birleştiği yer olma ve dini merkez özellikleri eklenmiştir.¹⁶⁵

Yereboam, İsrail halkının Süleyman mabedine gidip tapınmalarının yasaklamış ve biri Beyt El'de diğeri Dan kentinde olmak üzere iki tapınak yaptırmıştır ve iki altın buzağı heykeli yerleştirerek bu putların onları Mısır'dan kurtardığını duyurdu. Bu tapınakların yapılma sebebi bir yandan dini olmakla birlikte diğer taraftan ekonomik yönü olmasıdır. Vergi ödeyen ve ezici çoğunluğu oluşturan İsrail krallığı, Yahuda krallığı idaresindeki Süleyman mabedine gidip ibadetleri sırasında oraya gelirlerini bırakıyorlardı. Bu da Yahuda krallığına refahlık sağlıyordu. Bunun önünün kesilmesi, İsrail ve Yahuda krallığının arasında savaş çıkmasına kadar durumu kötüleştirmiştir. Bunlara ek olarak Yahuda boylarına gelen, Süleyman Dönemi'nde Fenike kralı Hiram ile yapılan anlaşma ile transit ticaretten elde edilen gümrük gelirleri artık Hiram ve Süleyman'ın ölümleri ardından kesilmiştir. Ayrıca vasal olan Edom, Ammon ve Moab krallıkları Birleşik krallığın ikiye ayrılmasını fırsat bilip haraç ödemekten vazgeçmişler ve Ürdün'ün doğusu ve Ölüdeniz güneyinde kervan yollarının önemli noktalarını işgal etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla buradan gelen gelirden de olan Yahudalılar sadece dağlık yerlerde koyun yetiştirmeye mahkûm edilmişlerdir. Kuzey tarafta ise boyunduruktan kurtulan İsrail halkı tarımla uğraşüyor ve verimli toprakları üzerinde üzüm, zeytin, incir, tahıl üretiyorlardı.¹⁶⁶

İki krallığa ayrılmanın beşinci yılında, Mısır firavunu Şoşenk (Tevrat'da Şişak), Mısır ordularını İsrail krallığı üzerine göndererek önemli kentleri yerle bir etmiş ve yağmalatmıştır. Firavun Rehoboam'ın idaresindeki Yahuda kentlerine dokunmamıştır.¹⁶⁷ Mısır'daki Karnak Tapınağı duvarındaki kitabeye göre, firavun Kuzey Suriye-Mezopotamya'daki Mitanni topraklarına kadar seferler düzenlediğini söylemektedir. Bu ifade biraz zaferin abartısı gibi olsa da Kenan bölgesindeki birçok şehrin adının ayrıntılı olarak verilmesi Firavun Şoşenk'in, Mediggo bozkırını (İbni Amir veya Yezrael ovası) aşarak Ürdün düzlüğündeki Taberiye, Bisan vs. gibi Kenan ve İsrail şehirlerini ele geçirdiğini göstermektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 49.

¹⁶⁶ M. Nana, *a.g.e.*, s. 216-217.

¹⁶⁷ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁸ M. Nana, *a.g.e.*, s. 219.

İsrail krallığının kurucusu ve ilk kralı olan Yereboam'dan sonra yarım asır boyunca tahta çıkmada saltanat şekli babadan oğula geçemedi. Çünkü Yereboam, komutanı Başaa tarafından öldürülmüştür. Başaa Dönemi'nde İsrail krallığı, Yahuda kralı Asa ve Aram- şam kralı Ben Haddad ittifakından oluşan birliklere karşı yenilmiştir. Başaa da kendi yaptığı şekilde komutanı Zimri tarafından katledilerek krallığa yine komutan geçmiştir. Ancak Zimri de kral olduktan sonra önceki krala yaşattığını yaşamadan ölmeyecektir. Kral Zimri'nin krallığına da komutanı Omri son vermiştir. Bütün bu yaşanan saltanat savaşlarının sonunda Omri hanedanlık krallığını devam ettirmede başarılı olabilmıştır. Omri başkenti Şekem'den alıp üç fersah uzaklıkta bulunan Efraim bölgesinde bulunan Samiriye şehrine taşımıştır. Samiriye kenti bir tepenin sırtına kurulmuş, savunması kolay, geniş verimli arazilere ve suyu bol olan bir ovaya sahipti. Bu kent Filistiler'den alınan en güzel şehirdi. Asur kaynaklarında İsrail krallığı için "Omri Evi" ya da başkentine atfen Samarya adı kullanılmıştır.¹⁶⁹ Omri'in oğlu Ahab, Fenike kralının kızı prenses İzebel ile evlenince prenses, İsrail topraklarına Fenike dininden tanrıça Aşera'yı (Astarte) getirdi. Burada Fenike tanrısı Baal adına bir tapınak ve mezbaha inşa edildi. Tanrıça Aşera'nın (Astarte) putu tapınağa dikildi.¹⁷⁰ Bu durum tanrı Yehova'nın yabancılarla evlilik emirlerine uymadığı için Eski Ahit yazarları tarafından bolca eleştirilmiştir.

Eski Ahit dışında Omri ve hanedanlığı için yazılı bilgi veren Moab kralı Meşa'nın yazdırdığı Meşa Steli, Tevrat'ın aksine Omri ve soyunun başarılı idaresinden övgüyle bahsetmektedir. 1868 yılında Ürdün'de bulunan ve günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenen stelin, Moab yazısı ile Fenikece yazıldığı bilinmektedir. Stelde İsrail krallığının Moab ülkesini vergiye bağlaması şöyle anlatılır:

"Omri, İsrail Kralı, Medeba ülkesini mülkü yaptı. Ve orada kendi yılları ve oğullarının yarıyılına kadar oturdu: 40 yıl. Ama Kemoş onu benim günlerimde geri verdi."

İsrail kralları olan Omri ve Ahab dönemlerinde Moab krallığı, İsrail krallığına vergi ödemiştir. Ancak Ahab, Asur krallığına karşı Şam kralı ile birleştiğinde Moab

¹⁶⁹ M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁷⁰ A. Usta, *a.g.m.*, s. 146.

üstündeki hâkimiyeti azalmış ve bu durumdan faydalanan Meşa, ülkesinin yönetimini yeniden eline geçirmiştir.¹⁷¹

İsrail krallığında Omri hanedanlığının başarısı, Asur kralı III. Salmanasser'e karşı Tryos kralı ile hanedanlık ittifakı kurarak Ürdün'ün doğusundan güneye kadar olan topraklarının kontrolünü 9. yüzyılın sonlarına kadar elinde tutmasıdır. Ancak Moab kralına ait Meşa Steli'nde anlatılanlara göre Asur saldırıları devam etmiş ve eski Ürdün'ün kaybedilmesi ile Omri hanedanlığı Yehu adlı bir general tarafından kanlı bir isyanla devrilmiş ve Omri ailesinin hepsinin katledilmesi sonucu, İsrail krallığına bir asır hükmedecek olan Yehu hanedanlığı tahta geçmiştir. Bu döneme İsrail ve Şam arasında ticaret yollarının denetimi ve ticari üstünlük sebebiyle savaşlar damgasını vurmuştur.¹⁷²

Yehu İsrail krallığının başına, Asur kralı III. Salmanasser'in saldırısına karşı İsrail kralı Ahab ve Hamat kralı Urhilena'nın oluşturduğu Suriye ittifakında yer alan Şam kralı (Damascus) Hazael (Adad-İdri) tarafından desteklenerek çıkmıştır. Karkar savaşında İsrail ordusu Asur'a karşı bu koalisyonda savaşıırken, Yehu tahta çıktığında devam eden Asur saldırılarına karşı bu koalisyona katılmayı reddetmiş ve Asur kralı III. Salmanasser ile anlaşmıştır. Bu anlaşma Yehu'ya rahatlık getirmemiş aksine İsrail krallığı Asur'a vergi ödeyen vasalet devlet statüsüne girmiştir. Ayrıca Şam kralı Hazael'in intikam için Asur vasalı olan İsrail krallığına saldırdığında III. Salmanasser hiçbir yardımda bulunmamıştır. III. Salmanasser'den sonra bölgedeki Asur tehdidi iç karışıklıklar sebebiyle bir süre azaldığında, İsrail krallığı kendini biraz olsun toplama fırsatı bulsa da bu çok uzun sürmemiştir.¹⁷³

Yehu'da sonra yerine oğlu Yehoahaz (MÖ 814-798) geçmiştir. Bu kralın tanrı Yahwe'nin izinden saptığı bilinmektedir. Krallığı döneminde İsrail krallığı, Şam kralı Hazael'in oğlu Ben Hadad'ın hâkimiyetinde bulunan Gat (Tell eş-Şafi/Gath) kentine seferler yapmıştır. Yehoahaz'ın ölümüyle tahta oğlu Yehoaş geçmiştir. Yehoaş Yahuda kralı Amazya ile savaşıp Kudüs'e kadar girmiş ve hazineden değerli mallar elde edip Samariye'ye taşımıştır. İlk önce tapınak tamirini planlayan Yehoaş Şam kralı Hazael'in saldırıları nedeniyle planından vazgeçmiştir. Şam kralı Gat kentini tamamen

¹⁷¹ Ş. Ay Arçın, "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", s. 6.

¹⁷² A. Kuhrt, a.g.e., C. II, s. 114.

¹⁷³ Eric Cline, Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 104.

hakimiyetine aldıktan sonra hedefine Kudüs'ü almıştır. Yehoaş, Kuzey krallığını Şam krallığının saldırısından bütün saray ve tapınak hazinesini toplayıp yüksek miktarda haraç ödeyerek kurtarmıştır. Bu saldırılardan sonra Şam kralı ticaret yollarına hâkim olmuş ve İsrail ve Yahuda krallıkları da MÖ 830'lardan MÖ 8. yüzyıl başlarına kadar Şam kralının üstünlüğünü tanımak zorunda kalmışlardır.¹⁷⁴

Yehoaş Dönemi'nde olduğu düşünülen Asur saldırısı, kral III. Adad Nirari tarafından gerçekleştirilmiştir. MÖ 805/6 yıllarında Samariye kentine doğru batı yönünde sefere başlayan Asur kralının bu seferi hakkında bilgi veren yazılı belge, Tel El Rimah'ta bulunmuş olan Rimah Steli'dir. Bu stelde geçen laşu isminin Yehoaş olduğu tahmin edilmektedir. İsrail krallığı ise Humri (Omri) ismiyle yazılmıştır. III. Adad Nirari seferleri ile hâkimiyeti altına aldığı kentleri vergiye bağladığını belirtmektedir:

*“Fırat kıyısından, Hatti memleketi, tüm Amurru memleketi, Tiyre, Sidon, Samaria (Humri), Edom (ve) Palastu, batıdaki büyük denize kadar bölgeyi kontrolüm altına aldım. Onları vergi ve harçla kendime bağladım.”*¹⁷⁵

Yeni Asur Devri kurucusu III. Tiglat Pilaser, tahta çıktığında Asur ülkesi hem ekonomik yönden hem de siyasi yönden çok zayıftı. Bu sebeple kral hemen dört bir tarafına seferlere başlamıştır. O dönemde Akdeniz kıyısında üç ülke bulunuyordu; İsrail krallığı, Yahuda krallığı ve Filistin. Buralarda bulunan küçük şehir yapıları Asur yıkımından kurtulamamışlardır ve vergiye bağlanmışlardır. Bu dönemde İsrail krallığının başında Manehem (MÖ 742-740) bulunuyordu. Manehem'den sonra yerine oğlu Pekahya geçmiştir. Ancak Pekahya, vergi altında ezilen halk ile Şam kralından destek alan ve Asur karşıtı olan Pekah tarafından öldürülmüştür. İsrail kralı olduktan sonra Pekah, Şam kralı Rezin ile birleşip Asur'a karşı oluşturdukları güç ittifakına Yahuda kralı Ahazı da katmak için sefer düzenlemişlerdir. Fakat Asur kralı Tiglat Pilaser ile Düşman olmamak için bu koalisyona katılmamıştır. Bunun üzerine Suriye-Efrain'de Asur kralı Tiglat Pilaser ile savaşıyan Pekah, Asur kralı tarafından tahttan indirilerek yerine son İsrail kralı olan Hoşea'yı geçirilmiştir. III. Tiglat Pilaser İsrail krallığının birçok şehrini ele geçirmiş ve Hoşea idaresinde çok küçük bir kent kalmıştı. İsrail krallığının bu durumdan kurtulamamasının asıl sebebi İsrail krallığının içinde bulunduğu siyasal alanda kabileler arasında ikiye bölünerek tek bir politik güç

¹⁷⁴ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 57-58.

¹⁷⁵ Şeyma Ay, “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, *History Studies*, C. 3, S. 1, 2011, s. 4.

oluşturamamasıdır. İsrail kavimleri olan Giladlılar ve Manassilerin Asur saldırılarına karşı nasıl karşılık verileceği konusundaki ayrışmaları, siyasal bağımsızlıklarını kaybetmelerine neden olmuştur.

III. Tiglat Pilaser'in ölümünden yaralanmak isteyen Hoşea, V. Salmanasser'in tahta yeni çıktığında Asur krallığına karşı isyan etmiştir. Doğu Akdeniz bölgesine sefere çıkan V. Salmanasser ilk önce Fenike bölgesine saldırıp burayı vergiye bağlamıştır. Fakat Tyre egemenliğindeki vasal devletlerin Asur kralından yardım istemesi üzerine MÖ 725 yılında yine Fenike üzerine sefere çıkmıştır. Ancak bu seferden başarısız olarak dönerken yönünü İsrail krallığı üzerine çevirmiştir. Asur kralının buraya gelme sebebi Eski Ahit II. Krallar Bölüm 17: 1-6'da; İsrail kralı Hoşea'nın Asur'a karşı Mısır ile iş birliğine girmesi ve Asur kralına ödemesi gereken vergiyi Mısır kralına göndermesi olarak açıklanmaktadır. Bu sebeple Asur kralı İsrail krallığının başkenti olan Samariye'yi kuşatmıştır.¹⁷⁶

V. Salmanasser, İsrail krallığının Samariye kentini kuşatması üç yıl sürmüş ve üçüncü yılın sonunda kent, MÖ 722'de tamamen teslim olmuştur. İsrail krallığı artık bu saldırıdan sonra tarihe karışmıştır. V. Salmanasser'den sonra Asur kralı olan II. Sargon ülkenin fethini tamamlamıştır. Samariye kentinde bulunmuş Akadça yazılı bir kitabede, II. Sargon'un İsrail krallığı topraklarından yaşayan on kabileden birçok İbrani'yi sürgüne gönderdiği ve İsrail krallığının başkenti olan Samariye kentini ele geçirip bütün İbranileri Asur'dan çok uzaklara sürüp dağıtmış oldukları yazılıdır. II. Sargon'un kendi yazdırdığı bir yazıtta da *"Omri hanedanına ait geniş toprakları"* zapt ettiği ve *"27.290 İsraili'yi sürdüğü"* kaydedilmiştir. Tevrat'ta ise İsrail Samariye krallığının yok edilmesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: *"Ve Asur Kralı, Hoşea' da hainlik buldu. Çünkü Mısır kralı, Soy'a ulaklar göndermişti ve yıldan yıla olduğu gibi Asur kralına vergi göndermedi ve Asur Kralı bütün memlekete çıktı ve Samariye'ye geldi ve onu kuşattı. Hoşea'nın dokuzuncu yılında Asur kralı Samariye' yi aldı ve İsrail'i Asur'a sürdü ve Onlar'ı Halah'ta, Gozan Irmağı olan Habor'da Medler'in şehirlerinde oturttu."* (II. Krallar, Bölüm 17: 4-6)

Dünyanın pek çok yerinde, bu kaybolan on kabileden olduğunu söyleyen birçok Yahudi topluluk bulunmaktadır. Ancak II. Sargon İsrail krallığını kuşattığında on kabilenin hepsi Samariye'de yaşamıyordu. Asur'a gidenler girdikleri halkın içine

¹⁷⁶ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 61-65.

karışıp yok olmuşlardır. Tek tanrı dinini bırakıp çoktanrılı Fenike dinine geçmenin moda olduğu Samiriye kentinde bazı İsraililerin yok olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Asur, Babil gibi uluslar hiç iz bırakmadan yok olmuşlardır. Buna karşılık Tek tanrı inancı ve kutsal kitabın gücü ile İsrail krallığı halkı tamamen yok olmamıştır. Asur'a sürülenlerden bir kısmı da dinine sadık kalmış ve 150 yıl sonra açıklanan ideolojiyi savunan Yahuda'ya katılmışlardır. Tevrat'a göre II. Sargon tarafından, İsrail halkından boşalan Samiriye bölgesine kendi halkı başta olmak üzere Babil'den, Kuta'dan, Avva'dan, Hamat ve Sefarim'den gelen insanlar yerleştirilmiştir.¹⁷⁷

2.2.2. Yahuda Krallığı ve Doğu Akdeniz'e Yapılan Babil Seferleri (Yahudi Sürgünü)

Yahuda Krallığı, 12 İsrail kabilesinden; Yahuda ve Benyamin kabilelerinin birleşimiyle başkent Kudüs olmak üzere Davud soyundan gelen, Süleyman'ın oğlu olan Reheboam liderliğinde MÖ 931/929 yıllarında kurulmuştur. Yahuda Kenan diyarının güneyinde yer almasından dolayı Güney krallığı olarak da anılmaktadır. Kudüs krallığı Doğusunda Ölüdeniz, güneyinde Necef Çölü ile çevrili olması sebebiyle doğal bir koruma alanına sahiptir. Kuzeyinde ise İsrail krallığı bulunmaktadır.¹⁷⁸

Yahuda adı köken olarak İbraniler tarihinde, Eski Ahit'te İsrail'in on iki kabilesinden biri olup ve Yakup'un (İsrail) oğlu Yahuda tarafından kurulmuş kabileye, dolayısıyla Yakup'un oğlu Yahuda'ya dayanmaktadır. Yahuda kelimesi belirtildiği gibi aslında bir şahıs ismi iken, daha sonra bir grubu temsil eden anlam yüklenmiştir. MÖ 1030 yılında Birleşik Krallık veya İsrail Krallığı kurulmuş ve bu devletin bir asır hâkimiyet sürmesinden sonra MÖ 931 yılında ikiye bölündüğünde, Yahuda/Yahudiye adı belirli bir bölgeyi veya siyasi yapıyı ifade eden bir terim halini almıştır. Güney krallığını oluşturan Yahuda krallığı, Yahuda ve Benyamin kabilelerinden ve bir kısım Levililerden oluşuyordu. Yahuda adı coğrafi ve politik bir değer kazanmasından sonra bu adın kullanımı, yaklaşık olarak MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin Asur, Babil (Keldani), Pers (Ahameniş), Hellen ve Roma hâkimiyetleri altında bulunduğu dönemlerde de devam ettirilmiştir.¹⁷⁹

Yahuda krallığının ilk kralı olan Reheboam, krallığının ilk yıllarında kuzeydeki İsrail krallığına karşı profesyonel ordusunun başında olarak her zaman hazır davranmış

¹⁷⁷ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁷⁸ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 71.

¹⁷⁹ Okan Açıl, "Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası", *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2021, s. 23-24.

ve beş yıl süre içinde İsrail kralı Yereboam ve isyancılarını kuzeyinde bulunan şehirlerden uzaklaştırarak tepe bölgelerine sığınmalarına ve gerilla operasyonları yapmalarına sebep olmuştur. Ancak Reheboam tam zafere ulaştığı anda Mısır firavunu I. Şoşenk'in seferleri başlamıştır.¹⁸⁰

Reheboam'ın krallığının beşinci yılında başlayan Mısır kralı I. Şoşenk'in (MÖ 944/943-922) seferleri hakkındaki bilgiler, Bubastit Kapısı olarak da bilinen Karnak'taki Amon tapınağının anıtsal yapısından öğrenilmektedir. Bu bilgilere göre; Mısır firavunu, yaklaşık olarak MÖ 920 yılında kuzey ticaret yollarını ele geçirmek için Kenan bölgesine sefere çıkmıştır. Sefere Gazze'den başlayan I. Şoşenk, buradan Gezer kentine ulaşmış, daha sonrasında da Efraim tepelerinden inerek Kudüs şehrine orduları ile girmiştir. Mısır ordusu, 1200 savaş arabası, 60000 atlı ve Mısırlılarla gelen Libyalı, Sukkimli ve Habeşli sayısız insandan oluşuyordu. Mısır firavununun düzenlediği bu sefer, Yahuda krallığı ve Mısır arasındaki ilişkileri tarihsel açıdan kanıtlanabilen ilk karşılaşmalarıdır. Eski Ahit'te göre bu seferin hedefinin Kudüs olduğu yazılıdır. Ancak Karnak Bubastit kapısı anıtına göre; Bata Edom olmak üzere Levant'ın kuzeyinde bulunan Gazze, Aşkelon, Beyt-Horon, Gibeon, Beyt-Şan, Şunem, Ta'anah, Adar, Aruna, Mediggo, Sukkot ve Şekem'i ele geçirdiği kentler olarak belirtilmektedir. Mısır'ın Yahuda krallığının üzerine gitmesinin sebebi, Gibeon bölgesinde gelişip yükselen Yahuda'nın Mısır'a karşı bir tehdit oluşturacağı düşüncesindendir. Reheboam, Kudüs kentini Mısır'ın yıkımından kurtarmak için saray ve Kudüs tapınağının bütün hazinelerini Mısır'a teslim etmiş ve bu sebeple Yahuda krallığı, Mısır'ın vasalı konumuna düşmüştür. Firavun ordusu değerli her şeyi Mısır'a taşımıştır, hatta Süleyman'ın kendi yaptığı altından kalkanları bile Mısır'a götürmüşlerdir. Ülkeden çıkarken de Süleyman'ın Negev kalelerini yok etmişlerdir. Yahuda krallığının bu seferin sonucunda, ticaretten elde ettiği gelirler kesintiye uğradığı için maddi sıkıntı içine girmiştir. Buna karşılık kuzeyde Yereboam kaybettiği toprakların zaten Yahuda kralı Reheboam'ın eline geçmiş olması tesellisi ile krallığını Şekem'de yeniden yükseltmeye başlamıştır.¹⁸¹

Reheboam'dan sonra tahta çıkan Abiya/Aviam (MÖ 917- 915), Aram Şam kralı ile ittifak olarak İsrail krallığını yenilgiye uğratmıştır.¹⁸² Ancak bu galibiyet oğlu Asa

¹⁸⁰ Richard A. Gabriel, *The Military History of Ancient Israel*, Praeger Publishers, America, 2003, s. 303.

¹⁸¹ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 71-72.; R. A. Gabriel, *a.g.e.*, s. 303-304.

¹⁸² Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 45.

Dönemi'nde sekteye uğramıştır. Yahuda krallığı, ilk önce İsrail kralı Başaa tarafından mağlup edilmiş, sonrasında Mısır kralı I. Osarkon'un komutanı Kuş Kralı Zerah'ın ordusunu yenmiştir. İsrail kralı Başaa'nın yeniden Kudüs'ü denetimine almak için Ramah kentine kadar sınırlarını genişletmiştir. Bu sebeple Yahuda kralı Asa, Şam kralı Ben Hadad'ın İsrail krallığı ile birliğini bozmak için hediyeler göndermiştir. Ben Hadad kendi ülkesi için stratejik ve ticari önemi olduğunu düşündüğü İsrail krallığına ait Galile denizi kıyı topraklarına el koymuştur. Bunun üzerine Kudüs'ten geri çekilmek zorunda kalan Başaa'dan sonra Kudüs'ün güvenlik önlemleri artırılmıştır.¹⁸³

Asa'nın oğlu Yehoşafat, İsrail krallığı Ahab'ın Ramot Gilead bölgesini fethinde yardım etmiş olduğu bilinmektedir. Bu bilgiye göre Yahuda krallığının İsrail krallığına vasal olduğu söylenebilir. Sonrasında Asa'nın oğlu Yoram, İsrail kralı olan adaşı Yoram'a Moab krallığı ve diğer vasal olan Edom'a karşı savaşında yardım etmiştir. İsrail kralı Omri'nin kızı Atalya ile evlenerek iki krallık arasında bir yakın bağ kurulmasını sağlamıştır. Yoram'ın ardından Yahuda kralı olan Ahazya (MÖ 841) Dönemi'nde, İsrail kralı Yoram'a tekrarladığı Ramot Gilead seferi için yardım eli uzattı. Tel Dan yazıtında "Davud Evi'nin Kralı" olarak belirtilen Ahazya, İsrail kralı olan Yoram'a karşı Şam kralı Hazael desteği ile isyan eden Yehu tarafından Yoram'la birlikte öldürülmüştür. Tüm varislerin de öldürülmesi sonucu Ahazya'nın eşi Atalya, kraliçe olarak Yahuda krallığının başına geçmiştir. Sonuç olarak tüm bu olaylarla birlikte Şam kralı Hazael idaresi altına giren İsrail krallığı ile güneydeki Yahuda krallığının keskin bir istikrarsızlık dönemi başlamış oldu. Davud Evi ile görkemli bir şekilde anlatılan Davud soyundan gelen hanedanlığın elindeki Yahuda krallığı, aslında bir asıl sürmüş ve bu yüzyıl içinde servetini önce Mısır, sonra İsrail ve bazen de Şam krallığının idaresi altına girerek harcamıştır. En sonunda da hanedanlık soyunun kanlı bir şekilde katledilmesiyle Yahuda krallığında Davud Evi kralları dönemi son bulmuştur.¹⁸⁴

İsrail krallığından Yahuda'ya gelin olarak gelen Atalya'nın liderliğinde, Yahuda krallığının Kudüs tapınağında, Baal tapınımı yaygın hale gelmiştir. Aynı dönemde krallığın devamını için, öldürülen Ahazya'nın kardeşi Yehoşeva, Ahazya'nın oğlu Yehoş'ı kaçırıp tapınakta büyümesini sağlamıştır. 7 yaşına gelince de emanet edildiği

¹⁸³ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 72-73.

¹⁸⁴ Mario Liverani, *Israel's History and The History of Israel*, Equinox Publishing, London, 2007, s. 128-130.

Yehoada tapınağındaki muhafızlarla birlikte toplanarak Yehoaş'ı (MÖ 835-796) Yahuda kralı ilan etmişlerdir. Yehoaş tahtta kaldığı süre boyunca saray ve tapınak işleriyle ilgilenmiş ve tapınağın tamirâtı için toplanılan gümüşlerin rahiplere verilmesini zorunlu kılmıştır. Hatta Yehoaş Dönemi'nde yazılmış olan bir çömlek parçası üzerinde; Yehoaş'ın talimatıyla rahip Zekeriya'ya tapınağın tamirâtı için 3 şekel gümüş verilmesinden bahsedilmektedir. Ancak alınan bu vergiler rahipler tarafından gerektiği gibi kullanılmayınca, Yahuda kralı rahipler sınıfıyla bağlarını koparmıştır. Tapınak görevlilerinin bu tutumu yanına, Şam kralı Hazael'in yayılmacı politika ile hareketi eklenince Yehoaş, tapınağı tamir ettirme fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Şam Kralı Hazael, Filist kenti olan Gat şehrini denetim altına aldıktan sonra Kudüs üzerine yönelmiştir. Yehoaş, Şam kralının bu kuşatmasında tüm saray ve tapınak hazinesini oluşturan yüksek bir meblağda haraç ödeyerek kurtulmuştur. Böylelikle güney ticaret yollarının hakimiyeti de Şam kralı Hazael eline geçmiştir.¹⁸⁵

Yehoaş, saray görevlilerinin suikastı sonucu öldürülünce yerine oğlu Amatsya/Amazyia (MÖ 796-767) geçmiştir. 25 yaşında tahta geçen Amatsya, tahtta yerini güçlendirdikten sonra babasının ölümüne sebep olan görevlileri ortadan kaldırmıştır. Ancak Musa'nın kitabındaki yasası gereği onların çocuklarına dokunmamıştır. Çünkü Tanrı, "Ne babalar çocuklarının yerine öldürülecek ne de çocuklar babalarının yerine. Herkes kendi günahı için öldürülecek" diye emir vermiştir. Amatsya'nın siyasi ilk hedefi Edom üzerine olmuş ve Tuz Vadisi'nde on bin Edomlu askeri yok etmiştir. Sela bölgesini ele geçirmiş ve buraya Yoktael adını vermiştir. Edom zaferinden sonra Amatsya, İsrail kralı Yehoaş'ın üzerinde üstünlük sağlamak ister, buna karşılık İsrail kralı savaş başlatır. Beyt Şema kentinde karşı karşıya gelen iki krallıkta, İsrail kralı galibiyetle çıkarken Yahudalılar evlerine kaçmışlardır. Ancak Yahuda kralı Amatsya yakalanınca, İsrail kralı Kudüs'e kadar gelerek Efraim kapısından Köşe kapısına kadar olan dört yüz arşınlık sur duvarlarını (Yaklaşık 180 m.) yıktırmıştır. İsrail kralı, tapınak ve sarayın hazinesinde bulunan bütün altın, gümüş ve değerli eşyalarla birlikte birkaç görevliyi esir alarak ülkesi Samiriye'ye geri dönmüştür. Yahuda krallığı bu olaylardan sonra karışmış ve kral Amatsya kendine duyulan öfkeden dolayı Lakiş'e kaçmak

¹⁸⁵ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 74.

zorunda kalmış, ancak karşı gelenlerin adamları onu orada yakalayıp öldürmüşlerdir. Ölüsü at sırtında Kudüs’e Davut Kenti’ne getirilerek atalarının yanına gömülmüştür.¹⁸⁶

Amatsya/Amazy’a’nın ardından oğlu Azarya (MÖ 792-740) Yahuda kralı olmuştur. Aslında babasının idaresi yıllarında da krallığı birlikte yönettikleri bilinmektedir. Azarya’nın krallığının ilk yıllarında Şam krallığının etkisinin azalmış ve Asur’un III. Tiglat Pilaser Dönemi’ne kadar sakin bir zaman yaşanmıştır. Nitekim Azarya bu zaman içinde ordusunu güçlendirmiş ve Filistler, Ammonlular ve Arap kabileleri üzerine seferlerinden başarı ile dönmüş ve hatta Filistin bölgesindeki ticaret yollarının denetimini elinde tutabilmek için garnizon kentleri inşa ettirmiştir. Tehlikeli zamanlar Asur tahtına III. Tiglat Pilaser’in geçmesiyle başlamıştır. Asur kralı kendisine karşı oluşturulan ve içinde Yahuda krallığının da bulunduğu Suriye-Fenike merkezli ittifak üzerine büyük bir sefer başlatmıştır. Asur yıllıklarına Yahuda kralı Azarya’nın ismi; *Az-ri-ja-a-u* ve *Iz-ri-ja-u* ^{kur} *Ja-u-di* olarak geçmektedir.¹⁸⁷ Tiglat Pilaser’in bu seferi sonunda Yahuda kralı Azarya’yı vergiye bağlamıştır:

*“Seferim esnasında deniz kıyısındaki (Akdeniz) krallardan vergi aldım,....., Yahudalı Azarya,.....Azarya gibi, Yahuda memleketi.....sayısız, ...”*¹⁸⁸

III. Tiglat Pilaser’in Yahuda krallığı üzerine bir seferinin de Azarya’nın oğlu Yotam Dönemi’nde gerçekleştiği Tevrat’ta anlatılmaktadır. Yotam öldüğünde yerine oğlu Ahaz yirmi yaşında kral olmuştur. On altı yıl iktidarda kalan Ahaz, kendine karşı birleşen Aram Şam kralı Resin ile İsrail kralı Pekah’ın kurduğu koalisyona karşı mücadele edebilmek için Asur kralı III. Tiglat Pilaser’den destek talep etmiştir. Bu sebeple Ahaz Asur kralına yazdığı mektubunda; *“Senin kulun kölenim; gel, bana saldıran Aram ve İsrail krallarının elinden beni kurtar”* diyerek bağlılığını bildirmiştir. Ayrıca tapınaktaki ve saraydaki hazinelerinde bulunan çok sayıda altın ve gümüşü de hediye olarak Asur kralına göndermiştir. Asur Kralı III. Tiglat Pilaser Yahuda kralı Ahaz’ın yardım çağrısını kabul ederek, Aram Şam ve İsrail krallıkları üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferin sonucunda Aram kralını öldürerek Şam’ı ele geçiren Asur kralı, kent halkını Kir’e sürgüne göndermiş ve İsrail krallığının başkenti Samiriye’yi de

¹⁸⁶ 2. Krallık, 14: 1-20.

¹⁸⁷ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 75.

¹⁸⁸ Ş. Ay, “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, s. 7.

kuşatarak halkını Asur'a sürgün etmiştir. İsrail krallığının başındaki Pekah'ı tahttan indirerek yerine son kral olacak olan Hoşea'yı tahta çıkarmıştır.¹⁸⁹

Yahuda krallığı kral Ahaz'ın ölümünün ardından Hizkiya'nın (MÖ 727-697) idaresi ile devam etti. Hizkiya krallığını devam ettirebilmek için Asur kralı Sanherib'in himayesi altına girmeyi ve vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bağımsızlığını yeniden kazanmak isteyen Hizkiya, Mısır firavunundan yardım geleceğini umut ederek Asur kralına karşı isyan çıkarmıştır, ancak Asur kralı Sanherib Filistin bölgesine gelerek burada Mısır ordusunu yenilgiye uğrattı. Sonrasında Yahuda krallığını yağmaladı, küçük şehirleri ele geçirdi ve iki yüz bin kişiyi hayvan sürüleri ile Asur'a sürdü. Kudüs'ün surları sağlam değildi bu sebeple kral Hizkiya Asur kralı Sanherib'den af dilemiştir. Üç yüz talant gümüş ve otuz talant altın karşılığında Asur kralı affı kabul etmiştir.¹⁹⁰ MÖ 701 yılında gerçekleşen bu Asur seferi Asurkralı Sanherib'in yıllıklarında şöyle anlatılmaktadır: "

*"Boyunduruğuma girmeyi kabul etmeyen Yahudi Hizkiya'nın güçlü duvarlara sahip 46 şehrini, onların çevrelerindeki sayısız küçük şehirleri merdivenlerle tırmanarak, kuşatarak, tüneller ve gediklerden saldırarak ve hücum ederek kuşattım ve onları aldım. 200.150 kişiyi, sayısız miktarda büyük ve küçük, erkek ve dişi atlar, katırlar, eşekler, develer, sığırlar ve koyunları ganimet olarak aldım. O 'nu kafesteki bir kuş gibi krallık şehri Kudüs'te hapsettim."*¹⁹¹

Hizkiya, Yahuda krallığı içinde zamanla Yahudi dinlerine karışan diğer dini görüşleri kaldırarak dini reform gerçekleştirmiş bir kraldır. Tanrıça Aşerah'a ait tapınakları yıktırması, Hz. Musa'nın Dönemi'nde yapılan tunçtan yılanı parçalamıştır. Bu bilgilerin sadece Eski Ahit kaynaklı olmasının sebebi; tapınağın günümüzde Mescid-i Aksa'nın altında olması nedeniyle kazı yapılmasına imkân olmamasıdır. Kırsal kesimlerde bulunan tapınakların yıkılması, Kudüs'e 17 km uzaklıktaki eski İsrail krallığına ait ancak Asur denetimine geçmiş Beyt El tapınağında ibadet yapma yasağı, Hizkiya'nın görünürde dini bir reform hareketi gibi görünse de aslında sosyo- ekonomik

¹⁸⁹ Okay Pekşen, "Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler", *Tarihten İzler İlkçağlardan Modern Döneme*, Ed. Osman Köse, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s. 27-28.; E Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*, s. 245.

¹⁹⁰ A. Usta, *a.g.m.*, s. 147.

¹⁹¹ O. Pekşen, "Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler", s.30.

ve politik açıdan değerlendirildiğinde; devlet yapısını başkent Kudüs'te merkezileştirme çabaları olarak yorumlanmalıdır.¹⁹²

Hizkiya'nın ölümünden sonra yerine Manasse (MÖ 698-642) geçmiştir. Manaesse'nin krallığında Kudüs, Asur kontrolü altında küçük bir şehir devleti statüsündeydi. Nitekim Ninive'deki krali sarayın yapımında katli sağlayan ve Mısır seferi için askeri yardımda bulunan kralların adının yazılı olduğu Asur vesikalarında Manasse'nin adı Asur'a vasal bir kral olarak geçmektedir. Manasse adı Eski Ahit'te ise kötü bir şekilde anılır. Çünkü Manasse babası Hizkiya'nın aksine pagan tapınakları yeniden açmış, Baal ve Aşhera için heykeller koydurmuş, falcı ve büyücülere danışmıştır.¹⁹³

Manasse Dönemi'nin siyasi olayları ise Asur ve Mısır arasında yaşanan Güney Arabistan üzerindeki ticaret yollarının hâkimiyet yarışıdır. Mısır firavunu Taharka (Tirhaka) bu anlamda Tyre ve Sayda gibi küçük şehir devletlerini Asur kralı Asarhaddon'a karşı isyan etmeye teşvik etmiştir. Asarhaddon'un MÖ 669'da ölümü ile yerine geçen oğlu Asurbanipal Mısır üzerine iki kez sefere çıkmıştır. Asurbanipal'ın MÖ 667 yılında Mısır'a düzenlediği sefere yanında müttefiki olarak Yahuda kralı Manasse'nin de katıldığı bilinmektedir. Ancak bu ittifak, Asur kralının bir yandan Mısır seferi diğer yandan Babil kralı olan kardeşi Şamaş-şum-ukin'in isyanı sebebiyle meşguliyetinden faydalanarak isyan eden vasal devletlere, Yahuda kralı Manasse'nin de katılımıyla bertaraf olmuştur.

Manasse'den sonra, krallığa oğlu Amon (MÖ 641-640) geçse de kısa süre krallığı bir suikast sonucu sona ermiştir. Amon'un da babası Manasse gibi "Tanrı gözünde kötü olanı yapan kraldır" olarak Eski Ahit'te adı geçmektedir.

Amon'un suikast sonucu öldürülmesinden sonra yerine 8 yaşındaki oğlu Yoşia (MÖ 640-609) Yahuda kralı ilan edilmiştir. MÖ 621 yılına doğru Yoşia'nın yaşının da büyümesi ile Asur krallığına karşı Yahuda krallığının sergilediği ideolojik direniş daha da yükselmiştir. Yoşia, kendinden önceki krallar gibi Tanrıya ihanet etmekten ziyade radikal bir dinsel reform yapıp kutsal anlaymayı yeniden geçerli kılmış ve bir yandan da

¹⁹² İsrail Finkelstein, Neil Asher Silberman, "Temple and Dynasty: Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology", *Journal for the Study of the Old Testament*, Vol 30.3, London, 2006, s. 274.

¹⁹³ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 82.

Asurlulara karşı yayılma politikasını izlemiştir. Tapınağın temizlenmesi ve tamirâtı sırasında kaybolmuş olan “Hukuk Kitabı” ya da “Kutsal Anlaşma Kitabı” (muhtemelen Tevrat’ın beşinci kitabı Tesniye) olan Yasa Kitabı’nı bulununca Yoşia, Yahuda ‘da kutsal yemine sadık kalınması için güçlü bir çağrıda bulunarak diğer tanrılarla ilgili tüm yer ve simgeleri yok etti:

*“Kral sütunun yanında durdu ve EFENDİMİZ’e (Yahuda) onun emirlerini, yasalarını ve kurallarını candan ve yürekten uygulayacağına, bu kitaptaki kutsal yeminde yer alan öngörülerini yerine getireceğine yemin etti. Orada bulunan herkes bu yemini onayladı.”*¹⁹⁴

Yahuda krallığında gerçekleşen bu yemin, Yahudi halkının tarihinde önemli bir yer kazanmıştır. Yoşia’nın reformları bütün İsrailoğulları üzerine yayıldı ve güçlü bir dinsel ideolojiye dayanan eylemleri ile Asurlulardan özerklik talep etti. Yahuda halkı “Kutsal Yemin Halkı” olarak varlıklarını devam ettireceklerini umut ediyorlardı. Bu yemin sayesinde Yeni Asur krallığının yayılması, İsrail krallığının yok olması gibi sebeplerle Yehova kültüne ve Yahuda’ya azalmış olan bağlılık daha da artmıştır. Ayrıca Yemin ideolojisi, önceden beri Tevrat’ta kaydedilen tarihlerini yeniden biçimlendirmiş ve MÖ 8. yüzyıldan önceki inanç anlayışlarını da pekiştirmiştir.¹⁹⁵

Yoşia Dönemi’nde, Asur ülkesi Mısır ile savaş içerisindeydi. Asurbanipal’in ölümünden sonra zayıflayan Asur baskısı ile Babil’de hâkimiyet Kaldeli Nabopolassar’ın eline geçmiş, Yahuda kralı da bu esnada bağımsız bir kral gibi hareket edebilmiştir. Sonrasında MÖ 612 yılında Med yani Babil krallığı koalisyonuna bağlı kuvvetlerin Ninive’ye saldırısı ile Asur devleti yıkılmıştır. Yükselen Babil gücüne yaklaşan Yoşia, Suriye bölgesindeki eski hâkimiyetini geri kazanmak istiyordu. Ancak Yahuda kralı bu alanda Mısır kralı II. Neko ile karşı karşıya geldi. MÖ 608 yılında gerçekleşen savaşta güçlü Mısır ordusu karşısında Yahuda büyük bir yenilgi almış ve Yahuda kralı Yoşia da bu savaşta ölümcül bir yara alıp hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁶

Yoşia’nın ölümünden sonra Yahuda kralı olarak “tanrının emrinden ayrılan” olarak nitelenen II. Ahaz geçmiştir. Mısır kralı II. Neko Suriye’den Karkamış’a kadar

¹⁹⁴ 2. Krallık, 23: 3.

¹⁹⁵ E. Cline, M. W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya’dan İslamiyet’in Doğuşuna*, s. 107-108.

¹⁹⁶ M. Nana, *a.g.e.*, s. 233.

olan bölgede hâkimiyeti eline aldığı için Yahuda kralı Ahaz'ı gözetim altında tutmak istiyordu ve bu sebeple II. Ahaz'ı Riblah kentine göndermiştir. Ancak Mısır'a karşı isyan hareketlerine girişen Ahaz, II. Neko tarafından tahttan indirilip yerine kendisine yüksek miktarda vergiye bağlanan ve adı Yehoakim olarak değiştirilen Eliakim geçirilmiştir.¹⁹⁷

Yehoakim Dönemi'nde Yahuda krallığı Mısır'a körü körüne bağlanmıştır. Ancak güçlü bir savaşçı olarak Babil Tahtına çıkan Nabukadnezar, Mısır'ın Suriye bölgesindeki hâkimiyet altında bulundurduğu Dimaşk, Sayda, Sur, Kudüs (Urşelim) ve Aşkelon üzerine sefere çıkmıştır. MÖ 601 yılında başlayan ve yıllarca süren Mısır-Babil savaşı iki tarafa da galibiyet getirmemiştir. Yehoakim, Mısır'a vergi ödemeye devam ediyor ve dini lider peygamber Yeremya'nın Babil tarafına geçilmesi uyarılarını dikkate almıyordu. Bunun üzerine Nabukadnezar, MÖ 597 yılında Babil ordularıyla ülkenin bütün kalelerini yıktı, Kudüs'e gelip işgal etti, Yahudalıların bağımsızlık simgesi olan Kudüs tapınağını (Bet Amiktaş) yerle bir etti ve Yahuda kralını, saray erkânını, subayları, meslek sahiplerini ve aydınları dahi 10.000 kişiyi Babil'e sürgüne yolladı. Yahuda krallığı bölgesine Filistiler, Edomlular ve Araplar yerleştirilerek Babil krallığına bağlı eyalet statüsü haline getirildi. Kudüs'te kalan Yahuda krallığına da Yehoakim'in amcası olan ve adı Zedekiah (Sedekiya) olarak değiştirilen Mattanya vali olarak tayin edildi.¹⁹⁸

Zedekiah halkın arasında hiçbir zaman kral olarak kabul edilmemiş hatta MÖ597-570 yılları arasında Babil kentindeki esir tayınlarının yazılı olduğu tabletlerde Yahuda kralı olarak Yehoakin "*Yaukin*" adı yazılmıştır. Zedekiah, Mezopotamya'da kurulan bu yeni düzende Babil'e karşı başlayan isyan hareketinde Kudüs'te Edom, Moav, Ammon, Tyre ve Sayda krallıklarını toplayarak Babil karşıtı eylem planları yapmıştır. Ancak II. Nabukadnezar MÖ 593 yılında sefer çıkarak bu koalisyonu dağıtmıştır. Zedekiah bir yıl sonra Mısır firavunu II. Psammetik'in desteği ile tekrar ayaklanmıştır. Mısır-Yahuda iş birliğini gösteren kanıt, Lakiş kentinde bir çömlek üzerindeki bir yazıtta (Lackish Ostrakon III) bulunmuştur. Yazıtta göre MÖ 589 yılında Kudüs'ten Mısır'a bir askeri delegasyon gönderilmiştir. Mısır ile iş birliği sonrası II. Nabukadnezar MÖ 587 yılında Kudüs üzerine sefere çıkarak şehri 18 ay kuşatma altın tutmuştur. Aynı zamanda stratejik konumda bulunan Lakiş ve Azekah kentleri de kuşatılmıştır. Bu kentler Babil

¹⁹⁷ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 85.

¹⁹⁸ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 48.

krallığı için Kudüs' ün hâkimiyetinin sağlanması kadar önemli kentlerdir. Kudüs kentine Babil orduları MÖ 586 yılında şehir surlarından gedikler açıp girebilmişlerdir. Zedekiah bir gece vakti kaçarken yakalanmış, oğlu gözlerinin önünde öldürülmüş sonrasında Zedekiah'ın gözleri kör edilerek kral ve yanında 832 kişi sürgüne gönderilmiştir. Yahudi tarihi için bu tarih terminolojisi dönüm noktası olmuştur. Sürgüne giden halk için “*Yahudi*” tanımlaması bu tarihten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Süleyman tarafında inşa edilen Kudüs tapınağının, Babilliler tarafından yıkılması ile sonuçlanan zamana kadar geçen 370 yıllık dönem “Birinci Tapınak Dönemi” olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁹

Yahuda krallığının son kralı Zedekiah ile yıkılmasının ardından II. Nabukadnazar Yahudilerin son varlıklarının başına, Babil'deki aristokrat Yahudiler'den olan Ahikam'ın oğlu Gedalya'yı Kudüs kentini kuzeydoğusundaki Mizpah kentine yönetici olarak görevlendirmiştir. Gedalya'nın yanı sıra Yahudileri Babil'de yaşamamaları için uyardığı için hapse atılan peygamber Yeremya da Mizpah'a görevlendirilmiştir. Babil ile iş birliği içinde olduğu düşünülen Gedalya'nın yönetimi, halk tarafından benimsenmemiş ve Gedalya, Ammon kralı Balis tarafından desteklenen ve Davud soyundan gelen İsmail tarafından öldürülmüştür. Gedalya'nın ailesi yanlarına peygamber Yeremya'yı da alarak Mısır'a kaçmıştır. İsmail ve taraftarları da karşı bir saldırıdan korktukları için Ammon krallığına sığınmışlardır.²⁰⁰

Eski Ahit'te Yahudilerin Babil sürgününün sebebi olarak, İsrail krallığında olduğu gibi Yahuda krallığının da Tanrının öfkesini çeken davranışlar içinde bulunmaları belirtilir. Tanrı, bu davranışlara karşı önce tapınağın yakılması ile halkı uyarmıştır. Ancak uyarıların sonrasında da Tanrı ile olan ahitlerine sadık kalmamalarının cezası olarak Babil kralı II. Nabukadnezar, MÖ 586'da Kudüs'ü ve mabedi yıkmış ve buradaki halkı Babil'e sürgün etmiştir. Geleneğe göre İsrailoğullarının Kudüs'ten sürülmeleri günahlarına bağlanmış ve Babil sürgünü Tanrısal bir ceza olarak görülmüştür. Böylece içinde bulundukları duruma boyun eğmeleri gerektiği fikri ile yaşamışlardır. Nitekim Babil sürgünü süresince peygamberler, Yahudilere bu düşünceyi aşılamışlar ve Kudüs'e tekrar Tanrı'nın eli ile döneceğine inandırmışlardır. Bu bağlamda Kudüs ve mabedin inşası ortak bir hareket beklenmesini gerektirdiği için Yahudilerin umutlarını canlı tutulması sağlanmıştır.

¹⁹⁹ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 87.; M. Nana, *a.g.e.*, s. 235.

²⁰⁰ Ş. Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*, s. 87-88.

Ayrıca mabet yıkılsa da kutsallığını koruduğu inancı Eski Ahit'te belirtilmektedir. “Tanrı akdinden dönmez; sadece ceza verir” cümlesiyle de Tanrının akdinin ebedi olduğu ve geri döndürülemeyeceğine inanılmıştır.²⁰¹

2.3. Fenikeliler

Fenike adı, Suriye'nin Tyr şehrinden Ugarit'e uzanan ince kıyı şeridini simgelemektedir. Fenike'nin doğusunda ormanlarla kaplı Lübnan sıra dağları uzanmaktadır. Bölgenin bazı kesimlerinde dağlar denize doğru ilerlemekte ve diklemesine inektedir. Eskiçağ'da bu yamaçların meyve bahçeleriyle dolu olduğu bilinmektedir.²⁰² Fenike halkının kökenleri, Fenikelilerin tarih sahnesinde çıkmadan önce, aynı şekliyle var olduğuna yönelik kanıtlanmamış varsayıma dayanmakta; ancak tarih öncesi ve erken tarihsel çağlara bakıldığında Fenike kentlerinde hiçbir tarihsel ve kültürel tutarlılık saptanamadığından, köken sorununa bakış açısı tamamıyla değişmektedir. Fenike halkının oluşumu, Fenike kentlerinin açık sınırlarından, dışardan gelen halkların göç ile gelip yerleşmelerinden ziyade, Suriye-Filistin bölgesindeki tarihsel bir evrimin neticesi gibi görünmektedir. Hatta Fenike kentlerini belli bir tutarlılık içerisinde birleştirenin; Filistiler, İbraniler, Aramiler gibi halkların göçleri olduğu bile söylenmektedir. Bu sebeple Fenike ulusunun ortaya çıkışının yeni halkların geniş çaplı göçüne bağlanması ve ayırıcı ırksal özellikler bulunması çok zordur. Fenike dili de komşularının dili gibi Sami dillerindendir. Özetle Fenikelilerin bir halk olarak bağımsızlıkları, belli coğrafi ve tarihsel-siyasi koşulların gelişimiyle oluşmuştur ve bir yurda ya da ırka dayandırılmamalıdır.²⁰³

Deniz kavimleri göçleri bütün Önasya'yı alt üst etmesinin ardından bu coğrafyada yaklaşık 400 yıl içinde (MÖ 1150-750) büyük bir devlet, krallık ya da imparatorluk kurulamamıştır. Göçlerin sonrasında Mezopotamya'daki Asur krallığı dışında hem Anadolu'da hem de Suriye-Filistin bölgesinde sadece birkaç kavim yükselme imkanına sahip olmuştur. Suriye-Filistin bölgesindeki kavimlerden biri Fenikeliler olurken; diğeri ise İbrani soyundan gelen İsrailoğulları'dır. Fenike halkının

²⁰¹ Rabia Mert, “Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs”, *Milel ve Nihal*, S.16(1), 2019, s. 57-58.; Özgür Dikmen, “Yahudi Tarihyazımında Sürgün Kavramı”, *Mecmua BSV Bülten*, S. 24 (79), 2012, s. 84.

²⁰² V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, Yordam Kitap, 3. Baskı, İstanbul, 2014, s.161.

²⁰³ Sabatino Moscati, *Fenikeliler*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 29-30.

bu dönemde Sami göçleri olan İbraniler ve Aramilerle ve aynı zamanda deniz kavimleri istilaları ile etnik anlamda birleşerek karışık bir halka dönüştüğü bilinmektedir.²⁰⁴

Fenike adının ilk kullanımı Antik Yunanlılara dayanmaktadır. Yunanlılar Levant Bölgesini ve Kenan diyarını bu isimle tanımlamışlardır. Aslında Fenike ülkesi Kenan memleketlerinin kuzeyinde yer almaktadır. Kenan olarak isimlendirilen bölge günümüz Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin topraklarını kapsamaktadır. Fenikelilerin yaşamış olduğu Kenan bölgesi Nuzi metinlerinde “Kinahu” olarak geçmekte ve bu kelime mor anlamına gelmektedir. Kenan Fenike’nin yerel adlandırılmasında kullanılan terimdir; mor sözcüğünün kullanımı buradaki yerel boya imalat sanayisine sahip olmasından ileri gelmektedir.²⁰⁵ Yunanlıların Fenike halkını belirtmek için kullandıkları “phoenix” kelimesi de mor renkle ün salmış Fenike emtiasını işaret eder ki Linear B metinlerinde geçen po-ni-ki-ja kelimesi kırmızı (erguvan?) boya- boyalı anlamına gelmektedir.²⁰⁶ Fenikeliler Homeros’un destanlarında geçen bu addan habersiz kendilerini Kenanlılar olarak adlandırmışlar ya da oturdukları kentlere göre Sidonlular, Tyreliler gibi isimlerle anılmışlardır.²⁰⁷

Fenike tarihinin ilk evresi (MÖ 12. yüzyıl ila MÖ 10. yüzyıl) hakkında bilgiler, Mısır kaynaklarından gelmektedir. Mısır kralı Wenamun’un tarihi Fenike tarihine bir nevi ışık tutmaktadır. Sedir ağacı talebiyle Byblos kralı Zakar Baal’a giden Wenamun, Lübnan’daki Amun Kültü’ne teolojik olarak bağlılığını ilan etmiştir. Siyasetin dışında gelişen bu olayda, Byblos krallığı ise daha faydacı ve ticari düşüncelerle yaklaşmıştır. Byblos’un Mısır’a olan bağımlılığı ortadan kalkmış ve Mısırlılar için ayrıcalıklı bir ticaret merkezi olmuştur. Fenike’nin bu kentindeki yerel krallıkların (Ahi-ram, Abi-Baal, Eli-Baal, Shipit-Baal ve Yehi-Milk) bıraktıkları yazıtlarda yeni bir krallık türünün geliştiği görülmektedir. Bu da Mısır krallığı ile kurulan etkileşimin kanıtları olarak yazıtlarda karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸ Böylelikle tunç çağında gerçekleşen iletişimle karanlık çağın sonrasında gelişen iletişimin farklılaştığı, Mısır’ın zamanla gücünün azaldığı ve Fenike kent-devletlerinin güç kazandıkları gözle görülebilir hale gelmiştir.

²⁰⁴ M. A. Kaya, *a.g.e.*, s. 173.

²⁰⁵ S. Moscati, *a.g.e.*, s. 28.

²⁰⁶ Michael C. Astour, “The Origin of the Terms “Canaan”, “Phoenician” and “Purple””, *JNES* 24-4, 1965, s. 348.

²⁰⁷ E. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 182.

²⁰⁸ M. Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 421.

Fenike ile iletişim kuran diğer bir kavim Mezopotamya'dan Asur kralı I. Tiglat Pilaser'dir (MÖ1115-1076). Asur vesikalarından elde edilen bilgilere göre; kral Fenike kent devletlerinden sedir ağacı ve haraç almıştır:

*“Lübnan Dağı'na gittim. Efendilerimin yüce tanrıları Anu ve Adad'ın tapınağındaki sedir ağacı putrellerini kesip taşıdım... Biblos, Sayda ve Arvad'dan haraç aldım.”*²⁰⁹

Doğu Akdeniz kıyısındaki Fenike ülkesinden gelen yazılı belgeler çok kısıtlıdır, sayıları en fazla otuzu bulunmaktadır. Ayrıca erken tarihli kayıtların çoğu kısa bir yazı içermekte, uzun olanlar ise Fenike şehirlerinin Pers İmparatorluğunun bir parçası oldukları MÖ 6. yüzyıldan itibaren ve sonrasında görülmektedir. Bununla birlikte bazı kral adlarını öğrenmemize yardım eden Josephus'un Tyros hakkında anlattıkları büyük oranda doğru olarak düşünülmektedir. Fenike'deki en erken yazıt 1000 civarına tarihlenmekte ve Fenike alfabesinin o dönemlerde geliştirildiğini göstermektedir. Bu kısa yazıt süslü bir lahit üzerindedir ve sahibinin Byblos kralı Ahiram olduğu bilinmektedir.(Resim-3):

“Byblos kralı Ahiram'ın oğlu İttobaal, “ebedi evine” yerleştirdiği babası Ahiram için yaptırdı bu tabutu. Şimdi eğer krallar arasından bir kral ya da valiler arasından bir vali veya bir ordu komutanı Byblos ile çatışır ve bu tabutu açarsa, hükümdarlık asası kırılsın, krallık tahtı devrilsin, Byblos'ta barış kalsın! O adama gelince, eğer bu yazıtı zara verirse, o zaman...!”

Fenike yazılı belgelerine az rastlanılmasının asıl sebebi olarak da yazı malzemesi olarak papirüs, parşömen ve tahta gibi dayanıksız materyalleri kullanmalarından ileri gelmektedir. Dolayısıyla bu belgelerin yanına tutturulan mühür baskılı birkaç kil bulla dışında günümüze kalan olmamıştır.²¹⁰

Tevrat'ta da Fenikeliler hakkında bilgiler özellikle Tyre krallığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Davud Dönemi'nde planlanan ancak Süleyman Dönemi'nde tamamlanan Kudüs tapınağının inşası için Tyre kralı Hiram ile anlaşılmış ve Hiram, İsrail krallığına Sedir ağacı, selvi ağacı ve altın göndermiştir. Karşılığında Süleyman Galile diyarından yirmi şehri Hiram'a vermiş, ancak Hiram'ın bu kentleri (Kabul diyarı)

²⁰⁹ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015, s. 115-116.; E. H. Cline, M. W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, s. 94.

²¹⁰ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 29-30.

beğenmemesi üzerine Süleyman Hiram'a yüz yirmi talant altın ödemiştir. Ayrıca I. Krallar 5:1-11'de Hiram'ı Süleyman'a göndereceği kerestelerden, Süleyman'ın da Hiram'a her sene verdiği buğday ve zeytinyağından ve iki memleket arasındaki iyi ilişkilerden bahsedilmektedir. Süleyman'ın ordusu ile Hiram'ın deniz gücü birleşerek Ofir (muhtemelen Yemen) üzerine yaptıkları deniz seferi ile dört yüz yirmi talant altını ganimet olarak getirdikleri belirtilmektedir. Yine Tevrat'ta Fenike gemisi olan Tarşış gemilerinin üç yılda bir kere altın ve gümüş, fildişi ve maymunlar ve tavus kuşları ile geldiği anlatılmaktadır. Burada adı geçen Tarşış'in ise klasik kaynaklarda belirtilen İspanya'nın güneyinde bulunan Tarsessos kenti olabileceği düşünülmektedir.²¹¹ (Resim-4)

Tyros kral yıllıklarında geçen kral isimlerine göre Hiram'ın ardından krallar şöyle sıralanmaktadır: on yedi yıl hüküm süren Baleazar, dokuz yıl hüküm süren ve dadısının oğulları tarafından öldürülen Abdastaros, ardından içlerinden yerine geçen ve on iki yıl tahtta kalan Methustratos, onun ardından dokuz yıl kral olan Astharymos, sonrasında ağabeyini öldürüp tahta geçen ve sadece sekiz ay tahtta kalabilen Phelles gelmektedir. Phelles, Astarte rahibi İttobaal tarafından devrilip öldürülünce, artık kendisinin de otuz iki tahtta kalacağı ve bir asır sürecek İtobaal hanedanlığı başlamıştır. İtobaal ile Tyre'de iç savaşlar ve ayaklanmalar kesilmiştir. Aynı zamanda İsrailoğullarında ise monarşi parçalanmış ve çatışmaların başladığı karanlık dönemler başgöstermiştir. İsrail krallığının başına da Omri hanedanlığı geçince İtobaal hanedanlığı ile aralarında dostane ilişkiler başlamıştır. Eski Ahit'te de bu ilişkiden bahsedilmektedir. İtobaal'ın kızı İzebel ile Omri'in oğlunu evlendirilmesi ile akrabalık bağı kurulmuş, ancak Eski Ahit'te bu evlilik eleştirilmiştir. Çünkü Fenike prensesinin gelmesi ile dini anlamda yenilikler de İsrail krallığına girmiş ve İsrail krallığının sonunu getirmiştir.²¹²

Fenikeliler/Kenanlılar (ya da Filistinler) tek bir merkezden yönetilen büyük bir devlet olmamışlardır. Aradus (Arvad), Biblos (Gubla), Tyros (Sur) ve Sidon (Sayda) gibi küçük kent devletlerinden oluşmuşlardır. Başlarında kral bulunan bu şehir devletlerinin birbirinden bağımsız yaşamasına tek sebep coğrafyanın birbirleriyle etkileşimlerine imkân vermemesidir. Bu kentlerden ilk adı geçen Aradus kentinde yapılan arkeolojik araştırmaların ışığında kentin hayranlık uyandıracak kadar liman

²¹¹ S. Moscati, *a.g.e.*, s. 40.

²¹² S. Moscati, *a.g.e.*, s. 41-42.

tesisine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Biblos kenti yazı materyalleri üretimiyle ünlenmiştir ki Yunanca kitaplık anlamına gelen “biblion” kelimesinden Biblos kentinin adı türetilmiştir. Tyros ve Sidon kentlerinin ise Batı’ya açılan ticaret kolonileri ile adlarını duyurdukları bilinmektedir.²¹³

Fenikeliler tarihleri boyunca siyasi olarak güçlü olamamıştır. Fenike kentleri çok kısa aralıklarla bağımsız olmuşlarsa da genel olarak büyük komşularına yıllık vergi ödemek zorunda kalmışlardır. İlk başta Mısır egemenliği altında oldukça bağımsız 350 yıl geçirdikten sonra, MÖ 860 yılına doğru Asur hâkimiyetine, MÖ 612’de Yeni Babil İmparatorluğu gücünün altına, MÖ 539 Perslerin, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender’in ve MÖ 64 yılında da Roma’nın egemenliği altına girmişlerdir.

Fenikeliler MÖ 12. yüzyıldan itibaren Akdeniz kıyılarında yaşamaya başlamışlardır. Kuzey komşusu Ugarit Ege göçleri ile yıkılmış ve yok olmuş, Filistinliler Karmel Dağı’nın eteklerine yerleşmişler. Bu ikisinin arasında da bulunan koridorda da Fenike kentleri ticaret ile uğraşarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Girit-Miken deniz gücünün de yok olmasıyla Fenike ticari olarak denizlere açılma ve yayılma fırsatı yakalamıştır. MÖ 8. yüzyılda Yunan seferleri başlayınca dek tek deniz ticareti gücü olarak kalmışlardır. Fenikeliler deniz ticaretinde Cebelitarık Boğazını aşan seferleri sayesinde Batı’yı keşfetmişler ve buralarda liman ketleri kurarak ileride bağımsızlaşacak liman sitelerin kurulmasını sağlamışlardır.

Fenike bölgesine yönelik Asur yayılmacılığı II. Aurnasirpal’dan sonra kesintisiz sürmüştür. Aurnasirpal yıllıklarında Lübnan Dağı boyunca ilerlediğini, sahil krallıklarını ele geçirip Fenike kentlerini vergiye bağladığını belirtmektedir. Bu aldığı haraç malları; değerli madenlerden olan altın, gümüş, kurşun, bakır ve tunç ile Fenike’nin meşhur dokumasından yapılmış elbiseler, ağaç çeşitleri ve fildişi gibi ürünlerden oluşmaktadır. Haraç alınan ağaçların Asur inşaatlarında kullanıldıkları bilinmektedir. Balavat’ta bulunan bir yazıtta ganimetler elde edilen bir sefer hakkında şöyle ifadeler bulunur:

²¹³ M. A. Kaya, *a.g.e.*, s. 173.

*“Lübnan Dağı’na yürüdüm ve sedir, servi ve ardıç kestim; sedir kirişlerle tapınağın çatısını kapladım, sedirden kapı kanatları yaptım ve bakır kaplamayla (şeritlerle) bağladım ve kapılarına astım.”*²¹⁴

II. Aurnasirpal’ın ölümünden sonra yerine oğlu III. Salmanasser geçmiştir. Asur kralı III. Salmanasser, İsrail kralı Ahab’ın, Şam (Damascus) kralı Hadadezer’in ve Hamat kralı İrhuleni’nin kendisine karşı oluşturduğu koalisyon üzerine MÖ 853 yılında sefere çıkmıştır. Asi nehri yakınlarındaki Qarqar’da (Karkar) karşılaştığı ittifak güçleri ile girdiği savaştan netice alamamıştır. Bu savaşta müttefik olan grup hakkında bilgi veren Diyarbakır yakınlarında Kurkh’ta bulunan *Kurkh Monoliti*’nde²¹⁵ Fenike kentlerinin adının geçtiği görülmektedir. Bu belgeye göre III. Salmanasser’in karşı karşıya geldiği bu güçler şöyledir;

“Şam ülkesinden 1.200 savaş arabası, 1.200 atlı ve Hadadezer’in 20.000 adamı, 700 savaş arabası, 700 atlı ve Hamat kralı İrhuleni’nin 10.000 adamı, 2.000 savaş arabası ve İsrail kralı Ahav’ın 10.000 adamı, Byblos’tan 500 adam, Mısır’dan 10.000 adam, Irkata’dan (Trablusşam’ın kuzeydoğusu) 10.000 savaş arabasını v 10.000 adam, Arvad (Fenike şehri) kralı Matinubali’den 200 adam, Usanat’tan (Arvad’ın kuzeyinde kıyı kenti) 200 adam, 30 savaş arabası ve Şianu (Arvad’ın kuzeyinde kıyı kenti) kralı Adunubali’den 10.000 adam, Arap Gindibu’dan 1.000 deve ve Beyt Rehob kralı Beasa kralından(...)000 adam, Ammonlular ona (Hamat kralı İrhuleni) yardım etmek için bu on iki kralı getirdiler.”

Qarqar’daki bu ilk mücadele kesin bir sonuca bağlanmadığı için MÖ 840 yılında yeniden sefer çıkan III. Salmanasser yıllıklarında Tyros, Sidon ve Samariye’de İsrail tahtına çıkan Omri oğlu Yehu’dan haraç aldığını belirtmektedir. MÖ 837 yılında Fenike bölgesine gelip Tyros, Sidon ve Byblos şehirlerini tekrar haraca bağlayan III. Salmanasser’in ölümü ile Suriye-Filistin ve Fenike bölgeleri biraz sakinliğe kavuşmuştur. Asur kralı III. Adadnirari iktidarının beşinci yılında MÖ 805’te babası Şamşi Adad zamanından beri vergilerinin ödenmemesi üzerine sefer düzenlemiştir.

²¹⁴ Ebru Mandacı, “Asur Devleti’nin Doğu Akdeniz Politikası”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 8-10 Kasım 2016 Girne/Kıbrıs Bildiri Kitabı*, Ed. Yıldırım Atayeter, İsmail Avcı, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 3.

²¹⁵ Eskiçağ toplumlarında dayanıklılığı açısından devenin ordularda da kullanımı ile siyasi olarak önemini de artırmıştır. III. Salmanasser’e ait Kurkh monolitinde bu önemden bahsedilmektedir, ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Kılıç, Suzan Akkuş Mutlu, “Eskiçağda Uzak Diyarların Ulaşım Aracı: Deve”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2018, s. 692.

Filistin ve Edomlular bölgesine kadar girmiş ve Tyros ve Sidon'u vergiye bağlamıştır. Bu döneme kadar yapılan Asur seferleri fetih yoluyla bu bölgeleri haraca bağlamakla ve uzaktan denetimle geçmiştir. Nitekim Fenikelilerin de her seferinde bu vergiden kurtulmak istedikleri açıktır.

Asur krallığının Fenike üzerindeki kontrolünü kalıcı hale getirmek için Asur kralı III. Tiglat Pilaser'in (MÖ744-727) Suriye bölgesi üzerine baskısı artmıştır. Kral vergi almakla kalmayıp artık toprak ilhakı yapmaya başlamıştır. Asur kral yıllıklarında Fenike kentleri ile ilgili *“onları Asur sınırları içine aldım”, “görevlilerimi üzerlerine vali getirdim”, “halklarını kentlerinden aldım ve ...eyaletine yerleştirdim”* şeklinde ifadeler yer almaktadır. III. Tiglat Pilaser iktidarının üçüncü yılında Fenike kentlerinden büyük bir galibiyetle çıktığı seferinin sonunda, Fenike kentleri olan Usnu, Siannu, Simyra ile yeri tam olarak belirlenememiş olan ve büyük ihtimalle deniz kıyısında olduğu düşünülen Kaşpuna kenti dâhil Fenike topraklarını bir eyalet altında toplamıştır. Fenike kentlerinin başına Asurlu valiler atandığı bilinmektedir, nitekim belgelerden Simyra valisinden bahsedilmektedir. Asur'un Fenike bölgesindeki ilhakları kuzey bölgelerine kadar ilerlemiştir. Byblos ve Arados kentleri bağımsız kentler olarak idarelerine devam etmekte iken, Tyros'un da vergi ödeyerek bağımsızlığını bir bakıma kurtardığı bilinmektedir öyle ki Tyros kralı II. Hiram Dönemi Asur'a yüksek miktarda vergi verildiği dönemlerdir.²¹⁶

Fenike kentleri üzerindeki Asur hâkimiyeti, Med'lerin Asur'a MÖ 612 yılında son vermesi ile ortadan kalkmıştır. Ardından Mısır firavunu Neko buralarda 5 yıl kadar hüküm sürse de Babil kralı Nabukadnezar'ın Karkamış'ta Mısır'ı yenilgiye uğratması ile bölge hâkimiyeti Babil krallığına geçmiştir. Nabukadnezar Tyros kentini ele geçirmek için on üç yıl boyunca kuşatma altında tutmuş, kent daha fazla direnemeyerek Sidon ve diğer kentler gibi teslim olmuştur. Nabukadnezar yendiği kral II. İttobaal'ı tahttan indirmiş ve yerine kendisine bağlı kalan Baal'ı, yanına Babilli vekil vererek tahta çıkarmıştır.²¹⁷

Fenike kentleri üzerinde hâkimiyeti olan Babil imparatorluğunun yıkılıp, bölgenin Pers gücüne geçmesine kentlerin ne tepki verdiği kesin olarak bilinmemesine karşın baskıcı bir yönetimden kurtuldukları için bu duruma sevinmiş oldukları

²¹⁶ E. Mandacı, *a.g.m.*, s. 3-5.

²¹⁷ S. Moscati, *a.g.e.*, s. 54.

düşünülmektedir. MÖ 515-514 yıllarında Pers kralı I. Dairus'un yürürlüğe koyduğu Pers İmparatorluğu'nun satraplık şeklinde yönetim birimlerine ayrılması sonucu, Fenike kentleri beşinci satraplık içine alınmıştır. Fenike kentlerinde krallar, başlarında haraç tahsilatı yapan görevli ve askeri sadakati sağlayan yardımcı ve stratejistlerin denetimi altında yerel yönetimlerini eskisi gibi sürdürmeye devam etmişlerdir. Bir isyan hareketi ve Pers tarafından yeni bir seferin bulunmaması Fenike kentlerinin bu uygulamadan memnun olduklarını göstermektedir. Hatta Fenike filoları, Perslerin Yunanlılara karşı savaşlarında Pers satraplarına desteklerini vermişlerdir. Yaklaşık iki yüzyıl sonra Fenike kentleri üzerindeki Pers siyaseti değişmiş ve Makedonya üzerinden gelen Büyük İskender'in fetihleri karşısında, Kartaca kolonisinden de yardım alamayınca daha fazla direnemeyen kentler teslim olmak zorunda kaldılar. Tyros kentinde bir Makedonya kalesi inşa edilmiş ve kent Makedonyalılar tarafından kolonileştirilmiştir. Fenike kentleri bu fetihle ani bir yok olma yaşamasa da Hellen kültürü içerisinde zamanla bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Öyle ki Fenike dilinin yerini zamanla yunanca almaya başlamıştır.

Fenikelilerin bazı kentlerinin bu asimilasyona karşı ayakta durmaya ve dillerini korumaya çalıştıkları görülmektedir. Fenike yazıtlarından öğrenildiği kadarıyla, Tyros'un MÖ 120'den itibaren Sidon'un ise MÖ 111'den itibaren geçici olsa da bağımsızlıklarını kazandıkları görülür. MÖ 64 yılında Roma fetihleri sonucu birçok Fenike kenti bağımsızlıklarını yitirseler de Tyros, Sidon ve Trablus gibi Fenike kentlerinin bağımsızlıklarını kısmi olarak da olsa gelenek ve coğrafi konum sayesinde korumaya devam ettirdikleri görülmektedir.²¹⁸

Fenike kentleri dağlara yaslanmış yarımadalar ve adalar üzerine sahil kıyı şeridi boyunca kendini karadan bir savunma hattıyla koruyan yerleşimde olması dolayısıyla, bu kentler ihtiyaç duyduğu malları denizden karşılamak zorunluluğundaydı. Bu anlamda kıyı adası üzerinde bulunan Sur (Tyre) kenti iki liman ile etkileşim kuruyordu. Kuzeyde Sayda kentine bağlayan liman ile güneyde Mısır ile deniz ilişkilerinin kurulduğu limanlar sayesinde içme suyu, yiyecek ve içecek, şarap, hammadde gibi şeyleri denizciler yoluyla elde ediyorlardı. Fenike'nin kısıtlı tarımından dolayı bu kentler geçimlerini ticaret ve sanayi ile sağlıyorlardı. Fenike kentlerinde zanaatçılar, demirciler, kuyumcular, gemi yapımcıları vardı ve ürettikleri malları satmak ve

²¹⁸ S. Moscati, a.g.e., s. 55-58.

kendilerinde olmayan malı almak için ticaret zorunluydu. Fenikelilerin ticaretlerinde yönlü kumaşları ve “*murex*” adı verilen denizden çıkarılan deniz kabuğundan elde edilen pembeden ll kırmızıya ve mora kadar giden çeşitleriyle ürettikleri boyaları n kazanmıştır. Ayrıca teknik olarak Mısır’ın mavi ini işçiliğİ ile çok renkli cam işçiliğini alıp taklit ederek bu alanda da yeteneklerini kanıtlamışlardır. Bunların yanı sıra başka yerin mallarını kendi retimleriymiş gibi pazarlamaları da Fenikeli tacirlerin kurnazlığını göstermesi bakımından önemlidir.²¹⁹

2.3.1. Fenikelilerin Ticaret Kolonileri

Fenikelileri diğerk M I. binyıl kavimlerinden ayıran en önemli özellik deniz ticaretindeki yetenekleridir. Yükleme kapasitesi yüksek, teknolojik açıdan gelişmiş gemileriyle batıda Fas’a ve İspanya’ya ulaşmış, onuncu yüzyıldan itibaren buralarda koloniler kurmuşlardır. (Resim-5) Bu limanlar i kesimlerdeki kaynakların toplanıp gemileriyle anayurda gönderildiğİ bir nevi sömürge yerleriydiler. Fenikeli tüccarlar da tıpkı Anadolu’daki Asur ticaret kolonileri gibi gruplar halinde başka kentler ve devletlere gidip ticari faaliyetlere giriştikleri bilinmektedir. Ancak Asurlu tüccarların aksine Fenikeli tacirlere ait kayıtlar dayanıksız papirüs ve parşömene yazıldıkları için günümüze kadar yazılı belgeleri ulaşmamıştır.

Lüks mallara ihtiyaç duyan seçkin insanları ile Arami şehirleri ve Geç Hitit Devletleri, Fenike ticaretinde tüccarların ilk pazarlarıydılar. Sonraları yükselen Asur imparatorluğu tacirlerin hedefinde olmuştur. Asurlular M 8. yüzyılda Suriye’ye yaptıkları seferleri sonucunda bölgeyi ele geçirmeleri sırasında Fenikelileri yüksek miktarda haraca bağlamışlarsa da bağımsızlıklarını korumalarına izin vermişlerdir. Bu sayede tamamen bağlı olmaktan kurtulan Fenikeliler, istedikleri malları uzak bölgelerdeki alt yapısını oluşturdukları ticaret yerlerinden zorlanmadan elde edebilmişlerdir.²²⁰

Fenikelilerin Kıbrıs’a gelip koloni kurmaya başlamaları Tyros (Sur) kralı Hiram (M970-936) zamanında olmuştur. Ada, gemi yapım imkanları ve bakır madeni kaynakları bakımından zengin olmasının yanı sıra ticari bir üst olmasıyla da çekim merkezi haline gelmiştir.

²¹⁹ Fernand Braudel, *Akdeniz Mekn ve Tarih*, ev. Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 125-126.

²²⁰ M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 192.

Kıbrıs üzerindeki ilk Fenike etkisinin MÖ 11. yüzyıla dayandığı bilinmektedir. Kıbrıs'ta bulunan en erken tarihli Fenike yazıtı, MÖ 9. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu yazıtta; II. Hiram'ın hem Sidon hem de Tyros kralı olduğu belirtilirken, Kıbrıs adasının da Fenikelilerin sömürgesi olduğu yazılıdır. Ayrıca II. Hiram'ın ismi Asur kralı III. Tiglat Pilaser'e vergi ödeyen kralların arasında geçmektedir. Fenikelilerin Kıbrıs'ta kurdukları kentler; Kition, Amathus, iç kesimlerinde Tamassos ve İdalion, kuzey bölgesinde ise Lapithos şehirleridir. Bu kentler daha sonraları ayrı ayrı krallar tarafından yönetilmişlerdir ve Fenike kentlerine vergi ödemek şartı ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Aslında Fenikeliler bu adayı idare etmekten ziyade buranın zenginliklerinden istifade etmek amacıyla adaya hâkim olmuşlar, ancak fazla vergi aldıkları için halkın tepkisine maruz kalmışlardır. MÖ 709 yılında Asur kralı II. Sargon'un Kıbrıs'ı fethetmesi sonucu, Fenikelilerin Kıbrıs adasındaki haraçları kesilmiştir.²²¹

MÖ 8. yüzyılın başlarında Tunus kıyısında Kartaca'nın²²² kurulması ile Kuzey Afrika'daki Fenike kolonileşmesi daha artmıştır. Batıya ilginin daha da yoğunlaşması sonucu buradaki devletlerle rekabet iyice kızışmıştır. Aynı dönemlerde Fenike ticaret kolonilerine rakip olarak Yunan kolonileri de ticaretlerini genişletmeye başlamışlardır. Fenikelilerin en ünlü kolonisi olan Kartaca, yüzyıllar sonra büyümekte olan Roma'nın önemli bir siyasi rakibi haline gelmesi sebebiyle Roma tarafından ortadan kaldırılacaktır.²²³

Fenike ticaret merkezlerinden olan Sayda ve Sur kentlerinin, Asur ve Babil kuşatmalarından sonra yıpranmaları sebebiyle MÖ 5. yüzyıldan itibaren ticaret merkezi Fenike'nin Kartaca kolonisine kaymıştır. Esasında Kartaca kolonisi MÖ 9. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Kartaca kenti 130.000 nüfusa sahipti. Bunların dışında Kartaca'yı daha önemli kılan, Sicilya karşısında Akdeniz yollarını birleştiren yerde mükemmel bir mevkide yer almasıydı. Kartaca, Afrika, Sicilya ve İspanya Fenikelilerini kendi hâkimiyeti altında birleştirip, Akdeniz'de gerçek bir deniz imparatorluğu

²²¹ A. Gözlü, *a.g.e.*, s. 326-327.

²²² Yunanca Fenike kelimesinin Roma dilindeki karşılığı olan "Pön" Kartacalı Fenikelileri adlandırmada kullanılmıştır. Bu iki kavim arasındaki savaşlar I., II. ve III. Pön Savaşları olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Maria Giuila Amadasi Guzzo, *Kartaca*, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara, 2015, s. 53-65.

²²³ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 28.

kurmuştur. Ancak MÖ 2. yüzyıldan itibaren Yunanlılar ve Etrüskler ile giriştiği yoğun mücadeleler sonrasında, Romalılara mağlup olmuştur.²²⁴

Fenikelilerin Levant Bölgesi dışında en eski ticaret ve yerleşim mekânı Girit ve Kıbrıs'ta bulunuyordu. Buradan yavaş yavaş batıya doğru ilerlediği ve Korsika, Balear adaları, İberya, Malta, Sardunya ve Sicilya ile Cenova ve Marsilya'ya kentlerine geçilerek ticaret limanları kurulmuştur. Fenike kolonileri yapı bakımından özerk bir yapıya sahipti. Sadece bir miktar olarak anavatanlarına vergi göndermeleri bekleniyordu. Batı kolonilerinin atanan bir yargıçla Kartaca kolonisi denetiminin altına girmelerinden sonra bile, Kartaca Tyros'a vergi ödemeye devam etmiştir.

Fenikeliler, kentlerinin ardında bulunan dağlarıyla geçimlerine imkân sağlamışlardır. Bölgenin onlara sağladığı mor boyaya ek olarak bu dağlardan elde edilen sedir ve çam ağaçları da kral ve tüccarlara gelir sağlamıştır. Fenikeli tüccarlar dokuzuncu yüzyılla birlikte Akdeniz ticaretinde her yere yayıldılar. Yunanlıların ticaret kolonileri ile karşılaşmaları ise Mezopotamya'da Asi Nehri üzerindeki ortak ticaret yeri olan al-Mina ticaret noktasında olmuştur. Yunanlıları Yakındoğu ile teması bu alanda Fenikeliler ile başlamış ve Yunanlılar, Yakındoğu'nun kültürel mirasının çoğunun bu tarihten sonra benimsemiştir. Böylece Fenikelilerle Yunanlıların kaynaşmaları Batı dünyası tarihinde büyük bir öneme sahip olmuştur.²²⁵ Yunan kolonileri ile Fenikelilerin kurdukları koloniler arasında farklılıklar vardır. Fenikelilerin kolonileri, ana şehir Tyros'dan doğrudan doğruya egemenliği altında bulunan, ticari ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda elde tutulan pazar yeriydiler. Yunanlıların kolonileri ise uzak ülkelerde kurmuş oldukları şehirleri bir yurt (patris) saymışlar ve bu sebeple bu şehirlerini kolay kolay elden çıkarmamışlardır. Nitekim Yunan kolonileri karşısında, Fenike kolonileri zamanla her yerde gerilemeye başlamışlar ve hatta tamamıyla ortadan kalkmışlardır.²²⁶

2.3.2. Fenikelilerin Ticari Emtiası

Fenikelilerin ticaretinde ilk başta değerli bir varlık olan metaller gelmektedir. Asurluların da Fenikelilerden topladıkları haraçlar göz önünde bulunduğunda ana ürünler metal eşyalardı ve Fenikelilere atfedilen lüks mallar arasında metal kaplar yer

²²⁴ E. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 187-188.

²²⁵ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 88.

²²⁶ A. M. Mansel, *a.g.e.*, s. 160-161.

almaktaydı. Günlük yaşamlarında ve ticarete kullanılan bu metaller; bakır, kalay, gümüş ve altındır. Bakır ve kalay, bronz aletler, kaplar ve araçlar yapımında kullanılırken, gümüş ticari işlemlerde standart bir uluslararası para birimi olarak kullanılmıştır. Bronz metalinin yerini daha sonra MÖ I. binyıl başları ile yaygınlaşan demir madeni almıştır. Metaller genellikle Fenikeliler tarafından ithal edilmişlerdir, çünkü Levant bölgesi kıyılarında mevcut değillerdi. Fenike bölgesindeki arkeolojik kanıtların çok az olmasından dolayı bu metallerin batı kolonilerinden, Anadolu'dan, Kıbrıs'tan ve Ortadoğu'dan gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak son yapılan arkeolojik keşiflerin sonucunda Faynan bölgesinde özellikle Khir bet en-Nahas Sahasında bakır madenciliğinin varlığını ortaya koymuştur. Diğer bir başka keşif ise Ürdün vadisinde bulunan demir madenidir. Gümüş madeninin ise Akka, Dor, Ein Hofez, Tell Keisan yerleşimlerinde bulunan seramik kavanozlarda saklanmış altı gümüş istifinden dolayı, Fenikelilerin üretim sahasında sahip olduğu düşünülmektedir. Batıdaki gümüş tedariklerinin ise Sardunya adası ve İspanya'da olduğu düşünülen Tarşış olduğu bilinmektedir.²²⁷

Antik kaynaklardan olan Skylax'ın bir metninde (MÖ 4. yüzyıl) verdiği bilgiye göre; Kartacalı Fenikelilerin, Herakles sütunlarının ötesinde yerli Afrikalılar (Etiyopyalılar) ile ticaretleri genellikle değiş tokuşa dayanmaktaydı. Fenikeliler buraya parfüm yağı, taş, seramik (özellikle Attika seramiği) getiriyorlar ve buradan da karşılığında ceylan, aslan, leopar derisi, fildişi ve şarap götürüyorlardı. Yine Afrikalılar ile yapılan ticaret hakkında bilgi veren Heredotos da Afrikalıların takas yolu dışında değerli bir maden olan altınla da ödeme yaptıklarını belirtmiştir. Bunların dışında Kuzey Afrika'da bulunan meşhur Pön amforalarının bütün Akdeniz'e yayılmış olması bu kaplar içinde şarap, yağ ve balıkçılık ürünleri Kartaca'dan yapılan ihracatı göstermektedir.²²⁸ Ayrıca amfora kullanımında, Lübnan ve kuzey Filistin bölgesinde üretilen şarap ve zeytinyağının da iri omuzlu amforalar ile ihraç edildikleri bölgelere taşındıkları bilinmektedir.

Fenike mobilyalarını süsleyen hammadde olan ve Asur krallarının kraliyet hediyesi olarak sıklıkla hammadde olarak aldıkları fildişinin, Suriye'deki varlığı en azından MÖ 8. ve 7. yüzyıla kadar dayandığı bilinmektedir. Yetenekli Fenikeli zanaatkarlarının işlediği fildişi kakmacılığı, Asurlular tarafından hayran kalınmış ve

²²⁷ Hélène Sader, *The History and Archaeology of Phoenicia*, SBL Press, Atlanta, 2019, s. 255-257.

²²⁸ M. G. A. Guzzo, *a.g.e.*, s. 106-107.

Asurluların bu ilgisi muhtemelen Fenikeli fildişi kesiciliğinin tekniklerinin öğretildiği atölyelerin olduğunu düşündürmektedir. Fildişinin Fenike topraklarına ya Afrika'dan Kızıldeniz yolu ile ya da Hindistan'dan Pers körfezi yolu ile geldiği düşünülmektedir. Fenike'de kullanılan tek fildişi türü fildişi değildir; başta su aygırı olmak üzere diğer birçok hayvan dişi kullanılmaktaydı. Arkeolojik kazılarda su aygırı diş atıklarının bulunduğu Tell Twein yerleşiminde, küçük bir atölye keşfedilmiştir. Bu atölyede fil dişinin yanı sıra boynuz ve kemik işlemeciliğinin de yapıldığı arkeolojik veriler ile ortaya çıkarılmıştır.²²⁹

2.3.3 Fenike Alfabetesi

Sami dilini konuşan Fenikelilerin uygarlık tarihine en büyük katkısı alfabedir. Yazı ilk kez Mezopotamya'da Sümerler tarafından icat edilmiş, sonra onu Mısır'da hiyeroglif yazısı ile Çin yazısı izlemiştir. Bu uygarlıkların ortaya koydukları yazı sisteminde semboller bir sesin karşılığı değildi. Bir sembol bir heceyi, bir kelimeyi hatta bir cümleyi dahi aktarıyordu. Öyle ki Fenikelilerden önce hiçbir uygarlık sese dayalı bir alfabe geliştirmemişti. Fenike alfabesi, Girit'in çok gelişmemiş ve yaygınlık kazanmamış yazısını (Linear A) saymazsak dünyada sese dayalı ilk alfabe olarak karşımıza çıkar. Fenikeliler MÖ 11. yüzyılda Fenikelilerin geliştirdikleri alfabenin harfleri; çizimi kolay, sesleri kolay tanınabilir kılan sembollerdir.

Günümüzde kullanılmakta olan dört alfabenin (Arap, Yunan, Latin ve Kiril alfabeleri) temelinde Fenike alfabesi yer almaktadır. Fenike alfabesinde sesli harfler bulunmaz. Alfabeve sesli harfleri ilk ekleyen kavim Yunanlılardır. Heredotos'a göre Yunanlılara yazıyı ilk tanıtan kişi, Yunanistan'a giden Fenikeli bir tüccar olan Kadmos'tur. Bazı araştırmacıları göre ise Yunanlılar, Doğu Akdeniz kıyısında bugünkü Hatay ilinin Samandağ yakınında bulunan el- Mina'da (bir Yunan emporiumu) tanışıp kaynaştıkları Fenikelilerden aldıkları alfabeden bugün kullanılan Yunan alfabesini geliştirmişlerdir. Yunanlılardan Etrüskler, Etrüsklerden de Romalılar alfabeve geliştirerek günümüz Latin alfabesini oluşturmuşlardır. Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde kullanılan Kiril alfabesi Yunan ve Latin alfabelerinden geliştirilmiştir. İbrani ve Arap harfleri ise Fenike alfabesinin en iyi korunan biçimleridir.²³⁰(Resim-6)

²²⁹ H. Sader, a.g.e., s. 257.

²³⁰ M. A. Kaya, a.g.e., s. 176.

Yazının basitleştirme devrimi, Fenikelilerden daha önce Suriye’de özellikle Ugarit ve Biblos’ta geliştiği bilinmektedir. Bu iki aktif kentte MÖ II. binyıl boyunca tüm ticaret faaliyetleri, tüm diller ve tüm halklar buluşmuşlardır. Ancak yazıcıların pahalı kalemini el altında bulundurmayan tüccarlar, sözleşmeler yapmak, faturalar yazmak hesaplarını tutup mektuplarını kaleme almak için hızlı ve pratik yazım usulüne ihtiyaç duymuşlardır. Devletlerin ilk ve gösterişli icadı olan karmaşık yazı yerini tüccarlar tarafından daha anlaşılır ve daha hızlı yazılabilen yazı sistemine bırakmıştır. Bu girişimin ilk başladığı yer Ras-Şamra’daki belgeleriyle ortaya çıkan Ugarit’tir. Ras-Şamra metinlerinden Ugaritlilerin 30 harfli alfabe yazısına geçtikleri anlaşılmaktadır. Bilinen en eski alfabe olan bu alfabe MÖ 14. yüzyılda kalma bir tablet üzerinde yazılı olarak bulunmuştur.²³¹

Fenike alfabesi 22 harfli sessiz harflerden oluşur. Biblos’ta bulunan MÖ 10. yüzyıla tarihlenen kral Ahiram’ın lahti üzerine oyularak kazınmış iki satırlık yazı Fenike alfabesi ile yazılmış ilk yazılardan biridir. Bunun haricinde bu basitleştirilmiş yazı deri, parşömen, papirüs üzerine bir fırça yardımı ile hızlıca çizilebiliyor, kurşundan bir tablet üzerine bir oyma kalemiyle işlenebiliyor veya ahşap bir levha üzerinin balmumu kaplanmasıyla zar üzerine yazı çizilebiliyordu.

²³¹ F. Braudel, *Bellek ve Akdeniz*, s. 220.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. MÖ I. Bin Yılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'in Siyasi Durumu

MÖ I. binyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'de varlıkları devam eden Fenike kent krallıkları ve Yahuda krallığı üzerinde Pers İmparatorluğu hâkimiyeti başlamıştır. Zağros dağlarından doğru gelen Pers hâkimiyetinden önce bölgede Yeni Babil İmparatorluğunun kontrolü hâkimdi. MÖ 586 yılında Yahuda krallığı üzerine seferler yapıp, Kudüs'ü yıkan ve Yahudi halkını 70 yıl boyunca Babil'de sürgün hayatı yaşamaya zorlayan II. Nabukadnezar, aynı zamanda kuşatması on üç yıl süren Tyros gibi Fenike kentlerinin de bağımsızlığına son vererek topraklarını ilhak etmiştir. Suriye bölgesi üzerinde tam olarak egemenlik kurduktan sonra Mısır'ı istila etmek isteyen Babil kralı, Mısır ile giriştiği pek çok çatışmadan sonuç alamayınca MÖ 567 yılında sınır çizgisi üzerinde anlaşarak pes etmek zorunda kalmıştır.

II. Nabukadnezar ardılları konusunda sorunlar yaşandığı görülmektedir. Altı yıl boyunca üç kral değişmiştir. Sonrasında ise hanedan soyundan olmayan Nabonidus (saltanatı MÖ 555-539) tahta çıkmıştır. Babil kralı olan Nabonidus, Babilli halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Çünkü kral ülkesi ile ilgilenmek bir yana kendisi Arabistan çöllerinde yaşamayı tercih etmiş, törenlere katılmamış ve Tanrı Marduk yerine Ay tanrısı Sin'e tapınmaya başlamıştır. Sonrasında yönetimini oğlu Belşazar'a bırakmış olduğu Babil kentine geri döndüğünde de Marduk kültünü Sin kültüne değiştirmeye kalktığı zaman rahipler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nabonidus'un dini isteklerinin aslında bir perde görevi gördüğü, perdenin arkasında ise İran'ın yaşamış olduğu siyasi karışıklıklardan uzak durma amacı taşıdığı düşünülmektedir. Nitekim Nabonidus, sarayı Arabistan çöllerindeki Teyma'ya taşıma düşüncesiyle, ülkesini korumak niyeti içerisinde olması ihtimalindedir.²³²

MÖ 559 yılında Pers imparatorluğunu kuran II. Kyros İran'daki Med krallığına son verdikten sonra, Asur imparatorluğunun yıkılması sonucu boş kalan Akdeniz ve Ege ticaret yollarını kontrolü altına almak için yayılmacı bir politika izleyerek sınırlarını genişletmeyi amaçlamıştır. Pers kralı II. Kyros Lidya krallığını MÖ 546'da ele geçirdikten sonra komutanlarını buraya atayarak, Batı Anadolu'yu hâkimiyeti altına almış ve Anadolu iki yüz yıl sürecek Pers egemenliği altına girmiştir. Lidya krallığının

²³² M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 243-247.

yıkılmasından sonra müttefiki olan Babil de bu yıkımdan zarar görmüştür. Bu durum Babilliler ile Pers kralı arasında savaşların başlamasına sebep olmuştur. Pers kralı II. Kyros, MÖ 539'da Babil'i fethi sırasında halk tarafından büyük bir direnme ile karşılaşmadan şehri ele geçirmiştir. Babil kralı Nabonidus'u esir alan II. Kyros, buranın yönetiminde oğlu Kambyses'i ortak kral olarak ilan etmiştir. II. Kyros MÖ 529 yılında İskitlerle yaptığı savaşta hayatını kaybetmiş ve yerine Babil kralı ilan edilen oğlu Kambyses geçmiştir.²³³

Kyros'un Babil'i ele geçirmesinin ardından yazılan, Kyros Silindir Kitabesi adı verilen ve Babil dilinde yazılmış 45 satırlık silindir kil tablet, Babil'de yapılan kazılar sırasında Marduk Tapınağı'nın temelinde bulunmuştur ki bu tabletin tapınak temeline gömülmesi ile tanrılara ya da gelecek kuşaklara adandığı bilinmektedir. İlk ve son satırları kırık olan tablette; Babil zaferi öncesi ve sonrası yaşananlar ve dini ve siyasi olaylar gözler önüne serilir. Kitabe içerik bakımından altı bölümde incelenir; birinci bölümde Yeni Babil kralı Nabonidus'un dini ve idari hatalarından, ikinci bölümde Büyük Kyros'un soy ağacından, üçüncü bölümde Pers kralının Marduk'un desteği ile Babil'i zapt etmesinden, dördüncü bölümde Büyük Kyros'un Marduk'a duasından, beşinci bölümde Büyük Kyros'un Babil'e barış ve düzen getirmesinden, altıncı bölümde ise Büyük Kyros'un Babil'deki imar faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Günümüzde British Müzesi'nde sergilenen bu tablete bazı araştırmacılar tarafından barış ve özgürlük konularıyla ilgili olması sebebiyle tarihin ilk insan hakları bildirisi olarak değer atfedilmektedir.²³⁴

3.2. Doğu Akdeniz'de Pers Egemenliği (II. Tapınak İnşası)

Büyük Kyros'un Babil'i fethi sırasında Babil krallığı içerisinde sürgün olan Yahudiler, Kyros'un Babil'i seferinin kendilerinin geri dönmesini sağlayacak bir fırsat olarak görmeleri sebebiyle Perslerin istilasına engel olmamışlardır. Kyros Zerdüş dinine bağlı ve dolayısıyla diğer dinlere hoşgörüldü olduğu için başka dinlere düşmanlık beslemiyor aksine Yahudilerin Kudüs'e geri dönmelerini ve Kudüs Tapınağı'nı yeniden inşa etmeye teşvik ediyordu. Büyük Kyros bu davranışından dolayı Tevrat'ta "Rab'bin mesihi" ismiyle anılmıştır., Yahudilerin taktıkları bu övgü dolu lakab, Pers kralının pek

²³³ İbrahim Etem Köse, "Persler ve Satraplık Sistemi", *TURAN- SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 13, S. 52, 2021, s. 363.

²³⁴ Eray Karaketir, "Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Silindir Kitabesi", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S. 272, 2017, s. 96.

ilgisini çekmese de imparatorluğun gücünü koruyabilmek adına bu lakabı sempatik bulmuştur. Aslında Kyros, Yahudileri Kudüs'e geri dönmelerine izin vermekle, İmparatorluğun sürekli değişimlere maruz kalan bir köşesi olan Doğu Akdeniz kıyılarını kontrolü altında tutmayı ümit etmiştir. Çünkü Suriye- Filistin bölgesi Mısır ile sınır komşusuydu ve Mısır, Yakındoğu siyaset sahnesinde yeni bir güç olan Perslerin hedefindeydi. Mısır' ele geçirmenin zor bir sefer olacağını bilen Kyros, bu sefer için çok iyi hazırlık yapması gerektiğinin farkındaydı. Bu sebeple Yahudilerin Filistin'e dönmelerine ve tapınaklarını yeniden inşa etmelerine izin vermiş ve dolayısıyla Mısır sınırına kendisine borçlu olarak sadık kalacaklarından emin olduğu Yahudi müttefiklerini yerleştirmiştir. Pers kralı, Yahudilerin kendilerine yardımlarından emindi ve ayrıca bu Yahudilere ek olarak daha önce Samariye ve Yahuda krallıklarından sürgün olarak Mısır'a giden Yahudilerden de Mısır'a saldırı sırasında yollara barikat kurmak, rehberlik ve casusluk gibi yardımlar sağlayacaklarını düşünmüştür.

Perslerin Mısır seferi Büyük Kyros'un oğlu Kambyzes zamanında gerçekleşmiştir. Mısır'ın başarıyla fethedilmesinde Yahudilerin sağladığı yardımlar gizletilmeye çalışılsa da Yukarı Mısır'da Nil üzerinde, Asuan'ın karşısında File (Elephantine) denilen küçük bir adada Yahudi yerleşiminin varlığı ve hatta Pers subaylarının idaresinde Yahudi paralı askerlerden oluşan bir garnizon merkezinin bulunduğu, ilk defa MÖ 494'te I. Darius zamanında öğrenilmektedir.²³⁵

Pers kralı Kyros'un, Yahudileri geri göndermek için duyurduğu fermanı Tevrat'ta şöyle anlatılır;

*“Pers Kralı Kyros şöyle diyor: Göklerin Kralı Yehova, dünyanın bütün krallıklarını bana verdi; ve Yehuda' da olan Yerus̱alim'de (Kudüs) kendisi için bir ev (Büyük Tapınak) yapayım diye emretti. O'nun bütün kavminden İsrailoğulları'ndan kim varsa. Tanrı onunla beraber olsun ve Yehuda'da olan Yerus̱alim'e çıksın ve İsrail'in Tanrısı Yehova'nın Yerus̱alim'de olan evini yaptırsın. Krallığımda yaşayan yerliler, sürgün oldukları yerlerde sağ kalmış olanlara altın, gümüş, mal ve hayvanlar sağlamakla birlikte Yerus̱alim'deki Tanrı'nın Tapınağı'na gönülden sunular sunsun”*²³⁶

Babil'de yaşayan yaklaşık elli bin kişilik ilk grup hemen, İsrail diyarında yeniden Yahudi hâkimiyeti kurmak için ve Büyük Tapınağı (Bet Amikdaş'ı) tekrar inşa etmek için ülkeye geri döndüler. Zerebavel ve Şeşbazar önderliğinde bal ve sütün aktığı

²³⁵ M. Nana, *a.g.e.*, s. 277.

²³⁶ Ezra, 1: 1-4.

topraklar olan Kenan diyarına geldiklerinde, Yahudileri çorak, bakımsız ve etraflarındaki eşkıyaların tehdidi altında, tehlikeli ve Babil'den dönenleri yıldırان bir durumda bulurlar. Altı ay sonra Kudüs tapınağının inşası törenlerle başlatılır. Sonrasında Efraim dağlarından gelen Samaritanlar da İsrail kralına inançlarını belirtilerek tapınak inşasında görev aldılar. Ancak Samaritanların başka dinlere tapmış olmaları şüphesi, tapınağın inşasında sadece sürgünden gelenlerin görev almaları gerektiği düşünceleri nedeniyle tapınak inşası yarım bırakılarak durdurulmuştur. Tapınak inşası daha sonra I. Darius zamanında, Yahudi peygamberler olan Hagay ve Zeharya sürgündeki Yahudileri tekrar cesaretlendirmeleriyle devam etmiştir. Kral Davud'un soyundan gelen Zerubavel bu işte önderlik yaptı ve Adar ayı MÖ 516'da Kudüs Tapınağı tekrar ibadete açıldı. Samaritanlar ise Sanballat adlı liderleri önderliğinde Samariye'ye Büyük İskender'in fethine kadar yaşadılar. Bu topluluğun ise Gerizim tepesinde ayrı bir tapınak inşa ettiği bilinmektedir. Kudüs'ün ikinci tapınağı, Süleyman'ın yaptırdığı ilk tapınak kadar görkemli olmasa da Yahudiler için kurtuluşu simgelediği için önemi fazladır. İkinci Tapınağın inşa edilmesinden, Romalıların MS 70 yılında yıkmalarına kadar geçen döneme, Yahudi tarihinde “İkinci Tapınak Dönemi” denilmiştir.²³⁷

Pers krallığının Fenike kentleri üzerindeki hâkimiyeti de tıpkı Yahudiler gibi Babil'in fethinden sonra olmuştur. MÖ 538 yılında Fenike kentleri ve limanları Pers hegemonyasını kabul etmek zorunda kaldılar ve donanmalarını Pers kralının emrine verdiler. Bu sayede Fenikeliler ticaretlerini doğu ülkelerine doğru genişlettiler ve böylece İyonya şehirlerine kıyasla Fenikeliler, ekonomik olarak daha yüksek seviyeye çıktılar.²³⁸

Pers krallığının yayılmacı politikaları ile II. Kyros zamanında Anadolu, Babil, Suriye'nin bir kısmı ile Fenike şehirlerine; oğlu Kambyzes krallığında Mısır'a; I. Darius Dönemi'nde ise Avrupa'ya kadar ulaşan Persler, üç kıtada da varlıklarını hissettirmeyi başarmışlardır. Pers imparatorluğunda geniş toprakların idaresini sağlamak amacıyla Pers kralı I. Darius, imparatorluğu Satraplık'lık denen bir nevi eyaletlere ayırmıştır.²³⁹

Pers İmparatorluğu altındaki satraplıklar, Pers İmparatoruna vergiler vermekle yükümlüydüler. Doğu Akdeniz içinde bulunan ve sınırları Amphiaros oğlu Amphilokhos'un Kilikia ve Suriye sınırları üzerinde kurmuş olduğu Poseidon kenti ile

²³⁷ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 52.

²³⁸ A. M. Mansel, *a.g.e.*, s. 254.

²³⁹ Muzaffer Duran, “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, 2015, s. 62.

bu kentten Mısır'a kadar uzanan yerler olan Suriye-Filistin bölgesi, Fenike kentleri ve Kıbrıs, Perslerin Beşinci satraplık bölgesini oluşturuyorlardı. Beşinci satraplığın Pers kralı I. Darius'a vergi olarak üç yüz talant ödüyorlardı.²⁴⁰

Pers İmparatorluğunun sonlarına doğru, Fenike kentlerinden olan Sidon kentinin kralı Tennes'in önderliğinde bir ayaklanma çıkmıştır. Pers kralı III. Artakserkses, ayaklanmayı MÖ 343'te Mısır'ı yeniden fethinden dönüşünde, Mısır'dan getirtilmiş olan çok sayıda paralı Yunan askerlerinin yardımıyla bastırmıştır. Bu olay Babil tarihsel kayıtlarında şöyle anlatılır:

“Artakserkses ismiyle bilinen Umasu'nun on dördüncü yılı Tişri (Eylül/Ekim) ayında kralın Sidon('dan) aldığı esirler Babil ve Susa'ya (getirildi). Aynı ayın on üçüncü gününde bu askerlerin bazıları Babil'e girdi. On altıncı gün...kralın Babil'e gönderdiği Sidon'dan gelen kadın esirler o gün kralın sarayına girdiler.”

Sidon kralı Tennes Pers krallığına ihanet etmesi sonucunda idama mahkûm olmuş, kentinin bir bölümü ateşe verilmiş ve halkının da bir kesimi sürgüne yollanmıştır. Ayrıca Pers kralı III. Artakserkses'in acımasızca davranışının kayıtları olarak tarihe geçmiştir.²⁴¹

3.3. Büyük İskender Fethi'nden Sonra Doğu Akdeniz

MÖ 336 yılında yirmi yaşında kral olan İskender, Yunanistan ve Makedonya'da egemenliğini yeniden kurarak Anadolu'daki Persler üzerine sefere çıkmıştır. İskender, on yıl boyunca kesintisiz süren seferlerinde Pers İmparatorluğu'nun dört bir yanında askerlerine önderlik ederek Pers satraplıklarının hepsini ele geçirmiştir. Türkiye'nin güneyinde; Hatay ilinin Dört Yol ilçesindeki Deliçay kenarında gerçekleşen İssos Savaşı (MÖ 333) ve Kuzey Irak'taki Gaugamela (MÖ 331) savaşlarında Pers kralı Darius şiddetli bir direniş ortaya koysa da sonunda yenilmiştir. Klasik kaynaklar, İskender'in fethini, baskıcı olan Pers idaresinden kurtuluş olarak tanımlarlar ancak bu daha çok Makedonya propagandasından kaynaklanır ve halkın çoğunluğu eski ve yeni kurulan idare arasında bir farkın olmadığını belirtir. İskender de Persler gibi fethettiği yerlerde yerel kral olarak kabul edilebilmek için siyasi ve dini seçkinlere başvurmuştur. Kendinden önceki krallar gibi tapınakları ziyaret etmiştir. Örneğin Babil'de ziggurat yapımını tamamlamış, Marduk tapınağının kapsamlı olarak yeniden inşasını

²⁴⁰ Heredotos, *a.g.e.*, s. 256.

²⁴¹ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 391-392.

başlatmıştır. Bunun dışında Pers ülkesinin meşru kralı olarak kabul görmek istemiştir. III. Darius öldüğünde onun cenazesini bizzat kendi eksiksiz bir törenle gömmüştür. Roksane adlı bir prensesle evlenmesi ile komutanlarına da yerlilerle evlilikte örnek olmuştur. İskender'in askerleri artık ileri bir sefere çıkacak güçleri kalmayınca MÖ 324'te seferlerine son verip Babil'e yerleşmiş ve kenti başkenti yapmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla İskender doğu kültürüne bir hayli hayran kalmış hatta törenlerde Pers kralının önüne kapanma gibi kendisine yapılan selamlama adetlerine bile alışmıştır. Yakınoğu'nun adetlerine kendini öyle kaptırmıştır ki kendini Mısır tanrısı Amon'un oğlu olarak görmüştür. Bu tanımlaması Makedonyalı adamları tarafından iyi karşılanmamış olabilir ve bu sebeple MÖ 323'te Babil'deki İskender'in ölümünün, tarihçiler arasında yaygın bir kabul görmesiyle birlikte, suikast sonucu olması düşünülmektedir.²⁴²

Büyük İskender'in Doğu Akdeniz üzerine seferleri MÖ 333 yılında başlamıştır. İssos savaşında Dairus ile ters cepheler şeklinde savaşması ve Pers kralını yenilgiye uğratmasının ardından Büyük İskender yönünü Suriye bölgesine çevirmiştir. Amacı Pers donanmasını üssüz bırakmak için Doğu Akdeniz kıyılarını fethetmektir. Fenike üzerine doğru ilerlediğinde, Generali Parmanion'u Damascus üzerine Pers kralının hazinesi ele geçirmek için yollamıştır. İssos savaşı olan yerde ganimet bulamadığı için bu çözümü bulmuş ve para sıkıntısından kurtulmuştur. Bu ganimetten en çok Thessialı atlılar kazançlı çıktılar çünkü savaşta en çok katkırıyı onlar yapmışlardır. Makedonyalılar yeterince gümüş ve altına sahip olmuşlardır. Deniz kıyısında bulunan Kıbrıs ve Fenike kentlerindeki krallıklar bir bir gelip İskender'e kendi elleriyle kentlerini teslim etmişlerdir. Fenike kentlerinden Arados, Marathos, Biblos ve Sidon zorluk çıkarmadan teslim olurlarken Tyros (Sur) kenti Büyük İskender'in askerlerine karşı direnmiştir. Yedi ay üren kuşatmada karada mevziler kazılmış, mancınıklar yerleştirilmiş; denizde ise iki yüz gemi demirlenmiştir. Bu sırada İskender çok etkili bir rüya görmüştür. Rüyasında Herakles'in Tyros kalesinden kendisine el uzatıp, seslendiğini görmüştür. Karşı tarafta ise Tyroslular, rüyalarında Apallo'nun kentte olanlar dolayısıyla Makedonyalılar tarafına geçmesini görmüşler ve bu sebeple Apollo'ya kızıp tapınaklarındaki heykelleri devirmişlerdir. İskender bir rüya daha görmüş bu sefer de gördüğü şey bir Satyr'dir. Gövdesinin üstü insan, altı at olan bu yaratık rüyasında İskender'den kaçmıştır, ancak sonunda onu yakalayabilmiştir. Bu rüya, yorumlayıcılar

²⁴² M. V. Mieroop, *a.g.e.*, s. 262-263.

tarafından birçok şekilde yorumlanmıştır. Satyr kelimesini ikiye bölünmesi ile Tyr kalmasından dolayı Tyros ile ilişkilendirilmiş ve bu kenti ele geçireceğine yorulmuştur. Nitekim denizden ve karadan pek çok kez denemelerinde başarısız olan İskender, en sonunda çareyi gemilerine, karada kullanılan kuşatma teknikleriyle birleştirmede bulmuştur. Şehrin sur dibine demirlenen yük gemilerine mancınklar, koç başları ve kalkıp inen köprü kuleleri yerleştirerek şehri kuşatmada muvaffak olmuşlardır.²⁴³ Tam bir zaferle girdiği Tyros şehrinde İskender, Tapınakta kurbanlar sunmuş ve ertesi gün şenlikler düzenleyerek hem ordu hem de donanma ile resmi geçitler düzenlemiştir. İskender'in bu uğraşlarının intikamı ise ağır olmuştur. Genç adamları çarmıha gerdirmiş, halkın geri kalanını ise köleleştirmiştir. Tyros'ta sadece şehrin kralı Azemilkos ve tesadüfen orada bulunan Kartacalı elçiler affedilmiştir. Makedonyalılar Tyros kentinden ayrılırken burada bir askeri birlik yerleştirmişlerdir. Fenike kentinin bu savaşta verdiği zaiyata bakıldığında 8 bin Tyroslunun öldüğü, 30 bininin ise esir düştüğü görülmektedir.²⁴⁴

Büyük İskender Kudüs üzerine yaptığı seferlerde Yahudilere hoşgörü ile yaklaştığı bilinmektedir. Büyük İskender'in ölümünden sonra fethedilen topraklar generalleri arasında paylaşılmıştır. Suriye bölgesinde Perdikas ve Antigonos, Mısır'daki Pitoleme ile savaşmışlardır. İsrail diyarında pek çok kent yıkılmış ve Josephus Flavius'un tarih kitabına göre bir grup Yahudi, MÖ 312'de dini lider Hezekiah önderliğinde Mısır'a göç etmiştir. Kudüs'te MÖ 300 yılına tarihlenen Pitoleme Devri'ne ait altın sikkeler ile Karmel dağında bulunan aşk tanrıçası heykeli, Hellen stili kil işçiliği hakkında bilgiler vermektedir. Mısır Kralı Pitoleme'nin Doğu Akdeniz üzerindeki hâkimiyeti MÖ 3. yüzyıl boyunca devam etmiştir. MÖ 201 yılına gelindiğinde Selevkos Kralı III. Antiokhos'un İsrail'i istilasıyla hâkimiyet el değiştirmiştir. Selevkos kralı zamanla Suriye ve Fenike bölgelerini de ele geçirmeyi başarmıştır. Kudüs kenti Selevkos krallığı hâkimiyetinde ama kendi aralarında dini liderlerin idaresinde yönetiliyorlardı. Zaman zaman rahipler arasında olan çekişmeler yaşanmıştır. Bu dini liderler arasında en ilgi çekici olan Jason'dur. Jason Kudüs kentine Yunan kültürünü uygulamaya çalışmıştır. Kenti Yunan polisi haline getirmiş; reformlar yaparak klasik Yunan eğitim, kültür ve spor kurumlarını kurmuş, jimnazyumlar ve amfi

²⁴³ Martin Hammond, *Arrian Alexander the Great The Anabasis and the Indica*, Oxford University Press, Great Britain, 2013, s. 54-64.

²⁴⁴ Cuma Ali Yılmaz, *Büyük İskender'in Hayatı ve Seferleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2021, s. 118-120.

tiyatrolar inşa ettirmiştir. Kentte olan bu yenilik yandaşlarına Helenist, karşı olanlara ise Hasideanlar denilmiştir.²⁴⁵

Helenistik Çağ'da MÖ 2. yüzyıldan sonra Yahudiler üzerinde Hellen hâkimiyeti altında Yunanlaştırma baskıları etkili olmuştur. Makedonya krallığının Filistin'de Helenizmi yerleştirme çabalarını neticesinde, putperest Yunanlı idareciler Tevrat'ı yasaklamışlar ve kutsal tapınağa da putperestliğin sembolü Zeus heykelini koymuşlardır. Bunun üzerine Yahudiler Hellen yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Yahudi ailesi olan Makkabilerin önderliğinde MÖ 163 yılında başlatılan isyanı Hellen ordusu Kudüs'ü ele geçirerek bastırmıştır. Ancak Yahudi direnişinin sürmesi üzerine bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.²⁴⁶

3.4. Doğu Akdeniz'de Roma Eyaleti

Roma'nın Helenistik doğu ile ilk karşılaşması Kartaca ile savaşları ile başlamıştır. Üç Pön savaşı olan ve MÖ 264-241, MÖ 218- 202, MÖ 148-146 yılları arasında bir asır süren Akdeniz hâkimiyet savaşı sonucunda Roma, galibiyetle çıktığı bu savaşla Doğu'nun kilidini açmıştır.

Büyük İskender'den sonra doğu toprakları generalleri tarafından kurulan krallıklar tarafından idare olunuyordu. Helenistik dönem denen bu dönemde Mısır, Suriye ve Makedonya arasındaki toprak paylaşımı kavgaları her zaman süre gelmiştir. Mısır'daki Pitoleme krallığı ile Roma arasında iyi ilişkiler gelişmiş ve Roma Doğu' ya ilk adımını atmıştır. Bu dönemde Suriye-Filistin bölgesi Pitoleme krallığı hâkimiyetinde Yahudiler rahat günler geçiriyordu. Bu durum III. Antiokhos MÖ 198'de bu bölgeyi işgal etmesiyle birlikte Pitolemelerin Filistin'den çekilmesine kadar devam etmiştir.

III. Antiokhos Suriye'de Selevkos krallığını kurmasından üç yıl öncesinde Roma, Fenikeli Kartaca komutanı Hannibal ile 2. Pön savaşını tamamlamıştır. Hanibal, Selevkos kralı III. Antiokhos'u Küçük Asya'ya hedefine alan Roma'ya karşı savaşımaya ikna etmiştir. Ancak Romalılar karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan Selevkos kralı, Toros dağlarının ötesindeki tüm toprakları Roma'ya bırakarak büyük bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Selevkos kralının selefi olan IV. Antiokhos zamanında Ferma savaşında Pitoleme ordusunu yenip ve kralı Flamator esir alınsa da Romalıların müdahalesi ile Selevkos kralı mağlup edilmiş ve savaş tazminatı ödemeye devam ettirilmiştir.

²⁴⁵ Y. Başalel, *a.g.e.*, s. 55-56.

²⁴⁶ S. Kızıloğlu, *a.g.m.*, s. 40-41.

Selevkos idaresinde Hellen kültürü ve dini baskısıyla yaşayan Yahudiler için Romalıların bir kurtarıcı olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. IV. Antiokhos'un putperest baskılarına dayanamayarak ayaklanan Haşmoney veya Makkabiler bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Yahudiler, MÖ 161 yılında Roma ile diplomatik etkileşimlerini kurmuşlar ve onlara tabi olacaklarını bildirmişlerdir.²⁴⁷

Makkabiler/ Haşmoney devleti, Selevkos idaresinde vasal bir devlet olarak bir yüzyıl daha yaşamını sürdürmüştür. Bu süre içerisinde vergi ödemekler yükümlü olan Yahudiler Roma'dan yardım talebinde bulunmuşlardır. Roma bir elçi ile Selevkos kralına bunu iletse de bu istek reddedilmiştir.

Yahudileri Selevkos krallığına karşı daima destekleyen Roma, Kudüs'ü MÖ 64 yılında Pompeius zamanında Roma'ya bağlamıştır.²⁴⁸ Sonrasında Suriye, Roma eyaleti haline gelmiştir. Roma egemenliği döneminde başlangıçta Yahudilere iyi davranılmış, hatta hoşgörölü kanunlarla korunarak sınırlı bir yetki verilmiş, Yahudi halkının cemaat işlerinin tanzimi, Kudüs'te oturan büyük rahiplere bırakılmıştı. Ancak zamanla Roma idaresinde Yahudilere uygulanan vergilerin ağırlığı, feodal yöneticilerin zulmü ve dini gerekçeler yeni isyanları beraberinde getirmiş, Yahudiler arasında bağımsız bir Yahudi devleti kurma girişimleri yoğunlaşmıştır. Bu amacı benimseyen Yahudiler Tevrat'a mutlak bağlılığı gerekli görüyorlar, Yahve (Tanrı) her şeyin efendisi olduğuna göre dünyanın bir gün Yahudilerin hükmü altına gireceğini, inançlarına bağlı kalırlarsa zafer elde edeceklerine inanıyorlardı. Bütün bu gerekçeler ile Yahudiler, MS 66-73 tarihleri arasında tekrar ayaklandılar. Bu ayaklanma nedeniyle Roma orduları Kudüs'e yönelerek Bâbil sürgünü dönüşünde inşa edilmiş olan ikinci tapınağı yıkmışlardır. (MS 70) Bu olaydan sonra Yahudiler bölgeden göç etmeye zorlanmışlar, başta Mısır olmak üzere Romalıların hâkimiyeti altındaki farklı ülkelere sürülmüşlerdir. Roma zulmünden kaçmayı başarabilen Yahudiler başka ülkelere dağılmışlar ancak direnişlerini sona erdirmemişlerdir.²⁴⁹

²⁴⁷ M. Nana, *a.g.e.*, s. 339-340.

²⁴⁸ Hatice P. Erdemir, Halil Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 120.

²⁴⁹ S. Kızıloğlu, *a.g.m.*, s. 41.

SONUÇ

Doğu Akdeniz, kuzeyinde Anadolu, güneyinde Mısır ve doğusunda Mezopotamya ile çevrili etnik ve kültürel kimliklerin buluşma noktasıdır. Tarih öncesi zamanlardan itibaren yerleşim yeri olarak iskân edilmiş ve ilk kentleşmeler buralarda başlamıştır.

Tunç Çağı'nda bölgede varlığını ticaret ve kısmen tarım ile devam ettiren kıyı şehir devletleri siyasi ve askeri anlamda zayıf kalmışlardır. Mısır firavunlarının mevcut durumu fırsat bilerek bu bölgeden çeşitli malları ve özellikle de Lübnan dağlarının Sedir ağacını ülkesine getirttikleri bilinmektedir. Ancak Mısır'ın bu bölgeye olan ticari ilgisi, Anadolu'da Hititlerin kuruluşunu tamamlayıp Kuzey Suriye bölgesine seferlere başlamasıyla siyasi bir rekabete dönüşmüştür. Çünkü her iki taraf hem ekonomik olarak buranın ticaret kervan yollarına egemen olmak, hem de sınırlarında bulunan devletleri kendine bağımlı kılarak güvenliklerini sağlamak zorundaydılar. MÖ II. binyıl kavimleri olan Ebla, Ugarit, Mari gibi şehir krallıkları Mısır ve Hitit Devletleri arasında zaman zaman değişkenlik gösterir şekilde vasal statüsünde bulunmuşlar ve her yıl vergilerini ödemişlerdir. Mısır bu bölgedeki kent krallıkları üzerinde askeri garnizonlar kurarak bu krallıkların savunma gücü oluşturacak askeri birlikler kurmasına engel olmuştur. Böylece kendine bağımlı kentler üzerinde denetimini sağlarken, hem de ekonomik olarak bölgedeki çıkarlarını sürdürmüştür. Tunç Çağı'nın sonunu getiren Deniz Kavimleri göçü bu şehir devletlerinin de sonunu getirmiştir. Ancak Mısır'ın durdurabildiği bu kavimlerin bazıları geri dönüp yok olurken, bazıları ise Doğu Akdeniz'de yurt edinmişlerdir. Filistinlilerin İsrail topraklarına gelip yerleşmeleri yıllarca sürecektir çatışmanın başlangıç noktası olmuştur. Deniz kavimlerinin getirdiği yıkımın ardından bu bölgede yaşanan karanlık devirden sonra daha gelişmiş kent devletlerinin oluşumuyla Demir Çağı'nda Doğu Akdeniz kıyılarının daha etkin bir hale geldiği görülmektedir.

Doğu Akdeniz'e Arabistan Yarımadası'ndan gelen Sami toplulukları bu bölgenin diğer bir etnik grbudur. Ancak çoğu zaman vatan arayışıyla bir yerden başka bir yere savrulmalarıyla ve sürgünleriyle vatan özlemi içerisinde bir tarih yaratmışlardır. İbraniler Mezopotamya'daki Ur şehrinde vaat edilmiş topraklar olan Kenan diyarına; oradan kıtlık sebebiyle Mısır'a, Mısır'dan kurtularak 40 yıl Sina çöllerinde dolandıktan sonra tekrar vaat edilmiş topraklarına gelmişlerdir. Ancak Tanrının onlara sunduğu bu

yerde Deniz Kavimleri ile gelen Pelestler/ Filistinliler de yer almışlardır. Yıllarca süren çatışmalardan sonra Kudüs şehri yeniden İsrailoğulları hakimiyetine geçmiştir. On iki kabileden oluşan İsrailoğulları bu kabileler arasındaki dengesiz yönetim sebebiyle kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda krallıkları olarak ikiye bölünmüştür. İsrail krallığına Asur krallığı son verirken; Yahuda krallığı Babil tarafından yıkılarak, Yahudiler Babil'e sürgün edilmişleridir. Pers kralı Büyük Kyros'un Babil'i fethi ile Yahudiler ülkelerine yeniden geri dönme fırsatı bulmuşlardır.

Fenikeliler ise Doğu Akdeniz kıyı şeridinde yaşayan diğer bir Sami kökenli topluluktur. Lübnan dağları ile Akdeniz arasında dar bir alanda ikamet etmeleri dolayısıyla bu coğrafi engel, onları deniz ulaşımı ve deniz ticareti yapmaya sevk etmiş ve bu alanda ustalaşmalarını sağlamıştır. Gelişmiş gemileriyle Cebelitarık Boğazına kadar ticaret limanlarını genişletmişler ve bu limanlarda ticaret kolonilerini kurmuşlardır. Ticari emtiaları olarak sedir ağacı ve metaller başta olmak üzere yiyecek ve şarap gibi gıda ürünlerinin yanında fildişi süslemeler, cam işlemler, lüks ve değerli eşya vb. ticaretini yapmışlardır. Fenike kent devletleri de kendinden önceki şehir devletleri gibi ekonomik olarak büyük krallıkları cezbetmeleri sebebiyle, Asur krallığının hedefinde kalmışlardır.

MÖ I. binyılın ikinci yarısında ise Doğu Akdeniz artık daha uzaktan gelmiş olan ve dönemlerinin süper güçleri olarak ortaya çıkmış; Pers İmparatorluğu, Büyük İskender'in fethi ile Hellen kültürü ve Roma imparatorluğu hâkimiyeti altında girmiştir.

Genel olarak MÖ I. binyıl Doğu Akdeniz siyasi tarihine bakıldığında, Fenikeliler ve İsrailoğullarının oluşturdukları iki önemli kent devletleri ile karşılaşmaktadır. Sami kökenli olarak bildiğimiz ancak farklı etnik grupları bünyelerinde barındıran Fenikeliler ekonomik anlamda kendilerini deniz ticaretinde geliştirerek bölgede varlıklarını sürdürürlerken, yine Sami kökenli ve İbrani göçleri ile gelen İsrailoğulları ise Tek tanrı inancı ile varlıklarını korumada başarılı olmuşlardır.

Deniz ticaretinde ün salmış ve ekonomik olarak yüksek bir güce ulaşmış olan Fenikeliler, nihayetinde kendilerine rakip olarak gelişen Yunan ticaret kolonileri ile baş edememişler ve zamanla ortadan yok olmuşlardır. Fenikelilerin aksine tarihin ilk Tek Tanrı inancına sahip kavmi olan İsrailoğulları, Tanrı'nın emirleriyle hareket ettikleri için siyasi anlamda dini inancın etkisiyle günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Nitekim iki kez kutsal tapınakları yıkılsa da, Helenistik dönemde dini ve kültürel olarak Yunan baskısı altında kalsalar da ve sürgün dolayısıyla dünyanın pek çok yerine

dağılsalar bile dini-etnik kimlikleri, onları birleştirici bir milli güç olarak birbirlerine bağlanmalarını sağlamış ve Tanrının sözünün ebediliğine olan inaçları sayesinde yok olmamışlardır. Bu noktada Fenikelilerin bol ekonomik kazanç sağlayan ticari faaliyetleri ile İsrailoğullarının tek tanrılı dini inanç düzleminde varlık göstermeye çalışmaları meselelerinin toplum ve kültürün ebedileşmesinin ana etkenleri bağlamında irdelendiğinde, var olmak ya da farklı bir izah ile yok olmaktan kurtulma reçetesinin din olgusu içerisinde gizlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Zira zenginliğin doruğuna ulaşmış olan Fenikeliler bu emtia ile bile tarihte tutunamamış ve yok olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- AÇIL, O. (2021). "Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası". *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, 22-37.
- ALOVA, E. (2013). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- ASTOUR, M. C. (1965). "The Origin of the Terms "Canaan", "Phoenician" and "Purple"". *JNES*, 346-350.
- ATTİAS, J. C., & BENBASSA, E. (2012). *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AY ARÇIN, Ş. (2016). *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hakimiyetine Kadar*. İstanbul: Ayışığı Kitapları Kitabevi.
- AY ARÇIN, Ş. (2018). "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları". *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 1-31.
- AY, Ş. (2011). "İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri". *History Studies*, 1-14.
- AY, Ş. (2012). "Hititçe Metinlerde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış". *Tarih Okulu Dergisi*, 41-61.
- BAHAR, H. (2013). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları.
- BALLI, A., & GÖKÇE, A. F. (2021). "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu". *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 57-80.
- BAŞALEL, Y. (2000). *Yahudi Tarihi: Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri*. İstanbul: Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık.
- BİLGİÇ, E. (1990). "Kapadokya Metinlerinde "Ebla"". *XI. Türk Tarih Kongresi, 05-09 Eylül 1990* (s. 181-189). Ankara: XI. TTK Bildirileri.
- BORDREUİL, P., & PARDEE, D. (2009). *A Manuel of Ugaritic*. United States of America: Eisenbrauns.
- BRAUDEL, F. (1990). *Akdeniz Mekan ve Tarih*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BRAUDEL, F. (2016). *Bellek ve Akdeniz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BRYCE, T. (2005). *The Kingdom of The Hittites*. New York: Oxford University Press.
- BRYCE, T. (2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. New York: Oxford University Press.

- BÜLBÜL, C. (2010). "Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Rollerini". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29-49.
- CLINE, E. (2018). *M.Ö. 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*. İstanbul : Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- CLINE, E., & GRAHAM, M. (2017). *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*. İstanbul: Say Yayınları.
- DIAKOV, V., & KOVALEV, S. (2014). *İlkçağ Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- DİKMEN, Ö. (2012). "Yahudi Tarih yazımında Sürgün Kavramı". *Mecmua BSV Bülten*, 81-93.
- DREWS, R. (2014). *Tunç Çağı'nın Sonu Askeri Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- DURAN, M. (2015). "Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61-86.
- ERDEMİR, H. P., & ERDEMİR, H. (2010). "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler". *History Studies*, 117-136.
- EVANS, J. (2008). "The Mitanni State". K. B. Joan Aruz içinde, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* (s. 194-196). New York: Yale University Press.
- FINKELNSTEIN, İ., & SILBERMAN, N. A. (2006). "Temple and Dynasty: Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology". *Journal for the Study of the Old Testament*, 259-285.
- FREEMAN, C. (2004). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- GABRIEL, R. (2003). *The Military History of Ancient Israel*. America: Praeger Publishers.
- GÖKÇEK, G., & ABACI, O. (2019). *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- GÖKÇEK, L. (2015). *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- GÖZLÜ, A. (2011). *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- GUZZO, M. G. (2015). *Kartaca*. Ankara: Dost Kitabevi.
- GÜNALTAI, Ş. (1987). *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HAMMOND, M. (2013). *Arrian Alexander the Great The Anabasis and the Indica*. Great Britain: Oxford University Press.

- HEREDOTOS. (1993). *Tarih*. İstanbul: Remzi Kitabevi .
- HORNUNG, E. (2004). *Mısır Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- JAMOUS, B. (2008). "Ugarit". K. B. Joan Aruz içinde, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* (s. 45-48). New York: Yale University Press.
- KARAKETİR, E. (2017). "Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Silindir Kitabesi". *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 96.
- KAYA, M. A. (2018). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KILIÇ, Y., & AKKUŞ MUTLU, S. (2018). "Eskiçağda Uzak Diyarların Ulaşım Aracı: Deve". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 689-699.
- KINAL, F. (1963). "Ugarit Krallarının Tarihi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1-15.
- KINAL, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: ADTC Basımevi.
- KIZILOĞLU, S. (2012). "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35-64.
- KLENGEL, H. (1992). *Syria 3000 to 300 A Handbook of Political History* . Berlin: Akademie Verlag.
- KÖROĞLU, K. (2008). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖSE, İ. E. (2021). "Persler ve Satraplık Sistemi". *TURAN- SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 362-367.
- KUHRT, A. (2017). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- LANDSBERGER, B. (1942). "Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 85-90.
- LEROUX, J., & CONTENAU, G. (1966). *Eski Akdeniz ve Yakın-Doğu Uygarlıkları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- LİVERANİ, M. (2007). *İsrail's History and The History of İsrail*. London: Equinox Publishing.
- LİVERANİ, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. New York: Routledge.

- MANDACI, E. (2017). "Asur Devleti'nin Doğu Akdeniz Politikası" . *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 8-10 Kasım 2016 Girne/Kıbrıs Bildiri Kitabı* (s. 1-18). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- MANSEL, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MARGUERON, J. C. (2013). "The Kingdom of Mari". H. Crawford içinde, *The Sumerian World* (s. 517-537). New York: Routledge .
- MARGUERON, J. C. (Yale University Press). "Mari and the Syro-Mesopotamian World". J. Aruz içinde, *Art of the First Cities The Third Millennium B.C. from Mediterranean to the Indus* (s. 135-138). New York: Yale University Press.
- MATTHIAE, P. (2008). "Ebla". K. B. Joan Aruz içinde, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* (s. 34-41). New York: Yale University Press.
- MATTHIAE, P. (2013). "Ebla: Recent Excavation Results and the Continuity of Syrian Art". S. B. Joan Aruz içinde, *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B. C.* (s. 96-111). New York: Yale University Press.
- MATTHIAE, P. (2013). "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". N. M. Paolo Matthiae içinde, *Ebla and Its Landscape Early State Formation In The Ancient Near East* (s. 35-48). California: Left Coast Press.
- MEMİŞ , E. (2008). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Bursa: Ekin Basın Yayın.
- MEMİŞ, E. (2011). "Eskiçağda Filistin ve Filistinliler". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1-11.
- MEMİŞ, E. (2015). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Bursa: Ekin Basımevi.
- MEMİŞ, E. (2015). *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- MEMİŞ, E., & BÜLBÜL, C. (2012). *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- MEMİŞ, E., & BÜLBÜL, C. (2014). *Eskiçağda Göçler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- MERT, R. (2019). "Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs". *Milel ve Nihal*, 53-70.
- MİEROOP, M. V. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*. İstanbul : Homer Kitabevi.
- MOSCATİ, S. (2004). *Fenikeliler*. Ankara: Dost Kitabevi.

- MUMFORD, G. (2014). "Egypt and the Levant". A. E. M. Steiner içinde, *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant c. 8000-332 BCE* (s. 69-89). Oxford University Press.
- NANA, M. (2008). *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. F. (2007). "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 501-518.
- PEKER, H. (2019). "Hitit Devleti'nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi". M. A. Meltem Doğan-Alparslan içinde, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 42-54). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PEKŞEN, O. (2017). "Eskiçağ Akdeniz Medeniyetleri'nde "Tanrılar Adına Savaş" Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi". İ. A. Yıldırım Atayeter içinde, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 8-16 Kasım 2016 Girne/Kıbrıs Bildiri Kitabı* (s. 19-36). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- PEKŞEN, O. (2018). "Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler". *Tarihten İzler İlkçağlardan Modern Döneme*, 21-36.
- SADER, H. (2019). *The History and Archaeology of Phoenicia*. Atlanta: SBL Press.
- SINGER, I. (1999). "A Political History of Ugarit". N. W. W. G. E. WATSON içinde, *Handbook of Ugaritic Studies* (s. 603-733). Leiden: Brill .
- SİR GAVAZ, Ö. (2012). "M.Ö. 14. Yüzyılda Hitit Vassali Ugarit, Mısır ve Doğu Akdeniz". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 25-34.
- SİR GAVAZ, Ö. (2012). "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 2819-2837). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- SİR GAVAZ, Ö. (2015). "Medeniyetler Savaşı Mısır ve Hitit". *Popüler Bilim Dergisi*, 19-25.
- SUANO, M. (2004). "İlk Ticari İmparatorluklar: Tarihöncesinden İÖ yak. 1000'lere". D. Abulafia içinde, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (s. 67-98). İstanbul: Oğlak Yayınları.
- USTA, A. (2003). "Ali Reşat'ın Tarih-i Kadiminde İbraniler". *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 135-157.

- ÜNAL, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60000-1180)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- YİĞİT, T. (2010). "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası" . *XV. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 97-108). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YİĞİT, T. (2019). *Eski Mısır Tarihi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- YİĞİT, T. (2020). *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarih Öncesinden Pers İstilasına Kadar)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- YILDIZ, D. (2008). *Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu*. İstanbul: Gerçeküstü Yayınları.
- YILMAZ, C. A. (2021). *Büyük İskender'in Hayatı ve Seferleri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- YILMAZ, C., & AY ARÇIN, Ş. (2020). "URUSALİMUM ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri". *Cedrus*, 75-95.
- YON , M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Singapore: Eisenbrauns.

EKLER

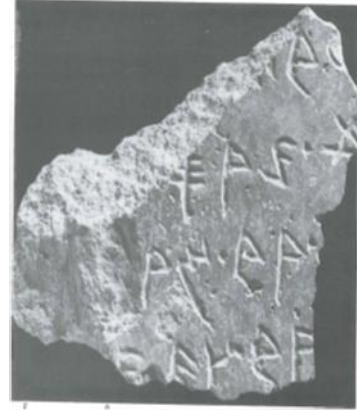
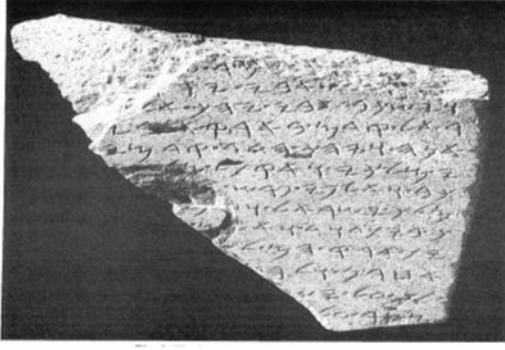
Resim-1: Ugarit Kenti Kraliyet Sarayı Girişı (<https://stringfixer.com/tr/Ugarit/> Erişim Tarihi 08.06.2022)

Harita-1: Birleşik İsrail Krallığı

(https://tr.frwiki.wiki/wiki/Monarchie_unifi%C3%A9e_d%27Isra%C3%ABl_et_Juda)

Erişim Tarihi 01.07.2022)

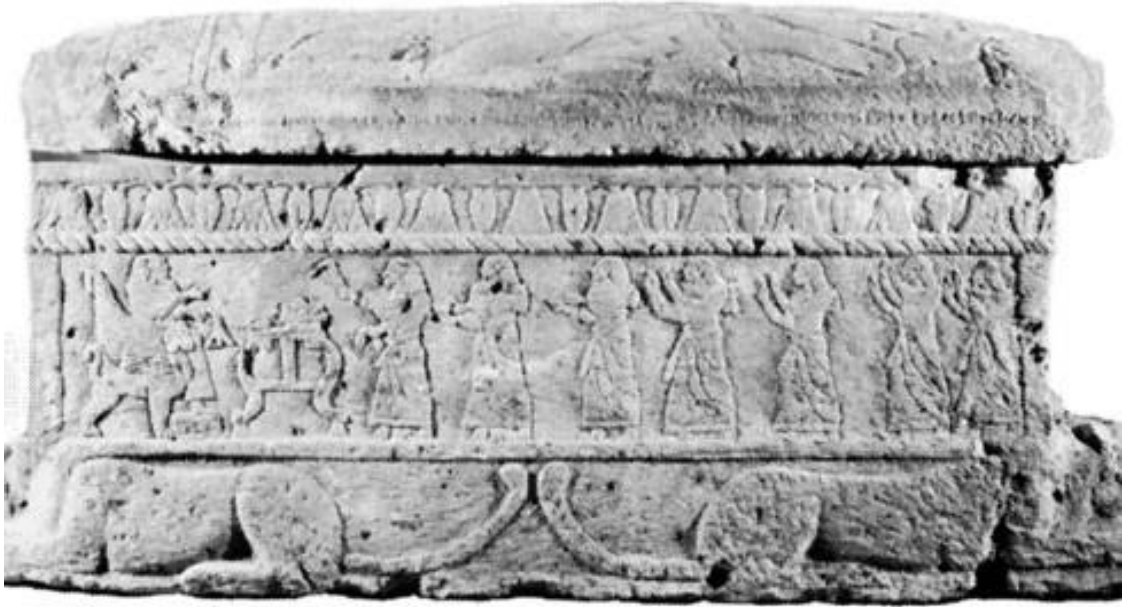

Resim-2: Tel Dan Steli, Tevrat dışında “Davud Evi” ve İsrail krallığının adının geçtiği yazılı metin. (Şeyma Ay Arçın, “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2018, s. 5.)

Harita 2: İsrail ve Yahuda Krallıkları

(https://stringfixer.com/tr/History_of_ancient_Israel_and_Judah_Eriřim_Tarihi
01.07.2022)

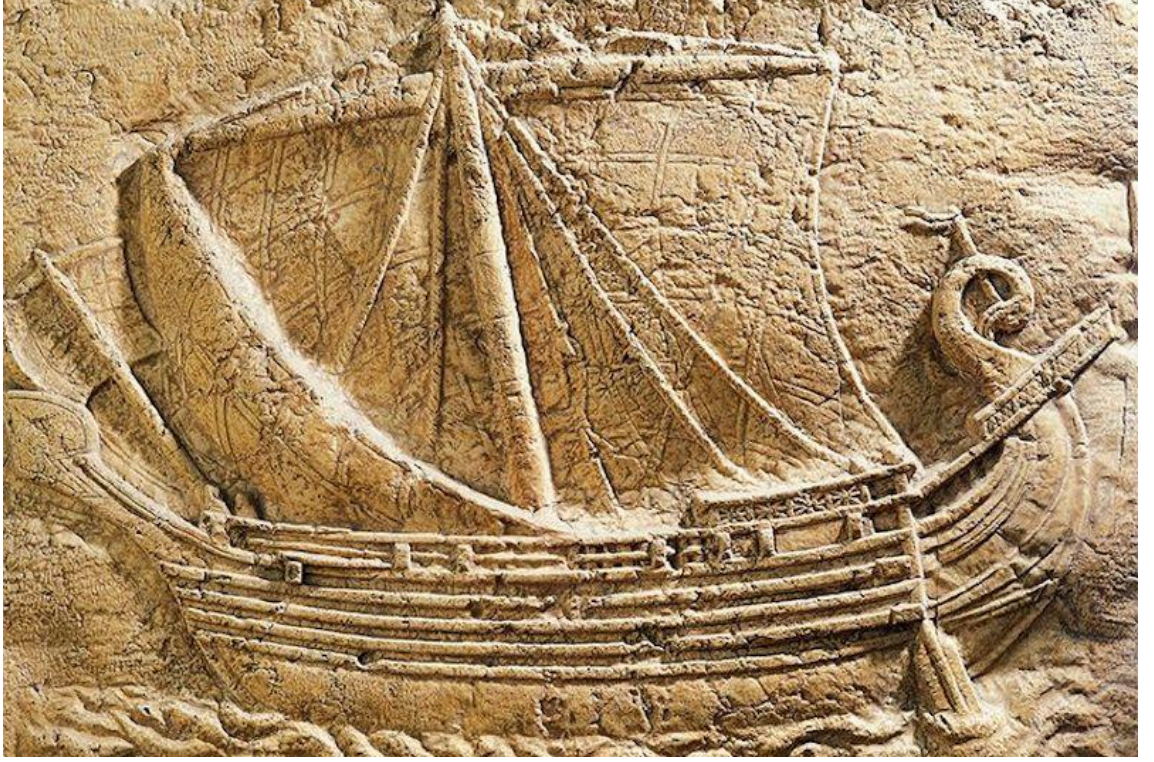

Resim-3: Fenike Kenti Byblos Kralı Ahiram'ın Lahdi.

(http://cojs.org/sarcophagus_of_ahiom-10th_century_bce/ Erişim 15.07.2022)

Resim-4: Fenike Üslubu Fildişi: Metropolitan Sanat Müzesi (Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Çev. Sinem Gül, Homer Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 195.

Resim-5: MÖ 4. yüzyıl Fenike ticaret gemisini betimleyen rölyef
(<https://arkeofili.com/mor-tutkusuyla-gelisen-bir-ticaret-agi-fenikeliler/> Erişim
28.07.2022)

FENİKE	Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ζ	Η	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ	Ν	Ξ	Ο	Π	Ρ	Σ	Τ	Υ	Χ	Ω
YUNAN	Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ζ	Η	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ	Ν	Ξ	Ο	Π	Ρ	Σ	Τ	Υ	Χ	Ω
LATİN	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V

Resim-6: Fenike Alfabesi (ilk sırada), Yunan Alfabesi (ikinci sıra) Latin Alfabesi (üçüncü sırada) (Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, s. 177.)

ÖZGEÇMİŞ

YAYINLAR

Fatma Soğandereli, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 2, 2020, s. 1308-1342.

ARAŞTIRMA ALANLARI: Eskiçağ Ön Asya Siyasi, Sosyal ve Kültürel Tarihi.